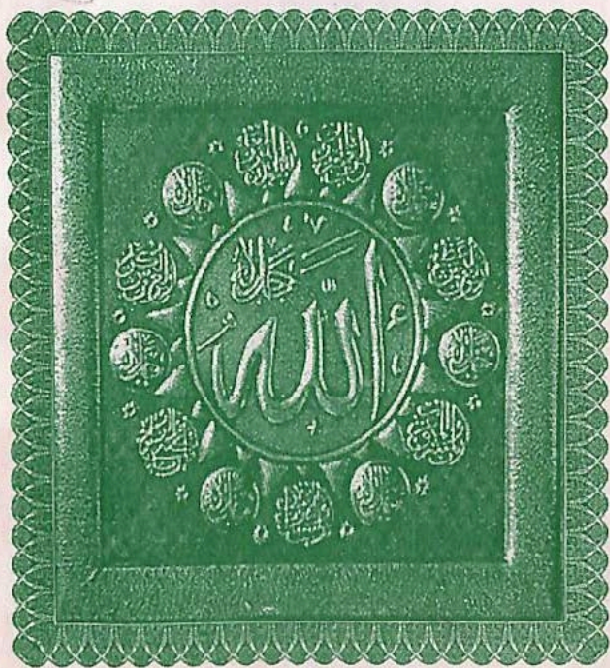

ИСЛАМ МЕ`МАРЛЫҒЫ ВӘ ИНШААТ

МӘШӘДИ АРИФ ХАНЛАРОҒЛУ
МӘШӘДИ ЕЛМИРА НОВРУЗГЫЗЫ

Бакы - 2001

ИСЛАМ МЕ`МАРЛЫҒЫ ВӘ ИНШААТ

МӘШӘДИ АРИФ ХАНЛАРӨҒЛУ
МӘШӘДИ ЕЛМИРА НОВРУЗГЫЗЫ

“Әқәр Исламы көзәл вә мөһтәшәм бир бинаја охшатсағ, алимләр о бинаның сүтунларыдыр. Бир алим дүнјадан кедәндә бир сүтун сынар вә ону һеч нә әвәз едә билмәз”

Мүһәммәд Пејғәмбәр (Аллаһың сәләты вә саламы олсун она вә сүләләсинә)

Редакторлар:

Кәримов Виләјәт – Шәрг өлкәләри Бејнәлхалғ Мемарлығ Академијасының мұхбир үзү, мемарлығ доктору, профессор;

Шаһин Фазил – Азәрбајжан ЕА Тарих Институтиунун апарычы елми ишчиси, тарих елмләри доктору, профессор;

Бәдин редактор: Гурбан Чәбраил,

Компүтер тәртибаты: Агил Ахунлу

Оператор: Емилја Ахунлу

Мәшәди Ариф Ханлароглу, Мәшәди Елмира Новруз гызы.

Ислам мемарлыгы вә ишәат. Бакы, “Нурлан” – 2001 88 сәһ

Һәр бир милләт өз һәгиги тарихини, мадди вә мәнәви дәјәрләрини таныјыб буналарын гәдрини билдији мүдәәт әрзиндә габагчыл милләт, бәјүк милләт сајыла биләр. Бәјүјән јени нәсил өз тарихини башгаларының тарихиндән даһа јахшы билирсә вә кечмишдән лазыми дәрсләр алырса, кәләчәкдән горхмағ лазым дејил. Бунагла әләгәдәр китабда чүзи дә олса Ислам мемарлығ вә ишәат елминини арашдырыб дин илә елм арасындакы вәһдәти гејд етмишиң

46030000 - 76

N - 098 - 2001

Qrifli nəşə

Исламың јаранмасы, јайылмасы вә онун ардынча мүсәлман чәмијјәтинин формалашмасы тарихиндә баш вермиш әң сүрәтли, әң интенсив просессләрдән бириди. Мүсәлман чәмијјәтини моһкәмләндирән вә јалныз чаңлы, табарығ формалар Ислами дәјәрләр јени мәдәнијәтә ајдын Ислами сәчијә вердикдән сонра Ислам дүнјасына әсәсән суварма технолокијасы, елм, әдәбијат, фәлсәфә, мемарлығ, һәрби елмләр, мәдәнләр, шахталар, тохучулут саһәләри, кимја, мусиги, астрономија, тибб вә саир өзүнүн инкишаф сәвијјәсинә чатмышдыр.

Ислам дини Чиндән Атлантик океанына гәдәр узанан торпағларда бүтүн мүхтәлиф цивилизасијәләри биһрләшдирәрәк вәһид мәдәнијәт јаратды. Беләликлә, Ислам мәдәнијјәтинин әсасы тојулду ки, бу мәдәнијјәт Јер күрәсинин јүксәк мүкәмәллијә малик, сонунчу Илаһи мәдәнијјәти олду. Ејни заманда Ислам мәдәнијјәтинин бир шахәси кими Ислам вә мемарлығы јарај әсасыны Ислам дини тәшкил етди.

Ислам мемарлығы тәбиәти етибарлы, әхлағи мөзмун дашымагла, мүсәлманда көзәллијә, камиллијә, әхлағи сафлыға мејл јарадыр, моһимләрин бахышыны вәһид Аллаһа доғру јөнәлдир.

Ислам мемарлығы мадди әләмдә көзәликләр васитәсилә кайнатың сирри, Илаһи сифәтләр дарк етмәсинә имкан верир.

Ислам дининин инкишафы илә әләгәдәр мүсәлман өлкәләриндә ишә едилән мәсчидләрдә, мәбәдләрдә тәсвири сәнәт динилә бирликдә јайылмыш, ајәләр, әсәтири сүрәтләр камилликлә ишләнмишир.

Ислам дини инсан шәкли чәкизмәсинә, рәсмләрдә чаңлы мәхлут көлкәләринин вериләсинә јахшы бахмырды. Лакин сонралар бу мотивләр бәјакарлығда өз әксини таңды вә инкишаф етдирилди. Ислами гәбул етмиш өлкәләрдә иңчәсәнәтин бәдинији мүсәлман иңчәсәнәтинә гәдәрки әнәнәләринә әсәланмыш, иңчәсәнәтин вә мемарлығын бүтүн новләрини өзүндә өкс етдиришир. Бунула јанашы Ислам әләминдә хәтәтлығ, онун мәсчидләринин, мүғәдәс абидәләринин бәзәдилмәси әнәнәләри үстүңлүк тәшкил етмиш, мәсчидләр Илаһи кәламлар, Гур’ан ајә вә сүрәләри илә бәјүк сәнәткарлығла ишләнмишир. Беләликлә, китабда Ислам мемарларның, өлхүсүс Орта әср мүсәлман Шәрги, лајиһәләндириб тикдирдикләри абидәләрин Илаһи мүтәнасиблик гануну “ғызыл болкү” принципинә вә һармоник гурулушуну кайнатың үмүми нәзәријјәси олан Гур’ани-Кәримә истинад етдији кәстәрилмишир.

ИСЛАМА ӨСАСЛАНАН МЕМАРЛЫГ

"ЕЛМИН ИЛКИН МӨНӨЛІ
АЛЛАҢ-ТӨАЛА ӨЗҮДҮР ВӘ ПЕЛҒӘМБӨРЛӨРӨ
ВЕРДІНІ ЕЛМ
ВӘ ТӘЛІМ ДӨ ОНУН ӨЗҮНДӨДІР."

Динни вә рухани һәјатын сәмәрәлиһи, онун төләбләринин реаллашма дәрәҗәси бахымындан Исламын "ғызыл әсри" шүбһәсиз Мүһөммәд Пейғәмбәрин (с) җаннадығы вә бу динни Мәдинәдә мөһкәмләндиһи дәвр олушу.

Һиндистаннан тутмуш Әндәлүсәдәк бојук бир әразидә әсрләр боју мүсәлман халықтарынын мәнәви дүңјасы, елм вә мәдәнијәти Гур'ани-Кәримин жүксәк әпидосиндән ышаланмышлар.

Аллаһ-Тәәланың Мүһөммәд Пейғәмбәрә (с) илк вәһји нәтиҗәсиндә о кечә "Аллаһ вә елм үсүлу" жаранды вә бәшәр тарихинин гаршысында јени јәт ачан Хатәмүл-Әнбија (с) Өзүнү "Елм шәһәри" ағлаңдырды.

"Ғызыл әср"дә һәзрәти Пейғәмбәримиз (с) елм вә савады тәшвиғ етмәклә мүсәлманларын ән өзәмәтлин Ислам мәдәнијәтинин әсасы ғојуулу ки, бу, Јер күрәсинин жүксәк мүкәмәллијә матик сонунчу илаһи мәдәнијәти олды.

Мәтумдур ки, инсаның мәнәви вә мәдәни җаннајышынын һансы саһәси отурса олсун Гур'ани-Кәримлә сых әләғәси вар. Елм ојрәксәк барәдә бу гәдәр тәшвиғ вә тәкидләр она сәбәб

олду ки, мүсәлманлар бүтүн дәврләрдә елми ахтарышлар, тәдқиғат ишләринә баһләдылар. Ислам мәдәнијәтинин бир голу ки ми Ислам мемарлығы вә иншаат елми дә жаранды вә инкишаф етмәјә башлады. Ислам дүңјасында о вахта гәдәр корүнмәмиш јени Ислам абиәләринин - мәсҗид, чаме, мәдрәсә, түрбә вә баһға тикиләрин иншасы бу мемарлығын җарнамасына вә инкишафына сәбәб олды.

Ислам мемарлығы тәбиәти етибарлә, әхлағи мәзмун даһыматла, мүсәлманда көзәллијә, камиллијә, әхлағи сафлыға мејл җарадыр. мөминләрин бахышларыны Ваһид Аллаһ доғру јәтләди.

Бунула әләғәдәр оларағ мүсәлманлар Мәсҗиди-Шәриф, Әл-Әтсә, Кәзимијә, Аббас түрбәси, Сәлимијә, Мәсҗидүл-Һәрәм, Әли түрбәси ки ми ибадәт сви, Аллаһ сви тура билмишләр ки, бәһзәрәсиз јүзләрлә мемарлығ абиәләри, рәббимизин мәбәди, Онун уа абиәләриди.

Чаме вә мәсҗидләрин мүгәддәлији барәдә Гур'ани-Кәримин "Товба" сүрәсинин 17-18-чи ајәләриндә бујурлу: "Аллаһын мәсҗидләринин анчағ Она вә Ахирәт күнүә иман кәтирән, намаз ыстан, зәкат верән вә Аллаһдан баһға һеч кәсдән торхмајан инша едәр". Одур ки, илк мүсәлман мәсҗидинин дә илк Ислам мемары Хатәмүл-Әнбија Мүһөммәд пейғәмбәр (с) 623-чү илдә Мәдинәдә (Јәрибдә) Өз евинин җанында тикирмиш вә

иншасында шөхсән өзү дә иштирак етдиһи көрә, тикили "Мәсҗиди-Шәриф" ағлаңдырымышдыр.

Мүсәлман һәјат тәрзини ән үмдә әсәән инсан вә тәбиәтин әзалән Танры мәбәди олан тәбиәтин һәрмоник таразлығынын саһланымасыдыр. Мәсҗид дә маһијәтчә тәбиәтин образыдыр. Бунун нә гәдәр әсаслы олуғуна инанмағ үчүн, мүсәлман мемарлығынын һәр һансы әсәрини тәсәввур етмәк кифәјәтди.

Ислам мемарлығы Танрынын хәлг етдиһи тәбиәттиң инсан әли илә ишләјән дүңјанын давамштыр. Танрынын әли бүтүн әләрлән уадыр. Мәсҗид илә Илаһи лүғфү сонрадан бүтүн мүсәлман атомиә сәпәләмәк үчүн тоғлајан линздыр.

Мәсҗидин илкин тәбиәттиң давамш едән Ислам инсандакы илкин тәбиәти тәсдиғ едир.

Ислам ону гәфиләт јухусундан ојадарағ илк инсанын маһијәтинин вә инсан һәјатынын мәнасыны тәшкил едән Танрынын, Мүтләғин реаллығыны дәрк етмәјә чағырағ бу чүр тәбиәти инсанда дирчәлтмәјә вә мөһкәмләтмәјә чан атыр. Исламын чаме вә мәсҗидләринин даһили вә харнчи корүнүшләри чәһәтлән инсан онғунун көзүнү ачыр, гәлбләрә бир раһатлығ кәтирир. Бу мәбәдләрә даһил оланлар сыхынғысы јох олуғулу, јеринә илә мәнәви бир һәзип олуғуну һисс едирләр. Јәни мәсҗидә мөмин бир фәрдә һеч вахт сәрф сәјричә олмур.

О өзүнү бир нөв евиндә һисс едир. О дәстәмәз аймағла өтәри, чиркаблардан тәмиғләдиклән сонра вәһј олунмуш кәләмә охујарағ символлик инкешә Адәмин дүңјанын мәркәзиндә олан "мәғамыла" гајыдыр. Буну нәзәрә алаң мүсәлман мемары елә бир мүниг җаратмаға чалышмалыдыр ки, өзлүҗүдә там сакитлик вә раһатлыға малик олсун, онун бүтүн "дајаначағларында" мәканын хусусиј-јәтләри максимум тәһәввүрү тапсын. Онлар бу мәғсәдә гәдим Мәдинәдә Фәхри-Чаһан Мүһөммәд Пейғәмбәрин (с) иштиракы илә тикилән "Мәсҗиди-Шәриф"дәки шағули сүтунлардан ибарәт вестибүлдән тутмуш Чиндәки бир мәркәздә бирләшән күнбәзләрә гәдәр тикилиләрә мухтәлиф үсүллардан истифадә етмәк јолу илә һант олурдулар. Бу тикилиләрин һеч бириндә инсан һансыса мүјәјән истиғамәтдә "чәкиддиһини" һисс етмәк; онларын фәза һүдудлары да адамы "сыхмыр". Доғру дејибләр ки, мәсҗид мемарлығы Јерлә кој арасындакы һәр чәкншмәни арадан һалдырыр. Бүтүн булар ондан ирәлн кәбир ки, һәмми мәбәдләр "Бисмил-лаһир-рәһманир-рәһим" дејәрәк иманты мемарлар тәрәфиңдән дајнаһәлән-дирлимиш вә мөмин усталарын әл-јәри илә тикилимишди.

Ислам абиәтәринин ири оғчулу җаратмағ зорукәти абиәләрин ортүк конструкцияларынын моментиз нәзәријәдә әсәсләнән һесапланмасы мејдана чыхды. Ортүк конструкциялара

тәсир едән харичи гүвәләр нәтижәсиндә ен косикдә һалғәви вә меридиал гүвәләр жараныр ки, бу да мәсчид, түрбә вә мәбәдләрини моһкәм-лији вә даһиялылығыны һәлл едир. Гејд етмәлијик ки, Әчәми жаратылышында бу мәсәләнниң нәзәри чәһәтдән һәлли вә тәчрүби чәһәтдән һәјата кечиритмәси һармонија вә мүтә-насиблик проблемниңдә ән башлыча сайлыыр.

Ислам мемарлыг сәнәтиниң бу сәһијәви хүсүсәһәти Орта әсрләр Шәриғиниң ән көркәмли мемарларын-дан олан Шејхүл - Мүһәндис Әчәми Әбубәкр оғлу Нахчываниниң дәһһә-ләндирдији вә тикдији бүтүн абидә-ләрдә өзүнү бүтүн долғуллуғу илә көстәрир. Бу чүр мүрәккәб тәркиби бирләшмә әсасында өзүнә хас сәһијәви мәнәлар даһиян көзәлиңк аһамлары - рәмзләр жаранырды: "Чә-мәл" (Илаһи, камил көзәлиңк) - мәсчид күнбәзи; "чәләл" (илаһи өзәмәт)-минәрәләр, "сифат" (илаһи кејфијәтләр) - мәсчидләрини бајыр диварларына һәкк олунмун китабәләр (жазылар) вә санро аһамлар бу гәбиләндир.

Баһна сәлә мәсчидниң күнбәзиниң ән уча нәгәси Танрының рәмзидир. Күнбәзин өзү Руһудур, оқтағбил өзү мәләк рүгбәсидир, дордушәли бинаның өзүлү исе Јер һәјатының рәмзини ојаһыр. Боһлуғун исе хүсүси мәнәси вардыр. Нәггә ән зәһкин орна-ментли мәсчидәки боһлуғ руһдакы

боһлуғу вә руһда мовчудлуғуну билдирир ки, бу да әлбәттә Танрының ваһидлији барәдә мүсәлман тәсәввүр-ләриндә ирәли кәлир. Танры илә үнәсәһәтдә олмағ үчүн мүсәлманын вәситәчиләрә еһтијажы јохдур. О бу үнәсәһәтдә өзүнү рәзил мәхлуғ кими дејил, Танрының Јердәки чәһишһи кими һисс едир. Бу заман мүсәлман Танры өһүсә мәзлум олдугуну бир ан да унутмур. Мәсчидни даһияншәки боһлуғ исе ону бағланьшлардан нә јолла олурса-олсун бојуң гачырдығына көрә түрүр һисси тәлһин етмәк үчүңдүр. Беләликлә мәсчидни мемар-лығында мүсәлманла бүтүн космос тәһәссүм едирлимишдир.

Гејд етмәк ләзһимдир ки, сонсуз, мүрәккәб гурулуғу олан кәһнатла һеч бир нызамсызлығ јохдур. Кәһнат бир һармоник гаһуна табәдир. Аллаһ-Тәәла јаратдығы күңдән инсаны һармонија гаһуналарының дәркиңә совғ етмишдир. Гәлим Јуһан мүтәфәккирләри Пифагор, Аристотел, Платон, Полһкһит оз фәләсәфәләрини бу гаһунун үзәриндә турмушлар. Ләкин орта әср шәриғиңдә Ислам диниһин тәсири аһында јени вә даһа мүкәммәл формада "орта әср мүсәлман интибаһы" шәклиндә үя чыхан һар-монија тәһимиң оз тәчрүби һәлиһи мәдәһијәтиң вә инчәсәһәттиң бүтүн саһәләриңдә јени јаранан Ислам мемарлығында таһыр. Ислам мемар-лығы әсәрләриһиң гурулушу баһна сәлә һармонија вә мүтәнасиблијиң

коқу Кәһнатың үмуми һармоник нәзәријәси олан Гур'ани-Кәримә истиһад едәлир вә онун ајәләри илә ачыста билир. Беләликлә, орта әср мүсәлман шәриғиңдә һармонија исеја тәһими мәркәзи јер тутмуш, Ибн-Сина, Әл-Бируни, Әл-Хәразми, Әл-Бағдали, о чүмләдән Орта әср Азәрбајҗан интибаһының даһи нүмәјәндәләри Әчәми Әбубәкр оғлу Нахчывани, Низами Кәһчәви, Бәһмәңјар, Нәсрәдин Туси, Фүзули вә бу кими даһи шәрг енциклопедистләри тәрәфиндән инкишаф едириләрәк ән јүксәк сәһијәдә чатдырлымышдыр.

Мәдһи варлығлар вә һармоник гаһуналар әсасында гурулан мемарлығ вә инчәсәһәт әсәрләриһиң дәрки һар-монијаһиң принципләри илә мүтә-насиблик, һәндәси охшарлығ, сим-метрија илә мүмкүн олур. Мүтәнасиблик, әдәди, һәндәси, орта һармоник вә "ғығыл бөлкү" принци-пләри олмағла дәрә јерә бөлүнүр. Харичи ағәмһи дәрки һәндәси охшар-лығ гаһуну илә һәјата кечиритир. Одур ки, мәдһи варлығлар мүкәммәл һар-моник гурулуша үјүң Аллаһың инсаны јаратдығы заман она вердији оптик аһәтлә - көз вәситәсәлә дәрк едәлир.

Илк дәфә көрмә һәндәсәһиңиң харичдән көзән шуәлар вәситәсәлә мүмкүн олма исејасыны ирәли сүрән вә беләликлә дә "Оптика" еһминиң чәмәлиһиң јојарағ "Көрүнтүләр китабы" ның мүәлиһи һәсән ибн һејсәмдир. Јени еһм, оз фикир нәзәријәһиңи, көр-

мәһи ишығың көзән чыхарағ заһири чәһмин үзәринә дүһмәси илә иһаһ едән Аристотел нәзәријәһиң јох, мәһз Ибн һејсәһиң нәзәријәһиң үзәриндә турмушдур.

Әл-Фараһиниң орта әср мүсәлман һармонија тәһимиһиң бүтүн саһәләриңә аһд сон дәрәчә зәһкин ирәи Ә.Бүзкәһи, Әл-Бағдали кими ријазийәтчыларың јетишмәси илә нәтијәләндир. Орта әср Шәриғ мемар-лығында Мүһәммәд Ибн Муса Хәрәзмийиң "Әл-Чәбр вә Мүтаһилә" аһы китабы мүһүм јер тутур. Бу әсәр Ислам мемарлығының јаранмасы үчүн мүкәммәл һармонија исејасы нәзәриј-јәһиңиң өзүңдә әкс едирир.

Ислами бина вә тургуларың дәһһәләндирилмәсиңә илк дәфә оларағ фәләсәфи консепсијаһы һәһлиһи көтүрән Әл-Фараһи олмушдур. О, көстәрир ки, бу процес инсаның јанһаһиң тәрзиңә үјүң ағылы принци-пләриң инсан бөләһиһиң гурулушу вә космик ваһидлиқ гаһуналарыңа әсәһән гурулуғ. Бу, о дәмәкдир ки, дәһһәләндирмә үчүн табә олдуғу кос-мик ваһидлијиң һармоник гаһуну дәрк едәлимишдир.

Јаранмыш бу нәзәријә даһа мүкәм-мәл мемарлығ форма вә әмәлијат-ларының мејдана кәһмәһиңә имкән верди.

Әл-Фараһиниң "Әлверһиһи һәндәси әмәлијатлар" әсәри илаһи-көзәл мемарлығ нүмунәләриһиң һәндәси әсасыны тәһкик етмишдир ки, мемар

Мәлумдур ки, бина вә гуруларда, абидәләрин бүнөврәсини мемар лајһәләндирир, бәнна һазырлајыр. Тәбии ки, о бир етм кими һәндәсә илә әһагәдардыр. Әһнәви мемарлығда һәндәсә мүасир мүһәндисликдән фәрлин оларағ, онун јалпыз кәмијјәт вә физики параметрләрин илә бағлы дјәјсдир. Һәндәсә тәнасублук таһуналарында тәһәһүр едән бир кәјфијјәт хәссәсинә матикдир ки, онун сәјәсиндә мүәјјән бир бина бәнзәрәтз вәдјәт вә аһәнкадарлығ таһаныр. Тәнасуб таһуналары адәтән даирәнин онун чеврәләдји мүнәззәм формалара бөлүнмәси ролу илә әдә едилир. Беләликтә һәр һансы бинада мовчуд олан бағлылығлар етибары илә даирәлән доғур ю бу, ачыһ-аһкар варлығын вәдјәтпини (Вачиб-үл-вүчудун) символдур. Чох тәрәфли бүнөврәләр үзәриндә учалан күнбәзгәр мәһз бу символдан сөз ачыр. Бу икә Әл-Кинди

Өмөр Хәјжамын XII әсрин әввал-
ләринә аид ријази рисатәләри мәшһур-
дур. XII әсрдә бәјүк Азәрбајчан әлим-

Ислам маданиятининг янълмасы во

Ҳамин меҳар ва конструкторлар таҷрибаюдиқлари бирлиги, стандарт

биналарда, әлхүсус жайының отагларын, әксәр һалларда, саһәләринин аз, онларын һүндүрлүктәринин алчаг олмасы, јатаг отагларында ингерјерләрин дүзкүн планландырылмасы, дивар рәңкләринин дүзкүн сечилмәмәси, ејни олмасы, тәрәтханаларын Ислами-мүсәлман гәјдасына үгүн јерләшдирилмәмәси, фәза һүдудлары инсаны сыхараг онларын әһвал-руһијәсинә мәнфи тәсир кәстәрмәјә билмәдди.

Ислам мемарлығы исә бунун әксинә олараг азат фәза јарашыр, дүнианын бүтүн иштирабларыны, чиләкламаг билмәјән истәкләринин арадан галдырыр вә онун әвәлнә әһәңкарлығы, сафлығы вә раһатлыгдан хәбәр верән бир низам мејдана кәтирир. Санки Халиптин бармаг иштәрини һифз едән бакирә тәбиәттин көзәлији мемарлыг-да реаллашыр. Әлбәтгә, бу реаллашма банна бир сәвијјәдә - инсан шүүру вә идарәетмә мәртәбәсинәдә вә демәли, даһа мөһүдд бир чәрчивәдә баш верир. Лакин һәр һалда о маһин истәк вә марақлардан халн олур.

Бәјүк тарихчи Ибн Хәлдуң аниамышды ки, шәһәр һәјәти илә мәнәви раһатлыг арасында сых әлағә свитизасијанын зәрури тәмәлидир. Бәли, бу күн руһна материјанын ајрылмасынын фәңиәли нәтичәләр доғрудуғу әсас саһә мемарлыг үслубудур. Бу ајрылыг ултрамәсир мемарлыг үслубунун дахилиндәки зәңфиликән зәрури руһи хүсусиј-јәтләри, космик

бир һармонијаны әкс едирән әнәнәви принципләри дәрк едә билмәмәкдән ирәли кәлир. Һәммин әнәнәви принципләрә корә инсанлар јашадылары биналарда раһатлыг дүјмәли, орада өмүр сүрмәји севмәлидирләр.

Ислам мәдәнијјәтинин һәлләдичи тәсири илә Азәрбајҹанда маһин вә мәнәви мәдәнијјәтинин инкишафында јени тарихи довр ачылымшыдыр. Азәрбајҹанлылардан бир чохлары тәһсил мәғсәдилә әрәб мәмләктәринә кәләрәк орада фәлсәфә, мәғтәп, психолокија, илаһијјат, ријазијјат, астрономија, чоғрафија вә саир елмләри ојрәнир, тәдрис очагларында дәрс дејир вә һүгүг саһәсинәдә гәзиләк едирдиләр. Бу заман һәјәтин бүтүн саһәләринәдә - елм, фәлсәфә, мәғишәт тәрәи, кејим формалары, ағлә, әхлаг, һүгүг, мүкијјәт, мемарлыг, нәташлығы, мусити, кашы бәзәкләри ин-кишаф етмәклә ислам мәдәнијјәти формалашыр. Нәтичәдә, Азәрбајҹан мәдәнијјәти системинәдә миннатүр сәнәти, калиграфија, шәһәрсаһма, мәсчидләрин тикинтиси, мемарлыг вә саир даһа јүксәк сәвијјәләрдә тәрәтти едир.

Бу доврадә Азәрбајҹанда мемарлыг сәнәти Ислам иншаат мәдәнијјәтинин әң јүксәк зирвәсинәдә дајаныр. Ислам иншаат мәдәнијјәтинин өзүнәдә јерлә кој, инсанла Аллаһ арасындакы әлағәнин мөһкәмләндирилмәсинә хидмәт етмәк дурур. Нәтичәдә гејд етмәк ләзимиыр ки, мүсәлман мемар вә уста-

лары өз әсәрләриндә дини оланла дүниәви оланын вәһдәтини бәднн, јәни мүсәлман мемарлыг үслубунда ифадә едә билмишләр.

Мәсәлән, Бақыдакы “Тәзә Пир” мәсчидинин мемары Зивәр бәј Әһмәд-бәјов Ислам мемарлығына әсасланараг ләјиһәләндирмәдә өз мөһарәтини кәстәрә билмишдир. Мәсчидин диварларынын дарвазалары өз мемарлыг үстубу илә һәјәтин ичиндәки мәсчид бинасынын кичик макетдир. Мәсчидин дә ики минарәси вар, дарвазалары да ики кичик “минарә” макети бәзәјир. Дарвазанын тимсалында мо-минләр Илаһи макети, ичәридәки мәсчидин тимсалында исә бу макетин һәјәтә кечиб мәсчидә чеврилмәсинин кор-мәлидирләр - јәни бурада даһла үмманә, макет мәсчидә, микро макроја чеврилир. Мемарлыг бахымындан да көзәл бир тапынты олан бу һадисә Бақынын баш мәсчидинин көзәкөрүн-мәз сирләриндән биридир. Һәммин кизли аләм бизи кичикдән бәјүјә, даһлаһан үм-манә, бәндәлән Аллаһа доғру јонаттмәк истәјир.

Бақы шәһәриндә Ага Чавад мәсчидинин үзәриндә мөһз “Әл-Фәтр” (“Зәфәр”) сүрхәсинин 1-чи әјәсинин “Биз Сәнә зәфәр јолу кәстәрдик” һәкк олунмасы тәсәдүфи олмашын вә сифаршчыинин Гур’ани-Кәримдән ихтибас үчүн онун сечилмәкән дәрин фәлсәфи мәнә даһлымшыдыр. Мәсчидин үмүми мемарлыг формасы илә һәмәһәнк олан бу јазы, бир тәрәфдән,

күндә бир нечә дәфә бурдан кечәрәк ибадәтә кәдән мөминләр үчүн дарвазанын пиштагы (порталы) бир нөв “Зәфәр” тағына чеврилмиш олур. Дикәр тәрәфдән дә, сүлс хәтти илә көзәл хәтгәтлыг нүмунәси шәклиндә верилән Гур’ани-Кәрим әјәси вә бир-биринә нәфис кими һөрүлмәни хатырладан вә једди дәфә тәкратланан “Бисмиллаһир-рәһманир-рәһим” кәламы инсанлары һағтын гәләбәсинә мөһкәм инам бәсләмәјә, инкбиң олмага вә мүбаризәјә сәсләмниш олур.

Одур ки, мүсәлман мемар вә усталарынын дүниадүјүмуну дин тәшкки едир, онларын сәнәти дә, әмәлләри дә диндән бәһрәләнирди. Одур ки, мүсәлман мемарлары вә усталары өзләринин јарашчылығы мөһарәтләр-рини нүмәјиш едирмәјә дејил, јатныз өз сәнәтләрини Улу Танрыја тоғдим етмәклән разылыг, мәмунулуг дүјурдулар. Бу мөвгә Гур’ани-Кәримин аһағыдакы әјәләринин иникасьдыр: “Һансы тәрәфә бахсаныз, Аллаһын тәзаһүрүнү корәчәксиниз. Аллаһ һәр јери бүрүмүндүр вә һәр шеји билир”.

Беләликтә, ислам мемарлығы әслиндә Товһиддән - Аллаһын бирлијини танымаг вә Ону интипутив јәһла дәрк етмәклән доғмушдур.

Мөрһум һүсәјн Чавидин: “Дин-сәғитк илә кәсб олунан бир мәдәнијјәт, вәһһинәјин торхуту сәһрасы дејилми?” сөзләри бир даһа тәсвиг едир ки, инсан һәјәтынын һәр һансы бир саһәси олурса олсун онун инки-

шафында дин илә елм вәһдәт тәшкил
етмәлидир.

ИСЛАМ МЕМАРЛЫГ УСЛУБУНУН ЖАРАДЫЧЫСЫ ШЕЈХУЛ-МУҲӘНДИС ӘЧӘМИ ӘБУБӘКР ОҒЛУ НАХЧЫВАНИ

АЛЫМЛАР БИЛИК ТӘШНӘСИДІР

Пейгамбар (с)

XII әсрдә бүтүн Азәрбајҗанда тәсәр-
рүфат, иғтисадийјат инкишаф едир, әдә-
бийјат, мәдәнийјәт, инчәсәнәт, мемар-
лыг тәсвири вә тәтбиғи сәнәт бөјүк сү-
рәтлә жүксәлирди.

Бу мүһитдә Низами Кәнчәви, Хагани
Ширвани, Мәшәти ханым Кәнчәви,
Әчәми Әбубәкр оғлу, Нәсрәддин Туси
кими гүдрәтли сәнәткарлар јетишмиш-
ди. Бәләликлә, јарадычылыг мүһити
әһнәләри илә бөјүк дүһаларын фор-
малашмасы арасында мөһкәм әләгә ја-
ранмышы. Азәрбајҗан мемарлыгы та-
рихиндә XII әсрдә Нахчыван мемарлыг
мәктәби јаранды. Бу мемарлыг мәктә-
бинин әсасыны гојан вә ону јарадан, Ја-
хын Шәрглә ад-сан газанмыш Әчәми
Әбубәкр оғлу Начывани олуб. Әчәми
орта әср Азәрбајҗан мемарлыгына јени
истиғамәт вермиш. Јахын Шәрг мемар-
лыгына күчгү тәсир кәстәрмишди.
Тамамилә гануни олараг Шәргин бөјүк
дүһалары она Шејхул-мүһәндис -мү-
һәндисләрин башчысы фәхри адыны
вермиш, Атабәјләр дәвләтинин баш
мемары кими гәбул етминцидир. Бу
јүксәк ад кениш јүкәндә Әчәми сәнә-

тинә, шәхсийјәтинә вә дүһасына вери-
лән ән дәјәрли пијмәт иди.

Бу бөјүк пијмәт вә ештирам онунла
изаһ олунурду ки, әкәр Гәрб әлкәләри-
нә мемарлыг әсәрләри һәлә адсыз јара-
дытырдыса, артыг Әчәми фәрди јара-
дычылыгыны надир сәнәт инчиләри
илә бүтүн дүһала мәшһур иди вә онун
сәнәти Низами Кәнчәви, Хагани Шир-
вани вә Нәсирәддин Туси илә бир сы-
рада, дүһанын бүтүн мүтәфәккир аһам-
ларын динтәти мәркәзиндә иди. Онла-
рын һамысы бөјүк сәнәткарла корүш-
мәјә, ондан ојрәнмәјә, онун әсәрләри
илә таныш олмаға чан атырдылар.

О вахт Әчәми сәнәти сәвијјәсинә
јүксәлән, онула јанашы дура билән
икинчи бир мемар јох иди.

Әчәми илк мемардыр ки, елм илә ди-
нин вәһдәти нәтиҗәсиндә Ислам ме-
марлыг услубу јарадараг дүһа мемар-
лыг вә тикниғи елминә јенилик кәтир-
мишди. О, илк дөфә олараг Ислам ме-
марлыгында мүстәвинин трапесија гә-
фәс системи илә өртүлмәси мәсәләси-
ни һәл етмиш вә лајинһәләндирији
абидә вә гуруларда ваһид тип, стандарт
дивар үзлүк материаларындан истифа-
дә етмишди.

Бир мемар кими Әчәми учатдығы
абидәләрин мемарлыг формалары вә
һиссәләри (там вә һиссәләр) арасында
лаһили әләгә гануни верәрәк, абидәлә-
рин һармоник гурулушу Каинатын вә
һиссәләринин һармоник гурулушуну
јаратмышдыр. Олур ки, Әчәми јарады-
чылыгы Мүсәлман интибаһынын прин-

сип вә ганунауунлутларыны озундо әкс етдирән мемарлыг инчисиدير.

Өчәми әзәмәтли Моминә Хатун түрбәсини, гоша минарәли Баһгач композициясы шәклиндә гурулу, бәйүк Чүмә мәсчидини вә мәнбәләрдә “диарүмүлк” алаштырылган Елдәкизләр сарајыны јаратмышдыр. Бу абидәләрин варлыгы бир даһа сүбүт едир ки, Өчәми мемарлыг сәнәтинин башлыча проблемләриндән олан тактониклијин (архитектура) дүңја мемарлыгында аз тәсәдүф едигән парлаг һәлқини тапмыш мүнәдис вә сәнәткар олмушдыр.

Бәйүк мемар өз јарашчылыгында битки вә чанлы варлыгларын гурулушларыны тәсәввүр едәрәк өлмәз әсәрләр јаратмышдыр. Мәсәлән, Моминә Хатун түрбәсинин гурулушу илә чанлы варлыгларын гурулушлары арасында бир структур ејинлији бар. Бу, өлүмдән сонра диризмәк вә јашамаг ганулушу ифадә едир. “Бәғәрә” сүрәсинин 28-чи әјәсиндә бујурулу: “Аллаһы нечә инкар едирсиниз? Һалбуки (сиз) өлү ичиниз вә О сизди диригдан, сонра сизди јенә өлдүрәчәкдир вә сонра да өз јанына кери гайтарацагыр”.

Әсәрләр бәйү ишһа едигини вә инди јарашымагдан олан чамәләриниз, мәсчидләриниз усталадын Ислам инамьындан нәфәс адыглары үчүн зөңгәри һәмшһа охшайыр, дөбдән дүшмүр. Өчәмиарымыз адым адыгы јердә иманын вә гүдәнијәтин символу олмуш абидәләр гуруб-јаратмышдыр вә бу абидә-әсәрләр улутарымызын јүксәк

дишар олмаларына көзәл сүбүтдүр. Сәбәби олур ки, әкәр бир елдә јашаглар өләрсә, св вариссиз галыгы һалда мәсчид вә диңкәр абидәләр бүтүн мүсәлманларын олдугу үчүн вариссиз гала битмәз.

Ајәдә олдугу кими Аллаһ-Тәаланын изин илә тикилмиш Ислам мәбәди дагылыларса јенә дә тикилер (јәни дирилэр). Буна мисал олараг “Биһиҗәбәт” мәсчидинин кафирләр тәрәфиндән сәкүлмәсинә, партадылмасына бахмајараг, о јенидән тикилди.

О заман мемориал сәнијәли хатирә-абидәләрин, сәккизбучагылы гүлгәли түрбәләрин тикитиси даһа чох јайылмышды. 30 метр һүшдүрүкдә тикитән сәрдабәләр, түрбәләр дәфин едигиниш нүфузулу адамларыш хатирәләринин әбәдиләндирилмәсинә һәср едигинди. Бу абидәләр орнаментләрдә, портатларла бәзәдилтирди. Авропадан фәригди олараг бу абидәләр Ислам гануналарына мүвафиғ олараг хатирәләрсиз, һејкәлләрсиз, барелјефсиз, шәкилсиз, орнаментләрдә, мемарлыг вәсигәсиндә әбәдиләндирилтирди. Елә бу заман Өчәми дүңја мемарлыг инчиләрин сырасына дахил олан Моминә Хатун вә Јусиф Күсејр олунун түрбәләрини ишһа етди. Гејд етмәк лазымдыр ки, Нахчываның мәркизиндә јерләнән 1162-чи илдә тикилмиш Јусиф Күсејр олунун түрбәси Өчәминин илк бәйүк әсәридир. Түрбә рәнс, довругүн мәшһур хочасы Јусиф Күсејр олунун хатирәсинә һәср едигинишдир. Түрбә сәккиз бучагылы

көјдәлән, гүлгәвари күнбәздән, бучагларда гојулмуш, дајаглардан ибарәтдир. Түрбәнин сәккиз гүлгәси һәлдәси орнаментләрдә бәзәдилди. Олар кичик кәрпичләрдән гурашдырылмыш, көч мөһүдулу илә бирләндирилмиш диварларла јашылдырылмышдыр. Түрбәнин кириш гапысындан сол тәрәфдә јазылмышдыр: “Әмәли Өчәми бин Әбубәкр, Әлһәннан ән Нахчывани”.

Өчәминин икинчи әсәри дүңја мәдәнијәт хәзинәсинин инчиси олан Моминә Хатун түрбәсиндир. Түрбә 1186-чы илдә Атабәј Елдәкизин оғлу Мөһәммәд Чаһан Пөһләваның арвады Моминә хатунун шәрәфинә тикилмишдир.

Нахчыванда јашаган Атабәј Елдәкизин оғлу Мөһәммәд Чаһан Пөһләван вахтсыз өлән ханымы Моминә хатун олан мөһәббәтин әсәрләрә һәкк етмәк истәди. “Аллаһын көмәклији илә елә бир мемар ахтарды ки, бу мөһәббәти рәңкләрә көчүрүб ал-алван кашыларын һәзин дүзүлүгү илә бирләндирилсин. О, елә бир сәрдабә јашамаг истәди ки, она баханда севимли арвадын көзәл вүчүдуну хатырлаја билсин. Бир дә ки, ханымынын ахирәт дүңјасында дириләчәјинә инанырды.

Чаһан Пөһләван ахтардыгы мемары тапды. Өчәми 12-чи әсрин поетик дүзүлүшләрдә наклашыб мемарлыгын алачмаз зирвәсинә галган чыгыра дүшдү. Тәһнәтин рәңкләрини дашлара, кашиләрдә көчүрдү. Сәрдабә 34 метр

һүшдүрә галганда Чаһан Пөһләван она бахыб тәсәлли алды.

Һәпигәтән, Ислам дүңјасынын ән уча вә инчә гурулушу түрбәләриндән олан Моминә Хатун абидәсиндә һәср мемарлыг әсәрләринә хас олан бүгүвүтүк, тектониктик, әзәмәтли вә дүңгүлдүрүчү көзәлтик бар. Шәрһшһнасларын фикринчә, Моминә Хатун түрбәси мемарлыг-мүнәдис һәлқи бахымындан мемарлыг тарихиндә ән дәрјәли әсәрләрдәдир.

Өчәми јарашчылыгынын шаһ әсәри олан Моминә Хатун түрбәсинин һармоник гурулушу Каһнат вә онун һиссәләринин - биткиләрин (атманын), тәһн чанлы варлыгларын ишһаат формаларынын (һөрүмчәк тору, арынын шаны), һәһәјәт варлыгларын ән мүкәмәл оланы - ишһа гурулушунун ејиндир. Өчәми бу вә диңкәр әсәрләрини јарашаркән онларын һармоник гурулушуну Каһнатын үмүми нәзәријәси олан Гур’ани-Кәримә испиндән јаратмыш вә онун ајәләри илә ујушландыра билмишдир.

Ислам мемарлыгы композициясын тәһкик едән “Аллаһ” сөзү илк сәбәб Илаһи мүтанәсиблији ганунын мүәјјән едиги һәлдәси олараг “һызыл бәдкү” шәклиндә көстәрилән башлангычларын башлангычы - формајарашманы башлангычы һәһәјә ишһәдир. Бу о дәмәкдир ки, илк сәбәби дүңгүмәдән варлыглардыкы мәнәлары ашламаг гејри мүмкүндүр.

Моминә хатун түрбәсинин үзүриндә

ики дөфә төкрарланан “Ясин” сүрәси Өчәми түрбәләринин форма жаранышынын илаһи мütәнасиблик тапунунун “гызыл бөлкү”нүн көстөрдийи нөгтөдөн башланмасына ишарәдир. Мәкәр көләрәи вә јери јарадан бир даһа онлар кимисини јаратмага гадир дејилми? Әл-бәтә Гадирдир!

Ејни заманда, “Ја-Син” сүрәси, санки, бу түрбәни сәјр елән тамашачының динтәтнин сүрәдәки әјәләрә јонәләрәк, Аллаһын сонсуз гүдрәтнин нүмајиш етдирир.

“Ясин” сүрәсинин 81-82-чи әјәләриндә охујрут:

“Мәкәр көләрәи вә јери Јарадан (бир даһа) онлар кимисини јаратмага гадир дејилми? Әл-бәтә (гадирдир) (һәр шеји), јарадан вә (һәр шеји) билән Одур! Бир шеји (јаратмаг) истәдији заман (Аллаһын) бујурду она анчаг: “ОЛ!” демәкдир: О да дәрһал олар”

Аллаһ һәмин шејә бир дөфә әмр едир, бу әмрин төкрара вә тәкидә ейтијачы олмур.

Даһи Ислам мемары Өчәми бу әјәләри Мөминә хатун түрбәси үзәрингә ишләмәклә санки:

“Көләрәи хәлг едиб јарашыг верән
Сајсәг улдузларә нур, ишыг верән
Инчә фикирләрә чыраг јандыран
Зүлмәт кечәләри ишыгландыран
Бизә горху, үмид, шадлыг, гәм верән
Күнәшли вә ајлы бир аләм верән
Бу јери, бу көј: Одур сахлајан
Онун варлыгына шаһидир Чаһан”.

мисраларыны, бөјүк Низаминин Аллаһа хитабыны төкрар едир.

Низами дејир ки, варлыг пәрләси арадан галыхыча Онун көрүнгүсү дә нәзәрдә чанланыр.

Мемар Өчәминин јаратдыгы абидәләри - Јусиф Күсәјр оглу, Мөминә хатун түрбәләри вә диқәртәри кими јүксәк мемарлыг формасы дујгусуна, композисијасына, классик камиллик вә мүкәммал ишләнмә нүмунәсинә о заманлар Орта Авропада тәсәдүф етмәк мүмкүн дејилди. Ејни заманда Өчәминин түкәнмәз бир ихтира кими јаратдыгы орнаментләр, һәндәси дәгилликлә ишләнмиш фүсункар поемаларды, бәдиј-јәт илә ријазин тәфәккүрүн үзү говушмасыды.

XIX әсрин әввәләриндә Нахчывана кәлән Франса сәјјаһы Дубуа - де Монпере XII әсрин бу сәзкар сәнәт иңишини көрәлә өз һејрәтнин кизгәлә билмәмишди. Онун китабәләринин үзүнү кочурәрәк Петербургда јанпајан академик Френә кондәриб. Бундан сонра бир чох Авропа алимләри Нахчыван мемарларынын јаратдыглары бир чох сәнәт иңиләри илә көрүшә кәлмишдиләр.

Академик М.В.Алпатов Мөминә хатун түрбәси һағында јазмышдыр: “Белә јүксәк мемарлыг формасы дујгусуна, композисијасынын белә классик камиллијинә вә мүкәммал ишләнмәсинә бу заман Орта Авропада тәсәдүф етмәк мүмкүн дејилдир. Нахчыван түрбәсиндән классик Шәрг әдәбијатынын ән

јахшы әсәрләри Фирдовсинин “Шаһнамә” (X-XI әср) вә Низаминин “Лејли вә Мәчнун” (XII әср) поемасында олдуу кими инсанпәрварлик, мәрһәмәт вә шәфәт нәфәси кәлир”.

Һәһиғәтән Гүрәни-Кәримә әсәсләнан Ислам мемарлыг үстүбунун јарадычылысы дунја мемарлыг вә инааг елиминә јенилик көпирән Өчәми Нахчываннин әсәрләри өз инсана ујгулашан, мијасы, ајрылтыларын зәифлији, мемарлыг болкүләринин никбинлик дујгулары јарадан гурулушу, орнамент бәзәјишин ојнастыгы етибарилә орта рәр ејнијәтиндән узлашан бир бәдин тәфәккүрүн мәһсулулар.

Әхмәтәли вә абидәви бир тикилти олан Мөминә хатун түрбәси, инсана мәнәви тәсир көстөрән, К.Марксын тәбиригә инсана “әзүнү руһон күтәлини апырлыгы аттында әзизлини” һис елдирән кәмијәт мемарлығындан тәмамилә узалдыр. Бу һәдир абидәләр дә јаралычы хатирәсини әбәдләтидирмиш, Өчәми Әбубәкр оглунун мислисиз сәнәткарлыг зәкасынын мәһсулушу зәмәнәмизә көпириб чатдырмышдыр.

Мемарын Мөминә Хатун түрбәси үзәриндә һәкк етиди:

Биз келәчәјик, дунја дурачаг,
Биз өләчәјик бу јадикар галачаг.

сәтәрини доғрултмышдыр. Бу онула илаһ едилр ки, түрбә әлүмсузлүк, көкселик вә әзәмәтин рәмзи кими дајаныр. Белә узунөмүрлүк сәзәз ки,

абидәнин гурулушунун биткинлији илә бағлыдыр. Өчәми шаһ әсәриндә тәкчә бәдин тәфәккүрүн дәринлији вә зәғи инчәлији дејил, һәм дә ријазин билгә, зәһкин тәчрүбәлә әсәсләнан мушаһидә дуһасы көстәрмишдир. Онун јаратдыгы Чүмә мәсчидинин пәһәнк күнбәзи, инчә миһарәләри, түрбәләри, јүз илгәр бојунча изафи күтлә јаратмадан (оптимал күтлә) бүтүн тәсирләрә давамлы гурулар, мемарын јүксәк муһәндислик бачарыныны сүбүт едир. Өчәми мемарлыг мәктәби дәлг ријазин һесаплама методларына әсәсләнырды. Абидәләр дәлг һесабат вә өлчүләр, планлашма, јерләнмә вә орнамент вә китабәләрини систематик дүзүмәси әсасында тикилмишдир. Абидәләрини модул системи, мütәнасиблик схемләри, тағларын вә күнбәз вә орнаментләрини мүрәккәб структуру кими чәтти проблемләрини дәлг зәркәрлији илә һәл етмишдир.

ƏCƏMI SƏNƏTİNDƏN BƏHRƏLƏNƏN SİNAN

Алимләр йер үзүндә Аллаһын чырагыдыр. Аллах һәр кәсә хејир вермәк истәсә, о шахс Оун нурундан истифада едәр.

Һәзрәт Әли (ә)

XII әсрдән чох сонра да Әцәмийин Нәхчывандакы абидәләри бир нүмунә кими мұхтәлиф сәнәткарлара нәнки өлкә дахилиндә, һәтта Азәрбајҗанын сөрһәдләриндән узастларда да тәсир кәстәдн. Әцәми јарадычылығынын Азәрбајҗан вә Шәрг өлкәләри мемарларына тәсирн нәтицәсиндә онун сәнәтпийән чохлары бәһрәләнмишләр. Бу чүр сәнәткартарын мемарлыг әсәрләриндә Нәхчыван вә она јакын әразидә тикилән бир чох абидәләрдәки Әцәмијә хас мемарлыг үсулларынын бу вә јашагга шәкилдә тәзәһүрү үзгәшир.

Азәрбајҗанда бу тәсир Шимада Бәрдәјә, Чәлүбда исә Зәнчана гәдәр узанан бир әразидә јайысмышдыр. Әзләрини китабәтләрдә “Нәхчыван” дејә атландыран сәнәткарлар 14-чү әсрә гәдәр Әцәмиин бәнисн олдуу мәктәбин үстүб хүсусијәтләрини ән бәриз шәкилдә давам едирмишләр. О мәнәи пидә вә лавамчылыг Чуга (Күлүстан түрбәси), Марага (Көјкүнбәз сәрдабәси), Гарабаглар (Гарабаглар түрбәси), Бәрдә (Имамзәдә түрбәси), Сәһмас (Арһун Ага пызынын түрбәси), Хиов (Түрбә), Урмијә (Үч күнбәз сәрдабә-

си), Һәмәдан, Тәбриз, Дәрбәнд, Кәһчә (Имамзәдә) сәнәткарларынын ишләриндә јашадымыш өзүнә арха тапмыш вә инкишаф едириминдир.

Бу тәсирдән јүзәртә тикилн дәјиһәләндириб јаратмыш, Ислам дүнясында шәһрәт тапмыш вә Османлы түркләри арасында “Сәрв мемари- чаһан гоча Синан” (Дүня мемарлығынын башы Улу Синан) ләгәби газанмыш мемар Уста Синан да бәһрәләнмишдир. Коркәмли австралијаны сәнәтпийәс Ернест Дигсин түркийәли ишәсәнәт ашмн Оггај Аспанана илә бирликдә јаздыгы “Түрк сәнәти тарихи” китабында тејд едилир ки, 15-16 әсрдә түрк мемары Синан тәрәфиндән Истанбулда ишпа едиминн бир сыра мәгрәбәтәрдә Нәхчыван мәгрәбәләри илә биһаваситә әлағә дујулур. Синанын Нәхчыван абидәләри илә нечә танып олдуғуу изаһ едәркән Диге тејд едир ки, Синан орду мұһәндиси сифәти илә 1535-36-чы илләр Иран сәфәриндә иштирак етминн вә о заман Нәхчыванда олмушлур.

Багга түрк тәһигатчылары да буну гәбул едирләр. Мемар Вәдат Дилокај “Тоһүмчу Синан” атлы мәғләсиндә Синанын Истанбулдакы Хәсров Папа түрбәсиндән бәс едәркән “Атабајҗәрдән гәйма күнбәзәрдән бир нәфәс кәлир” дејә јазыр. Әлбәтгә маһијәти етибарилә бәнисн олдуу Нәхчыван мемарлыг мәктәби Нәхчыванын әтрафында олан вә бу мәктәбин тәсир дәирәсиндәки сәһәдә өзүнү даһа чох кәстәдир. Бу тәсир бәзән бирбагга ејин формала-

рын вә композисија үсулларынын тәгбитн шәклиндә, бәзән исә бу вә јашагга мемарлыг үсубунун дәјишдириминн шәкилдә ишләднмәси һалында тәзәһүр едир.

Синан Азәрбајҗанда оларкән Марага вә Нәхчывандакы Атабајҗәр доврүнүн түрбәләрини, Тәбриз вә Султанијәнин әзәмәтли абидәләрини, Азәрбајҗан усталарынын хәтталыг сәнәтини өјрәнмиш, бу танышылыг онун јарадычылығына мұәјјән тәсир кәстәрминдир.

Ислам мемарлығынын инкишафында Хоча Синан Әбдүлмәһмәд оғлу (1489-1588) мемар, мұһәндис кими, 1514-1538-чи илләрдә јеничәри һәрби хидмәтдә олмуш I Султан Сүләманын ишпаат ишләринә рәһбәрлик етмишдир. О, түрк ордусунун тәркибиндә мұхтәлиф јерләрә - Азәрбајҗан, Минстер, Иран, Родос, Австрија вә Аلمانја сәфәр етминн, етәчә дә Мачарыстан, Балкан өлкәләри, Молдавија вә Италија саһилләриндә олмушлур. 1538-чи илдә Османлы империясынын баш мемары тәјин едилән Синан мемарлыг тарихинин ән мәһсулар сәнәткарларынддыр. Империянын вә дикәр өлкәләрини әјрә-әјрә јерләриндә онун биһаваситә дәјиһәси вә рәһбәрлијн алтында 515 биһа вә гүргү, о чүмләдән 22 түрбә, 18 мәгрәбә, 84 бәјүк вә 51 кичик мәсчид, 57 мәдрәсә, 171 имарәт, 3 хәстәхана, 7 акведук, 5 су кәмәри, 8 корпу, 18 карвансара, 8 түрмә, 88 һәмәхана, 35 сарај, 7 дарулкурра ишпа едилмишдир. Мүасирләри Синаны

“дүня мемарлығынын вә довраи мұһәндисләринин башчысы” атландырмашдыр. Истанбулдакы Шаһзәдә вә Сүләманијә чамәләри, Ибраһим паша, Рүстәм паша, Кылпнинг Әлипаша, Әһмәд паша, Аван Каты (Мәһмәд паша) мәсчидләри, Хәјрәддин Барбарос, Хәсров паша, I Султан Сүләман түрбәләри, Бәјәзид Чинили вә саир һамалар, Кәјсеридә Куршунлу Чаме, Әдирнәдәки Сәлимијә Чамеси, Әлипапа Бәләстани (өртүлү базар), Јалнызкөз көрпүсү (индики Јевпаторија), Чүмә мәсчиди (Хан Чамеси), Кәфә (индики Феодесија шәһәриндә), Сәлимијә Чамеси, Битгалата (Македонија), Хәјдар Гәһи Чамеси, Виннеградла (Боснија вә һерцеговина), Дрин чајы үзүрндә Соколлу Мәһмәд паша көрпүсү вә саирә Мемар Синанын ән јакшы тикилләриндәдир. О биһа тишәринин конструктор вә композиасында бир сыра јениликләр тәтбит етмишдир. Шаһ әсәри Әдирнәдәки Сәлимијә Чамесилр.

Синанын Аја-Софијаша вә Әдирнәдәки “Сәлимијә” мәсчидиндәки иш Ислам принципләринин реаллашдырылдыгы хәјрәтамиз нүмәјндәси кими тиймәткәндирә биләр.

Аја-Софијанын нәһәк күнбәзи ики јарымкүнбәз вәсигәси илә күчәндириләрәк вә бир нечә чыхылла давам едир. Бүгүн дахистн фәза ибәдәт мәрасимләринин кечирилмәси јонүмүдә тәшкил олунмушдир. Онун мұхтәлиф һиссәләри ишамсыз вә формасыз кә-

нишлик ичәрисиндә бир-биринә говушуб итир. Синан "Салимијја" мәсчидинин баш күнбәзини бир 8 үзлү үзәриндә учаттмышдыр ки, онун асас үзләрәи бүтөв диварлара, 4 диаметри исә таглы чыхышлара сөжкөнир. Бу јолла о, ајрыча хәтләрәи олан чилаланмыш бир инчи јаратмышдыр.

Синан 1568-1574-чү илләрдә, "Салимијја" мәсчидинин тикинти мәдәнијјәти сәһәсиндә өзүнүн јүксәк сәвијәсинә јүксәлмишди. О һәмин мәсчидин көзәл минарәсинин дахилиндә бир-бири илә көсишмәјән үч пилләканы јерләшдирмәјә наил олмушди. Бу пилләканыларын һәр бири сјни киришдән башлајыб, сјни чыхышдан туртарараг бири диқаринин үзәриндә спирал шәклиндәдир.

"Салимијја" мәсчидинин ајчатмаз сәвијәси һәм јерли, һәм дә әчнәби мемарлар вә башла елм саһибләри тәрәфиндән јүз илләрдир ки, тәдир вә тәғдиг едилмәкдәдир. Мәсәлән, инкилис мемары Елвис дејир: "Бу гоча гүббә тәрсинә чеврилиб гызылла долдурулса да, бир даһа мемар Синаны јетирмәдән, XX әср мемарлығы бу әсәрин бәһзәрини јарача билмәз".

Алман алыми исә "Јер үзәриндәки сәнәт әсәрләри, кәјдәки улдуз кими-ди. Аја Софија бир Ај, Салимијја мәсчиди исә бир күнәшди".

Болгарыстан кенералы Александр "Салимијја! Әкәр сәни түркләрин тикдијини билмәсәјдим, Аллаһын тикдијини сөјләјәрдим". Америка Али Мемар-

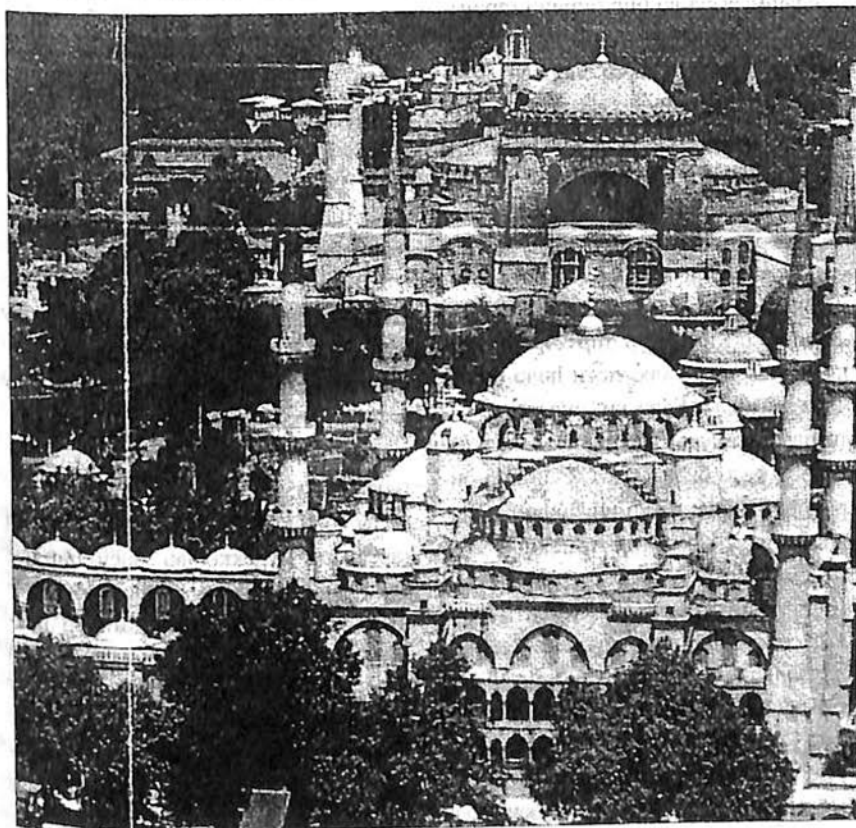
лар Шурасы: "Ракетлә Аја кетмәк, бу әсәри мейдана кәтирмәкдән даһа асаныр" сөјләмишләр.

Бүтүнүклә, Османлы-Түрк мәдәнијјәти зәминдә тәрбијәләнмиш бу бөјүк уста, һәр шејдән әввәл, өзүндән табагы Османлы мемарлығынын тәбии инкшафыны давам етдирмишди. Мемарлығы элементи олан гүббәнин (күнбәзи) даһа да мүкәммәлишдәрәрәк көзәл шәкилләрдән истифәлә етмишди. Гүббә, раваг (сјван) вә диқәр естетик формалары камил шәклә кәтирмәклә, мәркәзи бир кенишлик әлдә етмәјә наил олды. Әсәрләри гүббәли мемарлығын инкшаф зирвәсидир. Гәрбдән "Барроко" јәлләри әсанә гәдәр Османлы мемарлары онун јолуну көзләјирдиләр.

Азәрбајҗан абидаһәриндән Султанијәдәки Олҗаҗу хан түрбәси, онун биткин архитектуроник турулушулу Синана даһа чоһ тәсир кәстәрмишди. Белә ки, Хоҗа Синан өзүнүн шаһ әсәри, дүнја мемарлығынын ән парлаг инчиләриндән сәјылан Әдирнәдәки Сәлимијја Чамесини учашаркән Олҗаҗу хан түрбәси тәчрүбәсиндән јарашымышди. Чаме-тиланынын өзәји Синаны илк әсәрләриндән фәртли олараг сәккизбучагыдыр. Азәрбајҗанын абидаһсинин план турулушу илә бирбаша бағлылығы олан бу јолда мемар, Бизанс мемарлығындан кәлмә ири јарым күнбәзләриндән имтина етмиш, чаминин баш күнбәзини сәккиз күчлү дајаг үстүндә учаттмышдыр. Һәмин дајаглар гүллә-

ләр шәклиндә абидаһин бајырына, нәһәнк күнбәзи (диаметри 31.5 м) доврәсинә чыхарылмышдыр. Белә бир фәлҗ Султанијја түрбәсиндәки күнбәзәтрафы минарәләрин илә јаранмышдыр. Олҗаҗу хан түрбәсиндән кәлмә бу јениликләрлә мемар Синан Чаменин мүһәндис план турулушуну олдугча камилләшдирмиш, һәчми мөкан композисијанын емоционал јүкүнү хәјли зәнкинләшдирмишди. Сәлимијјәнин ибадәт салонунун интерјери дә Хоҗа Синанын

учаттдығы о бири чамеләрин салонларындан даһа бүтөв, даһа әзәмәтли көрүнүр. Һәм дә Сәлимијјәнин интерјерләриндән Синанын илк әсәрләринә нисбәтән кашы бәзәји чоһ ишләнмишди ки, буну да Тәбриз зонасынын тәсири илә изаһ етмәк олар.

ИСЛАМИ НАХЫШЛАР ИНСАНЛА АЛЛАҺ АРАСЫНДА ВӘҖДӘТ ЖАРАДЫР

“Аллаһ көзәлдир вә көзәллији севир”
(Гур'ани-Кәримдән)

Орта әсрләрдә мусәлман халықтарының тарихи мугәддарагының бирлији бу халықларын мәдәнијјәт сәһәсиндә җахылашмасына вә бир-биринә гаршылыгы тәсир кәстәрмәсинә сәбәб олмушдур. Вахт кечдикчә әнәһәви мәдәнијјәтләр дәјишиклијә уграйыр, јәни мәдәни әнәһәләр, үмуми һәјәт тәрзи гәјдалалары вә нәтичәдә јәни көзәллик дујумлары јараныр. Ваһид Ислам өзүнүдәрки вә дүңләшүмү тәмәли үзәриндә бәдһи тәсәввүр әсастары тәшәккүл тапмага башлајыр. Бу доврдә дини вә бәдһи шүүр тәрәтәрини гаршылыгы тәсир мәсәләси һәлә ортаја чыхмамышды. Белә ки, онларын мүстәһил фәалијјәт кәстәрмәсиндән һәлә соһбәт кәдә билмәзди. Онлар бир-бириндән тәчрид едилмиш шәкилдә сәдәчә олараг мөвчүл дејилдиләр.

Демәк олар ки, орта әсрләрдә үмумијјәтлә инчәсәнәт вә хусуси мемарлыг сәнәти һағында мүстәһил, инсанла Аллаһ арасындагы әләгәјә даир тәсәввүрләрдән тәчрид едилмиш фикирләр јүрүдүлүмүрдү. Орта әсрләр Азәрбајҗан мемарлары Ислам тикинги мәдәнијјәтинин башчыча гәјәси јергә

кәј, инсанла Аллаһ арасында әләгәнин мөһкәмләnmәсинә хидмәт етмәк вәзифәсини баша дүшәрәк һәјәтә кечирмәјә чатышдылар. Кәјтәрә учалан мәсчилләрин сонү олмајан нахышларла бәзәдилмиш диварлары мөминләрин мәдһи дүңја илә мөһәви дөјөрләр арасында ахтардылар һәмәһәнклик јини әһәмијјәтини тәсвир едән рәмзләрдир.

Мәлумдур ки, мемарлыг тикингиләрини бәзәјән нахышларын мәна, көзәллик ағламы гурулушунда бир гәјдә олараг нәинки бәдһи сурәти гаврамаг олур, һәм дә Аллаһын һикмәти өз ифадәсини тапырды.

Ислами нахышын 3 новү вар:

1. Нахыш елемеңти кими сементикасы чох вахт билинмәјән һәндәси фигурлардан јарадымыш нахышлар
2. Битки, чапылы шәкилләринин стиллә едилмәсиндән јаранан нахышлар
3. Әрәбчә јазылардан (графикасындан) дүзәлдилмиш биткијә охшар вә һәндәси нахышлар.

Биринчи нов чохсајлы һәндәси фигурларын чуғлашмасындан ибарәт олмалы, онларын шүәлары бир-биринә гарышараг мүрәккәб вә сонсуз бир нахыш јаратмалыдыр. Бу нахыш инсанын “мүхтәлифдәки вәһдәти вә вәһдәтдәки мүхтәлифини” дәрк етдији төвәккүл сәвијјәсинин символудур. Бу нахышлар һармонија јаралан, бошлуг долдуран, кечилтәр јаралан үмуми нахыш композисиясынын аһәнкини, олчусуну тәшкил едән вәситәдир.

Икинчи нов (мәһз бу нов Ислами сајылыр) нәбәти нахышлардан тәшкил олунур вә сонра аһәнклик принципләринә әсасланыр. О гәдәр стиллә олунуб ки, тәбиғәт һәр чүр охшарлығыны иттириб. Әслиндә бурада аһәнклик графикасы сәчәјјә кәсб едир.

Беләликлә, һәр бир хәттин дәлгиз гәјдалары әсасән мугәјјән тәкмиләшмиш формасында тәкрар олунараг һәр бир сәһи өзүнә әксин олан нүсхә илә мүшәјјәт едилир.

Ислами нахыш мәңгилти, аһәнклик ријәзи вә һармоникдир. Бу хусусијјәтләр ағылла ештин һармонијасыны ахтаран Исламын руһу үчүн олдуғча бәјүк әһәмијјәтә мәһкидр.

Нәбәти вә һәндәси әрәб нахышлары чичәк хәтти шәклиндә шәхәләр үзәринә отурулушун јарнаг вә чичәкләр, сәккизкүшәли хончалар, нахлаватар, аттыбучаглар, бешкүшәли уздузлар, чеврәләр вә саир сонсуз тәбиғәт мәһкидиләр. Онларын һүдудлары јүнкүз тапанмыш корүнсә дә сонсузлуға гәдәр давам етдирилә биләр. Бурада мәһсәд Јерлә Кәјүн әләгәсини, мөмин инсанын өзүнүн сонлу дүңјада мөвчүл олдуғуну һисс етмәкә, сонсуз әләмә тапылмаг сәјини, һәр шәјдән аһаһ олдуғуна, һәр шәјдән мөвчүл олдуғуна инанышы рәмзләр вәситәси илә ифадә етмәкләр.

Үчүнчү нов нахыш әрәб графикасы хәтт нәвгәриндән олан куфи, нәсх, сүлә, нәсәтәли вә саир хәтләриндән дүзәлдилмиш һәндәси нахышлардыр.

Гур'ани-Кәрим әјәләринин куфи вә дикәр хәтт нәвгәри илә нахыш чеврилмәси һеч дә бу нахышларын естетик дөјөрләрини азаттыр. Әксинә һәммин нахышларын фирузәји, јашыл, кәј рәңкләрдә бәзәдигмәси көзәллијини даһа да артырыр.

XI-XIII әсрләрдә тикинги еспирафијасында көрпичлә јығылан куфи хәтти апарычы јер тутмушдур. Бу хәттин олзүјүндә дүзхәтли вә буцагы олмасы көрпич бәзәк үчүн чох әлверилмиш. Буна көрә көрпич тикилиләрдә куфи хәтт јүксәк декоратив гурулуш алыр.

Куфи јазы һәндәси нахыш системләри инчәрисинә дахыл олур вә биһаларын мемарлыг бәдһи сурәтинин биһилмәсинә вә шәјә мәзмунунда мүһүм рол ројнајыр.

Мемарлығда куфи китабәләринин мемар Әһәми Нахчывани јәни јүксәк сәвијјәгә гәлдирыб. Китабәләр Әһәминин әсәрләриндә о чагачан корүнемәјән бир бәдһи-естетик дөјәр алыр.

Куфи китабәләринин бәлгүгү, мүрәккәблији, һәндәси орнаментләрдә тајнајыб гарышмасы бахымындан Мөминә Хатун түрбәсинин Өн Асија мемарлығында тајы-бәрәбәри јохдур. Бу аһидәдә мүһүм төвинәсләрдән баһа түрбә көвдәсинин күнч дајаларынын сәһиләри дә китабәләрлә ортулмушдур.

Куфи хәтти китабәләрин дик елемәнтләринин јухары нахыш гурулушларына гарышмасынын көзәл өрнәк-

НИЗАМИ КӘНЧӘВИНИН ӘСӘРЛӘРИНДӘ МЕМАРЛЫҖ ВӘ ИНՇААТ

*Әглин мұһандисн гурмасајды бәс,
Гәрар тутардымы о мави күнбәз.*

Әфзәләддин Хәгани

XII әсрнин даһи шәхсијәтләриндән бири олан Азәрбајҗан шаири вә мütә-
фәккири Низами Кәнчәвинин әсәрлә-
ри ичтимаи-фикир тарихиндә хүсу-
си јер тутур. Онуң дүниә шәһрәтлн әдәби-
бәдии вә әлими долунлулуғу илә сечилән
поэмалары бүтүн өлкәләрин алим,
шаир, јазычыларынын тәдҗигат объек-
ти олуб, тарихи вә фәлсәфи бахымдан
кениш тәһлил олуңур. Лакин, Низами-
нин әсәрләри тәкчә бу чәһәтләрдән
дејил, әјни заманда әлими чәһәтдән дә
бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Онуң по-
емаларында бир чох әлими сәһләринә
(астрономија, ријазиијат, һәндәсә, ул-
дузшүнасылыҗ, психолокија, мемарлыҗ)
даир пјјмәтлн мәлуматлар вериләрәк,
дәјәрли әлими фикир вә мұлаһизәләр
сөјләнилир.

Низами заманәсинин әлимләринә дә-
риндән јијәләнмәклә јанашы табаҗыч
әлими фикирләрин тәблиғатчыларын-
дан бири олмушур. Низами мәлики ол-
дуғу әлими биликләри вә өз дүңгүнчә-
синдән ирәли кәлән әлими фикирләри

мәшһур поэмаларында шәрһ вә тәблиғ
етмишдир. Заманын тәләбләри сәвиј-
јәсиндә дајанмағ үчүн алим әјни дәрә-
чәдә сәнәткар, сәнәткар исә алим ол-
малы иди. Одур ки, Низами дәврүндә
сәнәткарларла алим арасында кәскин
фәрг дууламурду.

Н. Кәнчәви астрономик биликләрә
дәриндән јијәләнмиш алим иди. Онуң
әсәрләриндә туш кәлиңнән мемарлар
да улдузларын ишиндән хәбәрлар “мү-
нәччим”, “көјөлчән”, улдузшүнаслар-
ды. Мемарын астрономијаҗы билмәси
орта әср интеллектуаллары үчүн сәлә-
чә дәб мәсәләси дејилди. Низамијә
көрә, бу билик мемара илк өнчә тики-
лән бинаја әлверишли вахт вә јөн сеч-
мәк, ону “бәд нәзәрдән” узағ етмәк
үчүн көрәкдир.

Мемар Шинә дејир:

**Уча көјләрдән елә нисбәт көтүрәм
Ки, ондан шаһа зијан дәјмәсин.
Торпағын шәнлик евиндә дурдуча
Онуң улдузлардан горхусу олмасын.**

Әчәми Нахчивани дә Момино Хә-
тун түрбәсинин бајыр өртүјүнү көј ка-
шыларла бәзәјиб, көј күнбәзә охшат-
мыш вә онуң алтындакы јачы гурша-
ғыны “Ја Рәбб, бәд көјләрдән узағ
елә!” сөзләри илә битирмишдир. Де-
мәлијик ки, биналарын бајыр күнбәз-
ләри чох вахт улдуз нахышларла өр-
түлдүјүнән космик ассосиативлик
(шүурда ајры-ајры тәсәввүрләр ара-
сында алағә) даһа ајдын үзә чыхырды.

Дөврүн мемарлыҗ абидәләрини јара-
дан мемар, мұһандис, нәгәшларын
билији, јарадычылығы вә ичтимаи
мәвҗеји барәдә ән долун биликләри
Н.Кәнчәвинин әсәрләриндән алмағ
олар. Гејд етмәлијик ки, шаириңи ме-
марлыҗа, мемара јүксәк пјјмәт вермә-
си, мемар јарадычылығына бәләд ола-
масы да, дәврүн үмуми јүксәк мәдәни
сәвијјәсинин тутарлы көстәричили-
риндән бириди. Бу бахымдан шаириңи
“Једди көзәл” дастаны даһа дәјәрли-
ди. Даһи шаир бу әсәриндә Хавәриғ
тәсрифин, һәр бири бир рәнклә олан
једди күнбәзинин - сарај көшкәри-
нин нечә тикилимәсиндән, гурулуш вә
бәзәкјәриндән данышымыш вә ону
ашағыдакы парчада белә вермишдир:

**Бундан аҗава о, әр рәји вә әлү (нахыш) илә
Улдузларын мұһандисләр вә уҗаҗыларын оллар
О кистән елә бир тағ бәзәјиб (учалыр) ки,
Улдузларын чарлығын оҗуҗаҗлар.**

Кашнаты, улдузлары билмәси мемар
уҗаҗлығы биналарда илаһи низам
вә мұтәнәсиблик, бүтөнлүк вә аһәнк-
дарлығ әлдә етмәјә имкан вериди.
Низами дәврү абидәләринин әсәс на-
хыш новујүн гурулушунда да улдузлу-
ға бәзәрлик күчәлдүр. Әсәсән дә ул-
дузбәзәләр мұхәтәлиф һәндәси фигур-
лар дајанан бир нахыш гурулушлары-
ны, космосла инсан арасындакы әбә-
ли бағнылығын символлары да сајмағ
олар. Н.Кәнчәвијә көрә, мемарлар
ријазиијатын нәзәријә вә принциплә-
рини дәриндән өјрәнирмиш.

XIV јүзиликлә Мәһоммәд Нахчы-

вани мемарлардан бәһс едәндә јаз-
мышдыр ки, “һәндәсә әлимини бил-
мәклә онлаға тај јохлур”. Һәммин јүзи-
лин сонунда Ибн Хаттун биядирмиш-
дир ки, Истам өлкәләриндә һәндәси
проблемләрин чохуну билмәк мемар
үчүн зәруриди. Белә зәрурәт илк нов-
бәдә мемарлығын тәбиәтиндән доғур.

XI-XIII јүзилик абидәләринин
һәчм-мәкан һәлтиндә нахыш гуру-
лушларынын әсәсында дајанан аһәнк-
дарлығын һәндәси маһијјәти дә буну
тәсдиғ едир. Бу чағын јығчам гурулуш-
лу монументал биналарынын - көшк
типли мәсҗидләринин, гүлдәвари түр-
бәләринин башлангыч бичимләри:
куб, призма, цилиндр, сфера, пирами-
да, конус (планла квадрат, чохбучагы,
даирә) тәшкил едир. Бу бичимләрин
јеринә, функцијаһына вә материалына
көрә сечилмәси, пластик ишләмәси
ријазии принципләрә вә һәндәси
аһәнкдарлығына әсәсләнирди.

Мемар вә нәгәшларын универсал
тәфәккүрү, дәпиг елимләрә, хүсуслә
һәндәсәјә сых бағнылығы әсәс олмуш-
лур.

Сәтһулар дәврү һәндәси нахыш сә-
нәтинин јүксәлиш зирвәси олмушдур.
Сон нәтичәдә хәлләрин һармоник
бирләшмәләринин мәһсулу олан бу
бәзәк системинин гуруламасында рија-
зи тануаујунлуғу Н.Кәнчәви дәпиг
билимини вә белә шәрһ етмишдир:

**Нәгәш әкәр он нахыш чәкә дә
Бир хәт әсәс көтүрүлүр.**

**Әкәр хәлдән бир чизки кәнара чыхса
Бүтүн хәлләрин һамысы позулар.**

Һәндәси биликләр орта чаг мемарлары үчүн, һәм дә зәнкин символлар системин олуп оңу өз жарашчылыгындан кәнар бичимләри һамсылаһагдан узаглашдыран күчлү бәдин вә тәчрүби вәситә иди.

Низами Кәнчәви әсәрләриндә кеосентрик системә анд чохла матуматлар вермиш вә онун мәғзини "Једди көзәл"дә Бәһрам шаһын тикдирәни "Једди Күнбәзин тәрифи"ндә ачмышдыр.

Шаһ бахды һасара, једди гүлтәјә
Һәр гүлтә ошарды бир сәјјарәјә.
Улдузлар таныјан сәнәткар Шида
Улдуз рәнки вермиш һәр бир күнбәзә.
Кејван тәләјидә күнбәз ки, варды,
Гараја бүрүтүш мүшкә бәзәрди.
О ки, Мүшпәријә һәмәһәнк иди,
Бәзәји, дүзәји сәндәл рәнк иди.
О күнбәз ки, Мәррих альпы алды,
Иңчә нахышлыды, сәрасәр алды.
О бүрч ки, Күнәшдән вериди хәбәр,
Саралпышды оңу үстүңдәки зәр.
Оңу ки, шух етмиш којун Зәһрәси,
Ахды Зәһрә кимн оңун чәһрәси
Она ки, Үтарид вермишди нәмәт,
Фирузә рәнкиндә јетмишди зинәт.
О күнбәз ки, она Ај јол салырды,
Шаһын тәләјидән јанпыл чалырды.
Делијим бәзәклә галхды којләрә,
Ошпајиб једдис једди үлкәрә.

Бу шәр парчасында верилмиш фикрләрин шәрһи илә әләғәдәр олараг

ләмәк олар ки, гәһимдә гәбул олунмуш астроложи (нүчум) тәсәввүрләрә көрә планет һесаб едилән једди сәма чисминин һәр бири мүйјән бир рәнкдә вә һәфтәнин мүйјән бир күнүнә ујгушланшырылды.

Ејни заманда Бәһрам шаһын тикдирәни једди сарајын һәр бири једди планетин тәчәссүм етдији рәңкләрдән бири илә бәзәдилмишди. Тәсәввүрдән көрүңдүјү кими шаир мемар вә усталар бина вә гургулар тикәркән тәсәдүфи рәңкләрдән дејил, мәһз Илаһинин канната бәхш етдији сәма чисимләринин рәңкләриндән кениш истифадә едирлишәр.

Н.Кәнчәви әсәрләриндә - 9 сәрбәст кимјәви элемент металдан: ғызыл, күмүш, мис, галај, дәмир, алмаз (карбон) вә саир сөз ачыр вә тикитидә бунлардан кениш истифадәни гејд едир.

Ејни заманда шаир дашларын, минералларын һәјәтдә вә инсан чәмијјәтинин инкшафында бојук ролу олдуғуну көстәрмишди. Бундан әлавә, тиймәтди дашлар оз тәчәссүмүнү коһәр, даш-таш, ләл-чәһәһиһәт сөзләриндә гејд етмишди: "фирузә көјләр", "фирузә күнбәз", "фирузә нахыш" вә баһшалары. Бунлар да онун сәма рәңкиндә олмасына вә чәзибәдарлыгына ишарәдир. Шаир Ислам абидаһәриндә бу рәңкләрдән кениш истифадә едилмәсини көстәрир.

Фирузәнин рәңкиндән тәсвир вә сирли мәғәдәтә истифадәјә мисал олараг "Једди көзәл"дә Бәһрам шаһын

фирузә рәңкин күнбәзә кетмәси фәслиндә верилмиш бу шәр парчасына дигәт еләк:

**Чәршәнбә күнүндә гөңчә ачды күл
Фирузә рәңкинә дөңдү көј бүтүн
Чаһан фирузәдән нур алан кими,
Фирузәрәңк олду шаһын кејими.
Фирузә күнбәзә ејләди пәрвәз.**

Сүхурлардан "Хәмсә"дә мәрмәр, киләби, тәбашир вә көчин ашларына тәсәдүф едиләр вә олардан мүхтәлиф мәғәдләр үчүн истифадә олунмасы һағында мәлумат вардыр. Көчдән тикити ишләриндә истифадә олундуғуна анд мәлуматлары да раст калынар ("Тикити дашта көчдән күмүш имәрәт")

Н.Кәнчәвинин гејд етдији сүхур, кимјәви элементләр, рәңкләрдән Ислам абидаһәриндә чоһ кениш истифадә едилмишди. Килдән дојмә кил тикитиләр үчүн оз тәбии шәклиндә, ја да габагчадан һазырланан вә гурулан ири шипәләр, јахуи хырда һиссәләр (кәрпич-хаммал) шәклиндә истифадә олунур. Н.Кәнчәви "Једди көзәл"дә јазыр: "Сары кил ән баһа тиймәтә кедәр". Ағардычы вә јүксәк удучулуг габилијјәти илә сечилән киләби елми дилдә бәстәнит кили ашланыр.

Абидаһәрдә бишмиш кәрпич хусуси јер тутур. Тәбии рәңкинә көрә о, дивара бојакарлыг характери верир. Каһы чәкилмиш кәрпич олдуғда мемарлыг хусусијјәтиндән баһа, әһәң-

кә гәһәт етмәјә имкан јаратыр, бинаһын тез-тез вә баһа баһа кәлән тәминнә еһтијәк олмур.

Даһ Азәрбајҗанда кениш јайылмыш тикити материалыдыр. Оңдан түрбәләрин тикитиһәсиндә истифадә едиләр. Мемарлыг абидаһәриндә јанпышдырычы вә бәрпаедичи материал кими әсасән көч вә әһәңкдән истифадә едилмишди.

Көч ади килдән јүксәк пластикити, аз су кечирмәси, мөһкәмлији илә, бир гәдәр дә сујашавамлыга илә фәргләнир. Көч мәһлулуһун пластикити сәјсмик рајонларда хусусиә зәруриди.

Бәзәк-иншаат материаллары кими, Н.Кәнчәви рәңкләри, шүшә, каһы, мозаика вә саир гејд едир. Рәңкләр каһы кими мүһәфизә вә ејни заманда декоратив әһәмијјәти олан иншаат материалыдыр.

Метадан әввәләр даһ һөркүсү үзәринә гурулуһун чәкилән тунч бәркитчиһәрдән (анкерләр, дигәмләр) истифадә олунурду.

Иншаатда мейлә материаллары да кениш јер тутурду.

Мемарлыг абидаһәриндә одунчагы чәһрајы-гәһкәји рәңкдә олан Арчаһ ағачындан тир тахта кими кениш истифадә олунурду.

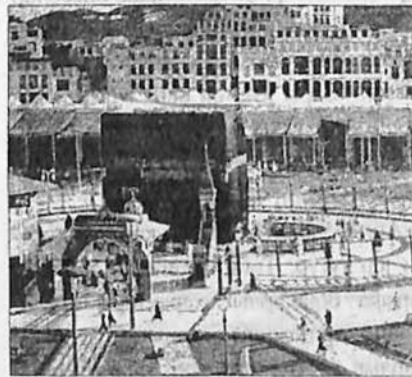
Мемарлыг абидаһәриндә, әлвәхүсус, Ислам абидаһәринин бәзәк тамамлама ишләриндә ғызыл, күмүш, ләл-чәһәһиһәт (мәсидләрин күнбәзиндә, гаһыларын бәзәдилмәсиндә)

чоҳ кениш истифода едилмишидир. Гејд етмәк ләзимдыр ки, Ага Мәһәм-мәд шаһ Гачар Имам Хүсәйн түрбәси-нин күнбәз вә минарәсини гызыла тутдурмуш, Әли-Әкбәрин гәбри үстү мәрмәр, фил сүмүү вә башга зинәт-ләрлә ишләнмиш; әтрафы гызыл вә күмүшдән дүзәлдишмиш шәбәкә илә әһатә олунмушдур.

Һәзрәт Аббасын гәбринин үстүнү көтүрмәк үчүн Иранда дүзәлмиш күн-бәзә ики тондан чоҳ күмүш, 400 ки-

лограм гызыл вә даш-гаш ишләдил-мишидир.

Гејд едиләнләрдән мәлум олур ки, Н.Кәнчәви ашлары чәкилән бүтүн ми-нералара, сухурун хассәләринә вә ис-тифадәсинә өз зәманәсинә көрә мүтә-хәссис сәвијјәсиндә бәләд олмушдур. Јери кәлликдә исә онлардан шәрлә-риндә елми әсәсләндирилмиш вә чоҳ көзәл бәдиин шәкилдә истифадә едә билмишидир.

МУСӘЛМАН ДУНЈАСЫНДА ШӘБӘРСАЛМА

*"Идарәтин алтындакы шәһәрләр-
рин низама дүшмәси, халгын динч-
лијә чатмасы үчүн даим алимләр-
лә көрүш, бу барәдә асыллы адам-
ларла мәсләһәтләш"*

"Нәһчүл -Бәләгә"

Исламдан әввәл шәһәрләрә, онун тәркиб һиссәси олан бина вә гургула-ра, санитария, мүнһәндис вәсиптәләри-нә јер сечилмәси, онларын салынмасы һаггында бир чоҳ алимләр өз фикир-ләрини сөйләмишләр. Һәмин фикир-ләр бу күн дә һәм елми, һәм дә тәч-рүби әһәмијјәтини итирмәмишидир. Е.ә 16-13 иләрдә Јули Сезарын вә император Августун мүнһәндиси вә ме-мары Марк Витруви Поллиан техники елмләрин енсиклопедијасы-трактаты олан "Мемарлыга даир он китаб"ында шәһәр јерләринин сечилмәси вә план-лашдырылмасыны көстәрмишидир. Бу-нуңла әлағәдар о дејир: "Мүнһәндис-иншаатчы савадлы олмалы, бачарыгы шәкил чәкмәли, һәндәсәни өјрәнмә-ли, һәр тәрәfli тарихи билмәли, диг-гәтлә фәлсәфәјә гулаг асма, һүтүг мәсәләләрини, астрономија вә кәј чи-симләри һаггында гәнуллар билмә-лидир. Иншаатчынын кениш билијә малик олмасы мувафиг елми нәзәриј-јәси илә әлағәләндирир. Мәсәлән,

шәһәрләрин вә јашајыш мәнзилләри-нин јеринин сечилмәси, истигамәти вә планлашдырылмасынын бир тәрәфини инсан физиолокијасыны нәзәрә ала-раг сәһијјә мулаһизәләријлә, дикәр тәрәфдән исә метеролокија вә иглим шәраити илә тәјин едир; Тикинти ма-териалларыны өјрәнмәк үчүн кеоло-кија-минеролокијаны, һәмчинин бота-никаны билмәји тәклиф едир; театр иншааты јахшы билмәји өјрәдир. Чүн-ки, акустикасы вә мусиги нәзәријјәси-нин гәнулларыны билмәдән театр би-насыны ләјһәләшдирмәк вә тикмәк мүмкүн дејил".

Инсанын сағламлыгы вә узунмүр-лүү бинанын һарада вә нечә тикилмә-синдән асылыдыр. Көрүңдүү кими һәм ерадан әввәлки, һәм дә орта әср мұәллифләри инсан јашајышы үчүн јеринин дүзкүн сечилмәсинин әһәмиј-јәтини гејд етмишидир.

Јери кәлмишкән, шәһәрләрин планлашдырылмасына нәзәр салаг. Бәјүк тарихчи Ибн Хәлдун һесаб едирди ки, шәһәр һәјаты илә мәнәви раһатлыг арасында сых әлағә сивили-засијанын зәрури тәмәлидир.

Исламын калиши јени тәләбләри өдәмәк үчүн чәмијјәтин гат-гат жүк-ләнмәсинә сәбәб олду.

Мәнзил гурма сәнәти бу чамаатын һамысынын хејринә олан, мәнпәтләр-ринин һәллини асанлашдыран, мәнә-вијатларынын инкшафыны сүрәтлән-дирән, үмуми мәнәфејини мұдафиә едән бир елмидир.

Ислам дүнјасынын ири мәркәз шәһәрләринин әһалисини әрзәг вә кејим нәзә тәмин етмәк үчүн инкишаф етмиш кәнд тәсәрруфаты вә тәһһизат системләри ләзым иди. Бу нәзә оз нәбәсиндә әкин сәһәләринин суварма вә јетешдирилмәси, мөһсулун сәләти тәһһолюкијасындан асылы иди. Буну нәзәрә алараг Ислам дүнјасында шәһәр-салма јеринин дүзкүн сечилмәси вә бина гургуларын ләјиһәләшдирилиб дүзкүн јерләшдирилмәси бәјүк әһәмијјәт кәсб едирди. Јашајыш үчүн тикилән бинаныш јеринин сечилмәсиндә, јерин иғлим вә релјефи, әтраф мүһитин тәһһизлији (һавасы, сују), јерин сәһијјә вәзијјәти кими шәртләр нәзәрә алынмалыдыр. Иғлим шәраити нәзәрә алынмакән илк нәһбәдә һәрарәт, һаванын нәмлији, су еһтијаты вә сәир кими амилләрә даһа бәјүк әһәмијјәт верилмишдир.

Мүһәммәд Јусиф Ширвани “Тибб-
намә” әсәриндә бинаһын һарада тик-
мәк мәсәләсинә тохунараг јазыр:
“Дашлы релјефин олан даһлыг јерләрдә
һава даһа аз зәрәрли олур, иһлими исә
сағламдыр. Әкәр даһлыг јерләдирсә вә
тикилмиш бина шөрг тәрәфдә јер-
ләндирилһибсә, орада јанһајан инсан-
лар бир тајда олараг түвһәтли, уһуһ-
мүрүл вә чох көзәл сәсә машин олур-
лар”.

Бинаһың ичә тиклмәсн барәдә
 белә жазырды: “Кимсә бир җердә мәс-
 кулашмаг вә орада жанһаыш бинасы
 тикмәк истәҗирсә, биһа - отаг уҗа ол-

малы, пәнчәрә вә гапылары нәргә тәрәф юнәлмәлидир. Бәмчинин пәнчәрә вә гапылары шимал тәрәфә дә ачмаг олар. Лакин ора күнәни шүалары дүшмәлидир. Таваң һүндүр олмагыдыр ки, бу инсаиларын јахшы вә сәмәрәли јашамасы үчүн сәрфәлидир.

Хачә Нәсирәддин Туси “Әхлаг-и-Насир” әсәриндә языр ки, “Җанайыш җеринин биһаларынын үстүлүҗүнә кәлдикдә; бүнвәрәлөри моһкәм, таванлары жүксәк, гапылары кениш олмалыдыр ки, шә-шүҗ даһынанда, ја башга бир иш оlanda чәтинлик әмәлә кәлмәсин”. О даһа сонра языр: “Ев сәчәркән әсәсән ашаһшакылар нәзәрә аһынмалыдыр; саһәнин бәјүклүҗү, таванын учалыгы, бухарыпын кенишлиги, әтрафынын сыхлыгы, мөһәләкәсинин әмин-амандлыгы, шәрантин мүнәсибляги”.

Орта эср Азәрбајан мұғалифләри өз әсәрләриндә јашајыш јерини сечмәк үчүн Ибн Синанын кәстәрлији бу мәјарлара истинад едиләр: “Илк повбәдә орда торпағын нечә олдугуну мұәјјәнләшдирмәли, сәһәнин ашағы вә јухарыда олмасы, онун ачыг вә гапаты олма вәзијјәти, орадакы сујун кејфијјәти вә санр нөзәрә алыпмалышыр. Ејни заманда сечилән әрацидәки өһәнин сәгәмләг чәһәлдән вәзијјәти өјрәнисләмәлидир”.

XVI əsrin Azərbaycan şairi Əvhədi Mərağaşi janrının tərzinin səmimiyyəti ilə əlaqədar özünün əsas tələblərini gətirir.

О теңдир ки, "тикинты үчүн илк повбәдә сәмти Шәргдә олан ән јахшы јер сечмәли, саһә кәрәк ичмәли су, јерли тикинты материалилары (коч. кил, мис), әкин јери илә тәминаты олматлыыр.

Сечилән јерин исти илимә, јүксәк-
ликлә јерләшмәсинә бахмајараг, әкәр
орада мулајим күләк әсмәклә ора кү-
нәш шүәлары дүшүрсә, ора исти, кү-
ләклин дәрәдәки јердән, даһа саф, саг-
лам вә әлверишли јердир. Бу онунла
изаһ олунур ки, исти, һәрарәтин јердә
тез-тез матјарија епидемијасы вә ди-
кәр кечичи хәстәликләр мејдана кә-
лир ки, буну орта әср муәлифләри
табаһи ашландырырлар. Азәрбајҗанда
илк Шамахи Академијасыны тәшкил
едән мәшһур Азәрбајҗан алимни Өмәр
Осман харичи муһитин амилләринә
илсан физиолокијасы вә потәлокија-
сынын ојрәнилмәсиндә чоһ кениши јер
вериди.

Х эсрдә җанамын Әбу Исһаг Әл
Исәхри Бәрдә һаггында буллары җа-
зыр: "О ки, галы Бәрдәҗә бу о мәс-
кәндир ки, чох җахшы иглими, чохлу
мүһбит әһини, меҗданча вә меҗвә баг-
лары олан җердир".

Низами Кәпчәви "Шәрәфнамә"дә
Бәрдони белә тәсвир едир:

Бэрлэ нэ көзэлдир, нечэ гэшэнкдир,
 Жазы да, гышы да күлдүр, чичэкдир,
 И јулда даглара лалалэр сәпәр,
 Гышыны баһарын нәсимн опәр.
 О јашыл мәнәси чәннәтә бәнзәр.

Шан элхстэринэ багламьши Ковсар,
Сојудлук чоллэрэ вермишдир зиннэг.
Аг багы елэ бил һагиги чэннэг
Рејһаны јашылдыр иллэр узуну
Һэр чешид наз-немэт бүрүмүш ону.
Торпагы жоғрулмуш гызыл сујундан
Елэ бил һэр јанда битмиш эфэран
О јашыл јерлэри долашыб кэзсэн,
Шәнликдән башга хәјал көрмэзсэн.

Орта әср мұаллифлерінің Әбділ-Рәһим Әл Бакуви Азербайжаның бір чох шәһәрлерінің илһимий мүсбәт пүмәтләндирмишдир. О, Тәбриз һагымда белә жазыр: "Сағлам илһими, мүнбиғ торпағы во сују ширин олан јердир. Орада чохлу чајлар ахыр во шәһәр бағлар ичиндәдир".

Бағдад һағһында дејир: “Оғул һава-
сы бағһа јерләрин һавасындан даһа
мүстәјим, сују башға јерләрин сујундан
даһа ширин, торпағы бағһа јерләрин
торпағындан даһа бәрәкәтли, хәфиф
јел исә бағһа јерләрдән даһа нәсим-
дир”.

Лену о Өрдәбил барәдә дејир: “А-
зәрбајчанда мүнбиг торпагы, игнми
сулу, хош һавалы шәһәрди. Орада
чохла чај ахыр, амма буна бахмајараг
өтрафда мејвә ағачлары јохдур”. Ејни
заманда коркәмин әрәб алимин, чоғра-
фијациһнас вә сәјјаһы Јауғ Әл Һәмә-
ви дә Өрдәбил һагһында белә дејир.
Мән Өрдәбилдә оlanda кордум ки, о
кениш дүшә јеркәшир. Үстүндән вә
алтынһи бол сулу бир нечә чај ахыр.
Анчаг бунунга белә орада әсча бир

дәһә дә олсун, мејвә ағачы јохдур - нә шәһәрин кәнарында, нә дә онун јер-ләннән јүгүн дүздә.

Бакы һаггында исә дејир: "Бакынын һавасы јахшыдыр, сују шириндир. Бу шәһәрин хүсусијәтләриндән бири дә одур ки, бурада кечә вә күндүз күләк әсир".

Бакынын илк мемары олан Гасым бәј һачыбәјовун (1811-1874) шәһәрин абдашдырылмасында бәјүк ролу олмушдур. Онун ләјһәси илә мүхтәлиф рәјсәфә малик олан вә даг дөнүмүндә пилләвари шәкилдә сатынмыш Бакы Форштаты (Бајыр шәһәри) планы һәлә о дөвләрдә Рус вә Авропа мемарларыны һејрәтдә гојмушдур.

Ејнијә тәврүби олараг бу чүр дә Мүһәммәд Јусиф Ширвани дә өз фикрини сәјләмишдир. О ки, гәдди сечилән јерин сәһијјә-кикијенәк тәмизлијинә Әбу Ибраһим Чүрчани (1045-1137) Харәзмин сәһијјә вәзијјәтинин тәһтид едәрәк јазырды: "Һавасы ән сағлам, сују ән ширин вә ән көркәм-ли, иглими вә шәраити әлверинли олдуғуна бахмајараг, бурада ејни заманда бир чох гејри-әлверинли аминләр дә мөвчуддур. Шәһәрин патәмизлији вә чиркли сујун бухарланмасы һисанла-ра, һејваната, мөһсула зәрәри тәсир кәстәрир." Ибн Синна чиркли сујун зәрәри һаггында хәбәрларны едәрәк һәммин сују сүзкәчдән кечирмәји, даһа јахшысы ону бухарландырыб јенидән су һагына салмагы мәсләһәт көрмүш-дү.

Инди исә ајры ајры мәнзилләрин јерләндирилмәси вә ләјһәләшдирил-мәси гајдаларыны нәзәрдән кечи-рәк. Орта әср мәнбәләринә истинад ед-әрәк јашајыш саһләри ашағыдакы үч шәртин тәләбләринә ујун олмалы-дыр.

Әввәлә, бинаны јүксәк, ачыг, кү-нәшли вә күләкли јердә тикмәк јах-шыдыр. Отаг јүксәк таваны, јөнн һүндүр вә кениш олмалыдыр. Бинада чохлу пәнчәрә (әләлхүсус онун ши-мал вә шәрг һиссәсиндә) ләзымдыр. Ејни заманда ашағыдакы аминләр нә-зәрә алынмалыдыр.

2. Сечилән јер иглим, еколожи, сә-һијјә ногтеји- нәзәрдән мұвафиг ол-малыдыр.

3. Шәһәрә һава вә күнәш шуалары-нын дахил олмасыны тәмин едәчәк мұвафиг планлашдырма верилмәли, һәмчинин ләзыми гәдәр тибби объект-ләрлә тәмин едилмәлидир. Тәминлији вә кикијенәсины дигтәтдә сахланыл-малыдыр.

Орта әср мүсәлман Шәртиндә јаша-јын мәнтәгәсинин тикилтиси әввәл-чәдән һазырланмыш плана әсасән апарылырды. Бу һалда онун әһалиси-нин сағламлығыны горунмасы пробле-ми дә нәзәрә алынырды. Мисал ола-раг Маһмуд Газан ханын (1295-1304) вәзири Рәшидәддин тәрәфиндән са-лынмыш Рәб и Рәшид мөһәлләсинин кәстәрмәк олар, Мөһәллә ени күчә-ләри вә мејданлары, сәһијјә объект-ләри - һамам, аптек, шәфахана вә саир

олан дүзкүн һәндәси гурулушу илә фәрqlәнирди.

Исти иглим шәраитиндә мәнтәгәләр сәрин һаванын дахил олмасы мәс-ләсинә ән бәјүк әһәмијјәт верилирди. Әһалинин сәһһәтинин горунмасы мә-сәлиә шәһәрин су илә тәһһизаты мә-сәләси дә ејни заманда чох бәјүк әһ-әмијјәт кәсб едирди.

Һәлә IX-X әсрләрдә Азәрбајҗан шәһәрләриндә сахсы вә метал бору-ларла јератты су кәмәрләри мөвчуд иди. Мәнтәгәләрә су һәмчинин јерат-ты көһриктәртә дә кәтирилирди. Тәб-риздә онларын сајы 900-ә чатырды.

Бундан әлава јератты вә гурунт су-лары хүсуси јератты овданлара јыгы-лырды ки, әһали ондан истифадә ет-син. Ән бәјүк овдан Бакы шәһәринин Ширванишаһлар сарајында, Нардаран-да вә дикәр мәнтәгәләрдә тикилмиш-ди. Шәһәрләрдә һәмчинин субөлүш-дүрүчү мәнтәгәләри дә мөвчуд иди.

Орта әсрләрдә Јахын Шәргдә һа-зырланан техники ләјһәләрдә су енерҗисини истифадә едән тикили-ләрә хүсуси әһәмијјәт верилирди. Һәр чајын јахуд булагын имканларыны өј-рәнән мүһәндисләр, адәтән онун үз-риндә нечә дәјирман гурандырмағын мүмкүнлүјүнү дә һесаблајырдылар.

Ислам дүнјасында илк хәстәхана 707-чи илдә мүсәлман һөкмдарларын-дан Вәлид ибн Әбдүлмәлик тәрәфин-дән гурулуб. Хәстәхананын бүтүн хәрчләри дөвләт тәрәфиндән едәни-лиши. 850-чи илдә Ислам дөвләти-

нин мүхтәлиф јерләриндә 34 хәстәха-на варды.

Һәлә XIII-XIV әсрләрдә Чәнуби Азәрбајҗанын шәһәрләриндә 67 хәс-тәхана мөвчуд иди. Тәбризин сарај хәстәханасында ејни заманда 1000 нә-фәр адам мүәтичә олуноурду. Касыб вә имкансыз иһсанларын мүәличәләри хүсуси ектәрдә һәјата кечирилирди ки, бунун да хәрчи феодал вә дини мүәссисәләрин һесабына олуноурду.

Ону да гејд етмәк ләзымдыр ки, Ис-лам дүнјасында илк сечилмиш шәһәр-ләрдән Ираһын чәнубунда көрфәз олан Бәсрә шәһәридир. Онун әсасы 635-чи илдә гојулмушдур. Ачыг рәнк-ли даһтардан тикилмиш бу шәһәр узагдан ағардығына көрә әрәб дилин-дә "аи" мәнәсында олан "Бәсрә" ады-ны алмышдыр.

Икинчи исә, Ираһын пајтахты олан вә Дәчлә чајынын саһилиндә јерлән-шән Багдад шәһәридир. Аббасиләр дөврүндә 762-чи илдә әсасы гојулмуш-дур. О вахт Мәдинәт Әс-Салам, јөнн "сүлһ шәһәри" адыанырды.

XV әсрдә Тәбриздә дөрд- Гара Ја-губ, Хәлифә Мүгәвәккил, Султан Узун Хәсән вә Зүбәјдә Ханым имарәт шәфаханалары фәалијјәт кәстәрирди.

Ислам дүнјасында шәһәрсалма мә-сәләсиндә ән бәјүк проблемләрдән бири иһсанларын сағламлығынын го-рунмасында бағларын вә бахчаларын сатынмасы, онларын су илә тәһһиз едилмәси иди. Имам Әли (ә) буну дө-риндән баша дүшәрәк Ислам дөвләти-

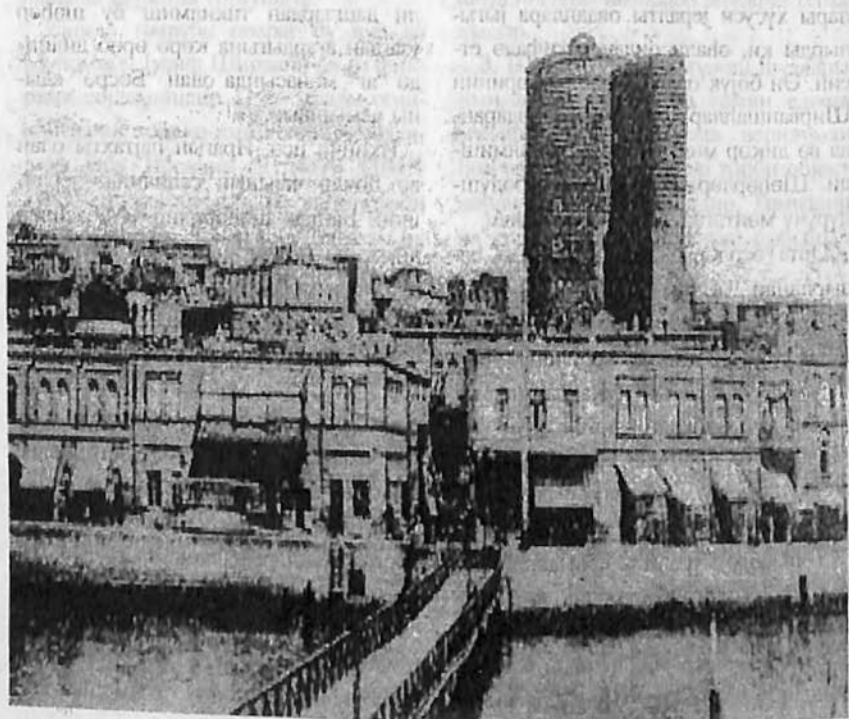
нə рəһбərлик етдији дөврдə, јашыллыг вə абaдлыг ишлəri һəјатa кечирмишди. Рисалəт əсриндə вə ондан сонракы дөврдə Имам Əлинин (ə) мəшғулијəтлəриндən бири дə əкинчилик вə ағач əкмək иди. О һəзрəт өз хидмəтлəринин вə гaзaнчлaрыннын чoxуну бу јоллa јеринə јетириди.

Пейгəмбər Əкрəм (ə) мұһарибə вə ган тəкүмэдən мүсəлмaнларын ихтијaрынa кечən мəнтəгəлəрдən бир бөлүк торпaғы Əли (ə)-ын ихтијaрынa вєрмишди. Һəзрəт (ə) орада кəһриз гaзды вə алыны Јəнбу гəјду. Бу кəһризин бол сују оранын əһалисинин шaд олмасынa вə кəзтəринин ишылaнмa-

сына сəбəб олду. Мəккə-Мəдинə јолу үстүндə Бери-Əли (Əли гүјусу) алы бир мəнтəгə вaрдыр. Ону Һəзрəт (ə) өзү гaзмышдыр.

Һəзрəт Əли (ə) єјни заманда Иран мемарлары тəрəфиндən һaмaмларын тикилмəсинə дə нaил олмушду.

Ислам өлкəлəриндə бағ-паркларын, јəни бағчаларын инкишaфы шəһəрлəрин жүксəлмəsi илə əлaғəдaр иди. Əрəб тарихчи вə чoгpaфијaшұнаслaрыннын алаңдырдығы кими, VIII əсрдə хəлифəнин əн вaрлы өлкəsi олан Азəрбaјҗaндa тəсəррүфaт һəјaтыннын жүксəк инкишaфы вə бағ-парк сənəтинин чичəклəнмəsi нəзəрə чaрпырды.

ИСЛАМ АБИДƏЛƏРИНИН ЈАРАНМАСЫНДА ИНШААТ СƏНƏТИ

Сənəт, инсан вə дунја барəдə ајры-ајры чəһəтлəri ајдынлашдыран, инсанлaра фaјдалы зəрури вə бəјəнилмиш һaллaры кəстəрən јарадычылыг гүдрəтидир вə даими бир һəгигəтдир.

“Бу ишлəр, бу фикри əл саһиблəri едирлəр. Онлар кaинaтын јаранышында олан кaмиллији, кəзəллији, аһəнкдарлыгы јaхшы башa дүшүрлəр вə онун јараданына тəзим, тəкрим пəрəстиш едирлəр” (Али Имран, 189-191).

Ајры-ајры тикилилəрин, һəмчинин ири ансамблларын жүксəк мемарлыг кeјфијјəти орта əсриншаатчыларыннын билијини, гургуларын тикинтисинин мүтəнасиблијини вə аһəнклијинин əсас принциплəрини кəстəрир. Бизи мaрaглaндыран мəсəлəлəрдən бири олан орта əсрлəрдə иншаатын тəшкили вə иш принциплəринин техникасы һaғтында Шəрг миниaтүрлəri тəсвир вєрир.

Əн гəдим дөврлəрдən мемарлыг абидалəринин иншаасы үчүн бəјүк ичрачылар бирлији вə мүрəккəб иш тəшкили тəлəб едилрди. Бу заман бирлијə жүксəк ихтисaслы шəхслəр - мемарлар, мұһəндислəрлə јaнaшы мұхтəлиф техника ичрачылар (сəх фəһлəлəri), үмумијјəтлə ишчи гүв-

вəsi лaзым иди. Əлaвə етмək лaзымдыр ки, тикинтидə чox вaхт һeјван гүвəсиндən дə кениш истифaдə едилрди. Һəттa Османлы һəкмдары Гaнуни Султан Сүлємaнијјə Султaнијјə мəсчид университетини тикдирəркən јүк дaшыјaн һeјванлар үчүн бир чəдвəл тутарaғ онларын јем вə истирaһəтлəрини тəмин етмишди. Бу гaјдалар дахилиндə һeјванларын да һaллaры нəзəрə алынмышды. Иншаат ишлəринин јеринə јетирилмəсинин кəстəрилən бирлији ихтисaслaшдырылмыш тəтбигчи вə əмək бөлкүсү, онун даһa кeјфијјəтлə јеринə јетирилмəсинə сəбəб олурду. Ислам абидалəринин тикинтисиндə мемар, бəнна, устa, бəндкир, нəгташ вə сaир сənəткaрлар иштирaк едирдилəр. Бу єјни заманда ихтисaслы усталарын вaһид јарадычылыг бирлијиндə бирлəшмəсинин тəшкилати формасынын јаранмасына сəбəб олурду. Белə бирлик үзлəринин нəннки һүгугу-ну вə мəнафєјини мұдaфиə едир, єјни заманда онларын ихтисaсларыннын артырылмасында кəмəклик кəстəриди. Сəхлəрдəки шaкирдлик гaјдасы, елəчə дə чox заман бир сənəтин нəсилдən- нəсилə кeчмəsi пeшəкaрлыгы, усталығын мұкəммəллəшмəсини тəмин едирди. Сəх гурулушу вə сənəтин нəсилдən- нəсилə кeчмəsi пeшəкaрлыг вєрдилшлəринин өјрəтилмəсини тəмин етмəклə бəрəбər, инкишaф етмиш

мемарлыг вә техники вәрдишләрин, әнәнәләрин давам етмәсини дә тәмин едирди.

Мүсәлман Шәргиндә, о чүмләдән Азәрбајчанда сәнәткар тәшкилатларынын һәјатында, илк нөвбәдә исә тәшкилат үзәләринин әхлаг вә даврапыш гәјдаларынын тәнзимләnmәсиндә Исламын ролу рисәләрдә әкс олунмушдур. Мәнбәләрдә вә тарихи әдәбијатда “әснаф”, “һәмкар” вә “сех” кими тәғдим едилән сәнәткар тәшкилатлары XI-XVI әсрләрдә шифаһи шәкилдә ја-ылан фүтүвәтнамәләр әсасында идәрә олунурду.

Бу дөврләрдә мүхтәлиф әснафларда бирләшән сәнәткарлар вә та-чирләр өзләрини илк нөвбәдә дини ичманын үзвү һесаб едирдиләр. Бу ичмаларда исә о шәхсләр жүксәк гүјмәтләндирилирди ки, ошлар һәр һансы сәнәт саһәсиндә камиллијә чатмагла јананы һәгигәтпәрәст, һәм-ишә комәјә кәлмәјә һазыр олан, әлиачыг вә хошрәфтар олсун. Сәнәткар усталар шакирдләрә илк нөвбәдә Исламын әсас мүшәаларыны ојрәдир вә онларын мәнәви-әхалаги кәјфијәтләрини он план-а чәкирдиләр.

Һәр бир әснафын өзүнүн рисәлә-си вар иди. Буна мисал олараг дәм-ирчиләрин (Рисаләји -әһәнкәри), дүзкәрләрин (Рисаләји додукәри) вә санр рисәләләрини кәстәрмәк олар.

Сехләрин әксәринин өз бајрагы вә хусуси нишанлары да мөвчуд олуб. Бајраглар адәтән гырмызы парчадан тикиләрәк нахышларла бәзәдилір вә үзәриндә ујғун әснаф-ларын ишләтдикләри әмәк аләтлә-ри тәсвир едилирди.

Иншаат аләтләринин инкиша-фында истеһсал просесләринин тәшкили бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Мәлумдур ки, артыг XV әср-дә Јахын Шәрг өлкәриндә иншаат ишләринин тәшкили дүзкүн тәртиб олунмуш истеһсал системи үзәрин-дә гурулмушдур. Бөјүк довләт тики-лиләри хусуси тәшкилатлар тәрә-финдән идәрә олунурду вә бүтүн иншаат ишләри (нәзәрдә тутулан хәрчләрин һесапланмасыдан вә ла-јиһә тапышырыгындан башлајыб ишин кәјфијәтини јохлајыб гур-тармасынадәк) чидди гәјдалара са-лынырды.

Тарихчи Рәшидәддин јазыр ки, тикилишин кедишаты, лазыми ти-кинти материалларынын дүзкүн һе-сапланмасы вә ишләnmәси мұвафиг мөбләгнини ајрымасы вә хәрчләn-мәси, бунларын даим нәзарәт ат-тында олмасы вә усталарын ишә дөвәт едилмәси вәзифәли шәхслә-рә тапышырылды.

Бинанын тикинти лајиһәсинин мұәллифи, ејни заманда иншаат ишләринин рәиси олан мемар нәинки иншаат ишләрини, ејни за-манда зәлзәләјә мәрүз галан јер-

ләрдә биналарын мөһкәмлији вә давамлылығынын лајиһәләшдирил-мәси вә һесапланмасы шәртләрини дә јахшы билирди. Тарихи фактлар кәстәрир ки, тикинтинин баш ме-марынын орта јүзилликләрдә нүфу-зу жүксәк, кәлири чох олурду. Ме-марлығын техники-бәдди камилли-јини тәмин едән амилләрдән бири дә бу иди. Рәшидәддин сәлнамә-синдә јазыр ки, мемарлыг лајиһәси-ни һазырламаг үчүн чизкиләр тәр-тиб едән мемарлар, смета тутмаг үчүн инама лајиг мәмурлар вә тәч-рүбәли мирзәләр чәлб олунурду. Бунула бағлы биналарын планла-рынын гурулушу вә мемарлыг деко-рунун һиссәләринин тәртиб олу-намасында кениш истифадә олунан модул системинин әһәмијјәтинә дә фикир верилирди. Лајиһәләшдирмә заманы тикиләчәк бина модели ки-чик минјасда һазырланырды. Бу мо-дел мемар үчүн тикинтинин кеди-шатыны изләмәкдән өтрү әјани формада бир вәсәнт иди. Мүрәккәб мемарлыг комплексинин тикили-шиндә бир гәјда олараг онларын макети һазырланыр, сонра тикинти-јә башлајырдылар. Мемарлыг аби-дәләринин әксәријјәтинин саламат гәлмәси тикинти сәнәтинин жүксәк сәвијјәдә инкишафыны кәстәрир. Иншаатчылар зәлзәләнин дағды-чы тәсирини биләрәк биринчи нөв-бәдә фәза компазисијасы системи-нә, тикинтинин үмуми күтләсинә

вә онун бинанын мүхтәлиф систем-ләри арасында бөлүшдүрүлмәсинә ујғун кәлән иншаат материалла-рын сечилмәсинә бөјүк фикир ве-ридиләр.

XI әсрин икинчи јарысы вә XII әсрдә апарылан кениш тикинти ишләри Азәрбајчан мемарлығынын јени бина нөвләри (мәдрәсә, гүллә-вари түрбә), конструктив фәндләр (икигатлы өртүк, мәркәзи дајаг сү-туну), гурулуш элементләри (си-линдрик минарә, баштаг), бәзәк ва-ситәләри (һәндәси нахыш, ширәли кәрпич, блоklarла) вә санрлә зән-кисләширди. Бу заман орта әср Азәрбајчан мемарлыгы үчүн үмуми үслуб системи дә формалашырды.

Беләликлә, XIV-XVI әсрләрдә сон дәрәчә мүхтәлиф тикинтилә-рин јарадылмасы иншаат сәнәти-нин жүксәк сәвијјәдә инкишафына сәбәб олмушду. Бу, бөјүк тикинти (мүхтәлиф нөв вә һәчмли мемарлыг композисијасы, шәһәрсалма) доврү илә әлағәдардыр.

Мүсәлман мемарлыгы вә иншаат-чылыг әмәләрини хәлгә кәстәр-мәк үчүн јох, хош нијјәтлә, Аллаһ хатиринә олан әмәлдир.

Мүһәммәд Пейғәмбәр (с)-дән рә-вәјәт едирләр ки, бујуруб: “Алла-һын јаратдыгы шәјләр барәсиндә фикирләшмәкдән бөјүк ибадәт јох-лур”.

XII-XIII әсрләрдә мемарлыг гуру-лушунда стандартлашдырылмыш

элементләрindən дә кениш истифада олунурду. Бу дөврдә биртөрәfli үзлүк биналарын јерини, икитөрәfli садә үзлүк блоклары тутурду. Усталар бу үсулу комплекскә дәфәләрлә тәкрар етмәклә абидәнин бәдии тәртибат чәһәтдән јүксәк зөвгүнә ирил олдулар. Бу үсулла полихром, мозаик элементләрән вә стандарт блоклардан кениш истифада едиллирди. Бундан әлавә бир сыра мемарлыг һиссәләринин бәзи элементләри, хусусилә сталактитләр вә онларын стандартлашдырылмыш компонентләри әввәлчәдән һазырланырды. Монументал биналарын үз өртјү өлкәнин мүхтәлиф шәһәрләриндә вәһид бир конструктив схемә малик иди. Һәркү иши гуртардыгдан сонра бинанын ширли кәрпичләрлә үзләнмәси просесинә башланырды. Үзлү кәрпичләр бир гәјдә олараг кәч мөһлулла бәркидиллирди. Бу мөһлулул мөһкәмдјини нәзәрә алараг усталар ондан зәлзәләлији јүксәк олан јерләрдә тикилиләрдә кениш истифада едиллир.

Исламын јайылдыгы биринчи јүзилликләрдә әрәб хилафәти мәркәзләриндә чалышан, слим вә инчәсәнәтин инкишафында мүһүм рол ойнајан азербайҗанлылар ичәрисиндә мемар, тикинти усталары да олмушдур. Тарихи гәјнагларда билдирилир ки, VII јүзилдә хәлифә Өмәр Куфәдә мәсчид тикмәк үчүн

Азербайҗанын гәдим шәһәрләриндән Һәмәдандан Рузбәһ адлы бир мемар чағырмыш, азербайҗанлы мемар Куфәнин илк мәсчидини доғма јурдунда тикинти әнәнәләри әсасында учалдылмышдыр.

Орта әср Азербайҗан шәһәрләриндән-Нахчывандан, Бақыдан, Шамаһы вә Тәбриздән чыхмыш бәзи сәнәт усталары нәинки өз вәтәнләриндә тикилән бөјүк биналарда иштирак едиллир, онлар һәтта Орта Асија вә Јахын Шәргә дә (Сәмәргәнд, Һерат, Мәшһәд, Багдад, Исфәһан вә сәир кими мүһүм шәһәрләр) надир тикилиләринә дәвәт олунурдулар.

Тарихи гәјнаглар билдирир ки, Тач Маһал комплексинин баш мемары түрк Устад Мәһәммәд Иса Әфәнди олмуш, она сәмәргәндли, тәбризли, ширазлы, дәмәшгли, бухаралы, лаһорлу уста вә нәгташлар көмәк етмишләр.

Мәлум олдуғу кими, Тејмурләнк фәал сифаришчиси олуб, О. Орта Асијада јерләшән Әһмәд Јасәви ханәкаһынын тикинти өлчүсүнү вермишди. Доғрудан да бинанын техники тәһлили кәстәрди ки, онун һиссәләри пропорсијалашдырма системинә әсасланмышдыр. Тејмурләнк "Автобиографија" адлы мөшһүр китабда Сәмәргәнддә тикилән бир сарај комплекси һагда белә јазмышдыр: "Мән мүбарәк шаһлығымда сарај мемарлары вә

иншаатчыларынын кәтирилмәсинә әмр вердим... Онлар бирликдә һовуз вә хијабанларын планларыны һазырладылар, бағын диварлары вә бағын ортасында учалдылмасыны әмр етдјим чох јүксәк сарајын тикинтиси илә мөшгул олдулар". Бу мәлуматдан көрүндүјү кими кәлмә сәнәткарлар Тејмур тикилиләриндә ән мәсул ишчиләри кәтүрүрдүләр. Сәмәргәнддә азербайҗан мемар вә усталарын әли илә онларла абидәләр - Бибиханым мәсчиди, Туман әкә түрбәси, Улутбәј мәдрәсәси, Шаһ Зиндә комплекс јаранмышдыр. Шаһи Зиндә ансамблы вә бүтөвлүкдә Сәмәргәнд үчүн типик олмајан белә форманын јаранмасы Өзбәкистан алимләринин фикринчә "һәр шәјдән әввәл, һәлә Тејмур вахтындан Сәмәргәндә кәтирилмиш азербайҗанлы усталара борчлудур".

Түркүстан, Һиндистан, Иран. Әрәб өлкәләри, Түркіјә вә дикәр Ислам өлкәләри кими зәнкин ирси, парлаг өзүмлү мемарлығы олан өлкәләрдә чалышмағ, һәм дә бөјүк нүфуз саһиб олан азербайҗанлы сәнәткарынын доғма јурдларында алдығы јүксәк профессионал (ихтисас) һазырлығындан Азербайҗан мәдәнијјәти, Ислам әхлағы вә мәнәвијјатынын јүксәк сәвијјәсиндән ирәли кәлирди.

Беләликлә, бәлли олдуғу кими, ајры-ајры дөврләрдә, хусусән Азәр-

байҗанда бизим јарадычылығын бүтүн мөвгеләринин јүксәк инкишаф етдији XII-XVI әсрләрдә Әчәми Нахчывани вә Әли Шаһ Тәбризи, декоратив сәнәтдә Әли Мүһәммәд оғлу Ширвани вә дикәрләри кими јарадычылыг диапозонуна вә јүксәк истедада малик сәнәткарларла тәкрарсыз әсәрләри, онларын јаратдыглары бәдии мәктәб вә үслублар, зәнкин ирс вә әнәнә әсрләр бөјү Шәрг мемар вә халғ усталары үчүн түкәнмәз Илаһи өрнәк мәнбәји олмуш вә сәнәт инчиләри јаратмаға руһландырмышдыр.

Бир чох көркәмли мемар вә башга сәнәткарлар мүсәлман Шәргинин пәјтахт вә шәһәрләриндә кениш фәалијјәт кәстәрмиш, Тач Маһал, Шаһе Зиндә комплекси, Бибиханым мәсчиди, Аксарај, Исфәһан, Истамбулун бир сыра мөшһүр абидәләринин тикилмәсиндә биләваситә иштирак етмишләр.

“Әкәр исламы көзәл вә мөһтәшәм бир бинаја охшатсаг, алимләр о бинанын сүтунларыдыр. Бир алим дүнјадан кедәндә бир сүтун сынар вә ону һеч нә әвәз едә билмәз”.

Мөһәммәд Пејгәмбәр
(Аллаһын сәлаты вә саламы олсун она вә сүләләсинә).

Бүтүн дөврләрдә милләтин бөјүклүјүнү көстәрән, дүнја мәдәнијәти хәзинәсинә бәхш едилән вә һаһыда һејрәт догуран Ислам ме”марлыг абидэләринин јаранмасында һәлл едичи рол ме”мар вә иншаатчы устаја мөһсүс олмушдур.

Һәммин мүсәлман ме”мар вә усталарынын дүнјадујумуну Ислам дини тәшкил етдијиндән онларын сәнәти дә, әмәлләри дә диндән бәһрәләнирди. Одур ки, мүсәлман ме”марлары вә усталары өзләринин јарадычылыг мөһарәтләрини нүмајиш етдирмәјә дејил, јалһыз өз сәнәтләрини Улу Танрыја тәгдим етмәкдән разылыг, мәмнунлуг дујурдулар.

7-чи әсрдән башлајараг Ислам дининин шәриәт ганунларынын, ајинләрин ичрасы үчүн мәсчидләрин тикинтисинә башланды.

Һәмишә халгын вә һүммәтинин гејдинә галан Мөһәммәд Пејгәмбәрин (с) һәдисини јада салаг: “Ким бир мәсчид тикдирсә Аллаһ чәннәтдә она бир ев тикәр.” Бу кәламын мә’наһын јахшы дәрк едән

мүсәлманлар мәсчидләр тикдирмәјә сәј көстәрибләр.

Бөјүк, көркәмли ме’марлар чәмијјәтдә јүксәк мөвге тутурду. Буну онларын дашыдыгы ләгәбләрден дә көрмәк олар. Ләгәб верилмәси о чагда дәвләт әһәмијјәтли иш сајылырды вә Низамимүлкә көрә “... јахшы мәмләкәт доландырмаг гәјдалардан бири дә ләгәбләрин верилмәси, һәр кәсин өз мөвгејини, јерини билмәсидир.” Низами дөврүндән бир әср сонра Мөһәммәд Нахчыванинин садаладыгы ме’мар вә мүһәндис ләгәбләринин чоһу, јәгин ки, өзүндән өнчәки чаг үчүн дә сәчијәви олмушдур: Сәдри – мүәззәм (бөјүк сәдр), шәмс әддәвлә вәд-дин (дәвләтин вә дининин күнәши), маликул ме’маран (ме’марлар баһчыһы), маликул әкабир әл мүһәндисин (бөјүк мүһәндисләр башчыһы), гүдвәтүл-миһрәтүл-ме’марин (бачарыглы ме’марларын рәһбәри) вә с. Бу ләгәбләрден ме’марларын ичтиман мөвгејинин дуруму мүәјјән гәдәр ашкарланыр.

Ме’марларын чоһ јөнлү елми биликләрә јијәләнемәси һаггында Низаминин вә башга орта әср јазарларынын дедикләринин тарихи әсаслары вардыр. Низами дөврүндә вә үмумијјәтлә јеткин орта әсрләрдә сәнәткарларла алим арасында кәскин фәрг дујулмурду. Замаһын тәләбләри сәвијјәсиндә дајанмаг үчүн алим ејни дәрә-

чәдә сәнәткар, сәнәткарса алим олмалы иди. Ме’мар үчүн инсан фәалијјәтинин бу ики саһәсини бирләшдирмәк бир зәрурәт иди. Елмлә сәнәт арасында көрпү сајылан ме’марлыг сәнәткардан даһа чоһ универсаллыг, јөнлү билик истәјирди. Буна көрә дә онларын әсәрләриндә инчә бәдни дүшүнчә илә дәрин елми тәфәккүрүн һејрәтләндиричи бирлији варды.

Ислам мәдәнијјәти, о чүмләдән онун бир голу олан ме’марлыг вә иншаат сәнәти 14 әср әрзиндә Аллаһын гүдрәти илә дүнјаја бөјүк шөһсәләр вермишдир. Аллаһ билкисин елми хачеји кайнатдан (с) олан Мөһәммәд Пејгәмбәр (с) вә он ики имамымыз Ислам мәктәбинин јолуну ачмышлар. Аллаһ тәаланын әмри илә илк ме’мар кими Рәсули Әкрәм (с) ислам мәсчидинин әсасыны гојмушдур. Ондан сонра ислам ме’марлыгынын тәмәли јаранмышдыр. Он дөрд әср әрзиндә Ислам ме’марлыгы вә иншаат сәнәти үзрә минләрлә дүнја шөһрәтли ме’мар вә усталар јетишдирилмишдир. Бунлардан Рүзбәһ (7 әср), Мөһәммәд Әбубәкр оғлу (11 әср), Мә’суд Давуд оғлу, Әһмәд Мөһәммәд оғлу, Әчәми Әбубәкр оғлу Нахчывани (12 әср), Мөһәммәд Сә’д оғлу, Әбдүл Мә’суд оғлу (13 әср), Устад Фәххар Шәмс Тәбризи, Тачәддин Әлишаһ Тәбризи (14 әср), Әсир Әли Әчәми, Јусиф ибн Заһир,

ме’мар Синан, Хоча Әли Һафиз Тәбризи, Хачә Әли Күчәчи, Ширази Гавәмәддин (15-16 әср), Әбдүләзим Сәркар (17 әср), Шәмсәддин Шәмахи, Мөһәммәдага Мөһмәт Ага (18 әср), Кәрбәләји Сәфихан, Гасымбәј Һачыбабабәјов, Әһмәдбәјов Зивәр (19 әср) көстәрмәк олар.

1920-чи илдән сонра республикамызда Ислам дини вә мә’нәвијјәти бөјүк зәрбә вурулараг мәсчид, дини абидәләримиз дагыдылмыш вә галанларындан анбар, клуб, китабхана кими истифадә едилирди. Одур ки, бундан сонра Ислам ме’марлыгы арадан көтүрүлмүш вә беләликлә дә бу саһәдә ме’марлар јетишмәмишдир. Мүстәғиллијимиздән сонра республикамызда дин азадлығыны әлдә етмиш мүсәлманлар нәинки дагыдылмыш мәсчидләри, ибадәткахлары, һәтта јүзләрлә дини абидәләри бәрпа етмиш вә јениләрини лаһијәләндириб, тикмишләр. Биби һејбәт пирн, Нәрдаран пирн, Мирмөвсүм аганын зијарәткәһи вә диқәр мөһтәшәм мәсчид вә абидәләр тикилмишдир. Буну гәлбиндә Аллаһ ешги, Пејгәмбәр мөһәббәти, Имам севинчи олан әзәрбајҗанлы ме’марлар вә усталар лаһијәләндириб, тикмишләр.

Китабын һәчминин мөһдудлуғу минләрлә ме’мар вә усталарын адларыны чөкмәјә имкан вермир.

Чалышмышыг ки, 7-20 эсри эһатә едөн дөврә чалышмыш ме'мар вә усталарын бир нечәсинин адыны чәкәк вә онларын Ислам ме'марлыгы вә иншаат мәдәнијәтинә көс-тәрдикләри хидмәтләри гејд едәк.

Мәһәммәд Әбубәкр оглу 11 эср Азәрбајчан ме'марыдыр. Ичәришәһәр һиссәсиндә јерләшән Сыныггала мәсчиди 1078-чи илдә тикилмишдир. Ме'мары Мәһәммәд Әбубәкр оглудур. Мәсчидин шимал диварындакы китабәдә комплексин тикилмә тарихи вә ме'марын ады јазылмышдыр. Әввәлләр ме'марын ады илә "Мәһәммәд Мәсчиди" адланмышдыр.

Әһмәд Мәһәммәд оглу 12 эср Азәрбајчанын ме'марыдыр. Чәнуби Азәрбајчанын Марага шәһәриндә Көј күнбәз түрбәси ме'мар Әһмәд Мәһәммәд оглу тәрәфиндән тикилмишдир. Түрбә сәккизбучаглы, гүллә-вари олмагла көвдәси кәрпичдән, күрсүлүјү дашдан инша едилмишдир. Көј күнбәз композисијасында Ме'минә Хатун түрбәсинин тәсири дујулур. Сәтһләрини вә даирәви чыхын-тыларыны бәзәјән көј керамикдән истифадә едилдији үчүн абидә Көј күнбәз адландырылмышдыр.

Мә'суд Давуд оглу (?-?) 12 эср Азәрбајчан ме'марыдыр вә Ширван-Абшерон ме'марлыг мәктәбинин нүмәјәндәсидир. Бақыдакы Гыз галасынын

ме'мары олмасы еһтимал едилир. Галанын куфи хәтти илә јазылмыш даш китабәсиндә Мә'суд Давуд оглунун ады галмышдыр (Гүббә Мә'суд бин Давуд).

Әбдүл Мә'суд оглу (?-?) 13 эср Азәрбајчан ме'марыдыр. Еһтимала көрә Бақыдакы Гыз галасынын ме'мары Мә'суд Давудун оглунун оглудур. Әсәрләриндән јалныз Мәрдакандакы гәср (1232) галмышдыр. Гәсрин дахили бүрчүнүн үзәриндәки китабәдә Әбдүл-мәчид Мә'суд оглунун (Ме'мар бин Әбдүл-Мә'суд) һәкк едилмишдир.

Маһмуд Сә'д оглу (?-?) 13 эсрин икинчи јарысы – 14 эсрин әввәлләриндә јашајыб, јаратмыш Азәрбајчан ме'марыдыр. Бақы јахынлыгындакы Бибиһејбәт мәсчидинин минарәсини (1301), Нәрдаран кәндиндәки гәсрин (1301) вә Бақынын Ичәришәһәриндәки Молла Әһмәд мәсчидинин (?) мүәллифидир. Бибиһејбәт мәсчидинин минарәси Ширван-Абшерон ме'марлыг мәктәбинин ән јахшы нүмунәләриндәндир.

Әһмәд ибн Әјүб әл-Һәфиз Нахчывани Бәрдә түрбәсини 1322 илдә тикмишдир. Бәрдә түрбәси чохрәнкли кәсмә мозаикадан гурашдырылыб, зәнкин орнаментлә бәзәдилмиш ики баштагы онун садә вә ајдын композисијаны долгунлашдырыр. Абидәнин бүтүн сәтһи, үзәриндә фирузәји кашы

чәкилмиш кәрпичлә нахышланмышдыр. Бу чүр орижинал һөркүнүн кәрпич нахышларында "Аллаһ" сөзү мүтәнасиб сурәтдә тәкрарланыр.

Тачәддин Әлишаһ Тәбризи 14 эср Азәрбајчан ме'марыдыр. Тәбриздә олан Әлишаһ мәсчидини 1310-20-чи илләрдә Елхани һөкмдары Әлчәјту Мәһәммәд Худабәндинин вәзири Тачәддин Әлишаһ Тәбризи лаһијәләндирмиш вә һәм дә тикдирмишдир.

Бинанын иншасында бишмиш кәрпичлә јанашы гијмәтли тикинти материалларындан, дөшәмә вә диварларында мәрмәрдән, кашыдан, бәзәкләриндә исә һәтта гызыл вә күмүшдән дә истифадә едилмишдир.

Устад Фәххар Зейнәддин Шәмс Тәбризи – 14 эср Азәрбајчан устасы, сәнәткарлардандыр. Сәмәргәнддә Шаһи Зиндә орта әсрләрә аид надир ме'марлыг абидә комплексинә дахил олан Шади Мүлк әкә түрбәсинин (1372) китабәсиндә уста Зейнәддин Шәмс Тәбризинин ады галмышдыр.

Јусиф Ибн Заһир (?-?) – 15 эср Азәрбајчан ме'марыдыр. Јусиф ибн Заһирин ишләриндән јалныз Гәбәлә рајонунун һәзрә кәндиндәки Шејх Бәдрәддин түрбәси (1446) галмышдыр. Абидәнин јухары һиссәсиндәки китабәдә ме'марын ады (Јусиф бин Устад Заһир) һәкк едилмәси онун танымыш сәнәткар олдугуну көстәрир.

Ме'мар Әли (?-?) – 15 эср Азәрбајчан ме'мары олмагла Бақыдакы Ширваншаһлар ансамблына дахил олан түрбәнин (1435) мүәллифидир. Ме'мар Әлинин ады түрбәнин тимпанларында јерләшән медалјонларын ичәрисиндә, даш үзәриндә һәкк едилмишдир. Ме'марын ады һәр медалјонда ики дөфә – сагдан сола вә ајнада әкс олунмуш кими солдан сага тәкрарланыр вә оричинал орнамент композисијасы әмәлә кәтирир.

Хоча Әли Һәфиз Тәбризи (?-?) – 15 эср Азәрбајчан ме'марыдыр. Һератда Ичгала (15 эср); Чүмә мәсчиди (1201) – (14 эср зәлзәләдән сонра 1498-1500 илләрдә бәрпа едилмишдир), шәһәрин јахынлыгында Көв-Һәршад мәсчиди вә мөһтәшәм Мүсәлла ансамблынын (1417-38) тикинтисиндә ме'мар Хоча Әли Һәфиз Тәбризи иштирак етмишдир.

Хачә Әли Күчәчи. Көј мәсчид (Чаһаншаһ мәсчиди) Тәбриздәдир вә 15 эср Азәрбајчан ме'марлыг абидәсидир. Гарагојунлу һөкмдары Мүзәфәријә ме'марлыг комплексинин мәркәзи тикилиси олмушдур. Ме'мар Хачә Әли Күчәчи тәрәфиндән тикилдији еһтимал едилир. Мәсчидин китабәләрини Не'мәгулла Бәвваб (бә'зи мәнбәләрә көрә о, һәм дә Көј мәсчидин ме'марыдыр) ишләмишдир. Көј мәсчид квадрат шәкилли олмагла бишмиш кәрпичдән инша

едилмишдир. Мәсчидин руми вә Ислами орнаментдән зән-кин нахышлары, кашы вә ојма бәзәкләри онун гурулушу илә үзвә өләгәлендирилмиш кита-бәләри нәстәгил, куфи, сүлс вә рүт'ә хәтләри илә ишлән-мишдир. Үмуми колоритиндә көј рәнк үстүн олдугу үчүн Көј мәсчид адланыб. Көј мәсчид "Исламын фүрузәси" дә адлан-дырылмышдыр.

Ширази Гөвәмәддин (?-?) 15 әср Азәрбајчан ме'мары. Һәрәтда Хоча Әнсари түрбәси (1425-28/29) вә диқәр абидә-ләрин ме'мары олмушдур.

Әбдүлбағи Тәбризи (?-1629). Азәрбајчан ме'мары Исфәһан-да анадан олмушдур. Тәбриз, Бағдад, Исфәһанда ишләмиш-дир. Елм вә сәнәтин мүхтәлиф саһәләриндә шөһрәт газан-дығына көрә "данышмәнд" (алим) тәхәллүсү алмышдыр. Әбдүлбағи Тәбризи Исфәһанда бир сыра мәсчидин (Әли Рза Тәбризи илә биркә) китабә-ләрини ишләмишдир.

Әмиршаһ Вәлјәнкуһи (?-?) 16 әср Азәрбајчан ме'мары кими Тәбриз ме'марлығ мәктә-бинин нүмәјәндисидир. Вәл-јәнкуһи мөһәлләсиндә доғул-мушдур. Бақыдакы Ширван-шаһлар сарајынын ансам-блында Шөрг дарвазасынын дашдан ојма баштагыны (1584) жаратмыш, абидәнин үзәрин-дәки китабәдә өз адыны һәкк етмишдир.

Әсир Әли Әчәм Әли (?-1537) Азәрбајчан ме'марыдыр вә

Тәбриздә доғулмушдур. Чал-дыран вурушмасында (1514) Шаһ Исмајылын мәғлубијә-тиндән сонра 1 Султан Сәлим Азәрбајчанын бир чох сәнәт-кары илә бирликдә Әсир Әли-ни дә Тәбриздән Истанбула апармышдыр. (Әсир ләғәби дә бунунда әләғәдардыр.) Әсир Әли классик Түрк ме'марлы-гынын инкишафында, хусуси-лә классик османлы мәсчид типинин – султанлар чамиси-нин формалашмасында әһә-мијјәтли рол ојнамышдыр. Онун Истанбулда тикдији 1 Султан Сәлим мәсчидини түрк арашдырычылардан Ј. Бајат-лы Синан үслубунун мүждәси сажмыш, Ч. Әрсевән исә Әсир Әлини Синанын устады вә классик түрк ме'марлыгынын баниси адландырымышдыр. Үмумијјәтлә, Әсир Әли Азәр-бајчан ме'марлығ тарихиндә бизә бәлли олан ән мәһсулдар ме'мардыр. О, Османлы импе-ријасынын баш ме'мары ол-мушдур. О, 1515-37-чи илләр-дә Истанбул, Конја, Әскишә-һәр, Чорлу, Тәкирдағ, Гәбзә, Трабзон, Һалычылар (Түркијә), Софија (Болгарыстан), Сараје-во (Југославија) вә башга шөһәрләрдә чохлу бина тик-мишдир. Мәшһур әсәрләри: Истанбулдакы Топгапы сара-јынын 2-чи башмагы, Султан Сәлим мәсчиди (1522), Софи-јадакы Сејфәддин Гази мәсчи-ди, Сарајеводакы имарәт, ки-табхана, мәсчидләр комплекси

(1532), Гәбзәдәки Чобан Мус-тафа мәсчидидир.

Мирәк Мирзә Гијас, Ага Ми-рәк (?-?) – 16 әср Азәрбајчан ме'мары, 1540-чы илләрдә Мо-гол һөкмдары һумајун шаһ ону Гәзвиндән Һиндистана апар-мышдыр. Могол ме'марлығ мәктәбинин формалашмасын-да мүһүм ролу олмушдур. Әсәрләриндән јалныз Деһли-дәки һумајун мәғбәрәси (1565) ме'лумдур. Сәфәвиләр дөврү Тәбриз түрбәләри үслубунда тикилмиш бу монументал аби-дәнин призма формалы көвдә-синин ортасында күнбәзлә өртүлмүш барабан учалыр. Гурулушунда Һинд ме'марлығ мотивләринин тә'сири дујулур. Аградакы мәшһур Тач-Маһал мәғбәрәсинин (1630-52) прото-типи олмушдур.

Мөһәммәдаға Мөһмәт аға (1540-1620) түрк ме'марыдыр. Мәшһур түрк ме'мары Сина-нын шакирди олмушдур. Ис-танбул, Әдирнә вә башга шөһәрләрдә чохлу мәсчид, карвансара вә көрпү тикмиш-дир. Әдирнәдә Аишә Гадын карвансарасы (1609), ме'мар Һачы Шабан илә биркә, Тунча чајы үзәриндә 4-чү көрпү (1607-15). Ән мәшһур әсәри Истанбулдакы Султан Әһмәд чамесидир. (Көј Чаме, 1609-16) һүндүрлүјү 49 метр, күнбәзин диаметри 24 м. олан Султан Әһмәд Чамесинин "классик" композисијасына јени ме'мар-лығ деталлары әләвә етмиш-дир. Өзүндән әввәлки 2, јахуд 4

мәсчидләрдән фәргли оларар бурада гурулмуш 6 минарә абидәнин монументаллыгыны артырыр.

Шәмсәддин Шәмахи (16 әср). Онун 16 әср Азәрбајчан ме'марлыгында өз дәст-хәтти вардыр. Јарадычылыгында Ширван-Абшерон ме'марлығ мәктәбинин ән'әнәләрини да-вам етдирмишдир.

Гәбәлә рајонунда Һәзрә кән-диндә јонулмуш дашдан ти-килмиш сәккизбучағлы Шејх Мәнсур түрбәси (1570) онун ән марағлы әсәрләриндәндир. Түрбәнин китабәсиндә ме'ма-рын-Шәмсәддинин ады һәкк олунмушдур. Ме'марын Агсу-да тикдији Шејх Мәзид (Мәз-јәд) түрбәси дә (1502) дөврү-мүзәдәк кәлиб чатмышдыр.

Әбдүләзим Сәркар (?-?) 17 әср Азәрбајчан ме'марыдыр. Шамакы рајонундакы Кәләха-на түрбәләринин мүәллифи-дир. Бу түрбәләрин бириндә Әбдүләзим Сәркарын ады һәкк едилмишдир. Сәркар (башчы) ләғәби дә комплексин тикинтиси илә әләғәдәрди-р. Әбдүләзим Сәркарын јарады-чылығ үслубу әсәрләриндә һәчми-фәза гурулушунун мү-тәнасиблији вә ејнитипли түр-бәләрин фәрди хусусијәтләрә малик олмасында ифадәсини тапмышдыр.

Кәрбәләји Сәфиһан 1788-чи илдә Чәнуби Азәрбајчанын Әһәр шөһәриндә анадан олуб. 1910-чу илдә Шушада вәфат етмишдир. Азәрбајчан ме'ма-

рыдыр вә ме'марлыг, иншаат сәнәтини Тәбриздә өйрәнмишдир. 19-есрин 2-чи жарысында Шушаја көчмүш, Гарабаг ме'марлыгынын инкишафында да мүһүм хидмәти олмушдур. Кәрбәләји Сәфиханын инша етдији тикилиләрдә, хусусилә мәсчидләрдә Шәрг ме'марларына хас олан конструктив элементләр јерли ән'әналәрлә үзви әлагәләндирилмишдир. Бәрдәдә Имамзадә комплексинин јенидән гурулмасы (1868), Агдамда мәсчид (1870), Шушада ашагы мәсчид (1874) вә Көвһәрага мәсчидинин бәрпасы (19-еср), сләчәдә Одессада Татар мәсчиди (1870-чи илләр), Ашгабадда "Гарабаглылар" мәсчиди (1880-чи илләр) Кәрбәләји Сәфиханын ән јажшы ишләриндәндир.

Һачыбабабәјов Гасымбәј. Азәрбајҗан ме'мары Гасымбәј 1811-чи илдә Шамахи шәһәриндә анадан олмушдур. 1848-чи вә 1856-чы илләрдә Шамахида губернија ме'мары ишләмишдир.

О, 1860-чы илдән сонра Бакынын абадлашмасында јахындан иштирак етмиш, онун лаһијәси әсасында Бакыда Саһил күчәси абадлашдырылмыш, Фонтанлар багы әтрафында карвансаралар тикилмишдир.

Шамахида һамамларын, "Тәзә мәсчид" вә "Чүмә" мәсчидинин тикилмәси, бәрпасы онун ады илә бағлыдыр.

Исте'адлы ме'мар хидмәтләринә көрә "Мүгәддәс Анна" ордени илә тәлтиф едилмишдир. Г. Һачыбабабәјов 1874-чү илдә Шамахида вәфат етмишдир.

Әһмәдбәјов Зивәрбәј Кәрәбәј оғлу 1873-чү илдә Шамахи шәһәриндә зијалы аиләсиндә анадан олмушдур. О, 1902-чи илдә Петербург Мүлки Мүһәндисләр Институтуну битирмишдир. Зивәрбәј али тәһсил алмыш илк азәрбајҗанлы ме'марыдыр. 1918-22-чи илләрдә Бакынын баш ме'мары олмушдур.

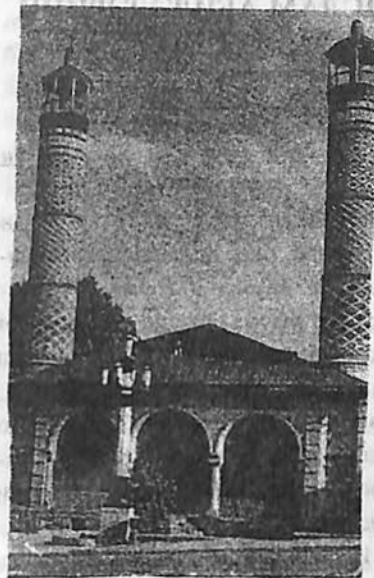
Тәкчә Бакыда дејил, сләчәдә Шамахида, Көјҗајда чох тикилиләрин лаһијәсини о вермишдир. 1906-18-чи илләрдә Көјҗајда мәсчид, Шамахида "Имам мәсчиди", "Сәадәт мәктеби", Бакыда "Тәзә пир" мәсчиди вә саирә биналар ме'марын јадикарыдыр.

Тәл'әт Агасыбәј оғлу Ханларов – Азәрбајҗан ме'мары 1927-чи илдә, Петроград Университетинин һүгүг мә'зуну Агасыбәј Әли Гулу Бәј оғлу Ханларовун аиләсиндә, Бакы задәканларынын гәдим нәслинин давамчысы, Бакы шәһәриндә анадан олмушдур. Тәл'әт Ханларов, Азәрбајҗан ме'мары, Шәрг өлкәләри бејнәлхалг ме'марлыг Академијасынын академикидир. Онун јүзләрдә лаһијәләндирдији вә тикдирдији мүхтәлиф бина вә гургуларла бирликдә социализм системинин дағылмасы вә

Азәрбајҗанын мүстәгиллијинин бәрпасы, өлкә ичтимаијәтинин даими бәшәри дәрәҗләргә гәјҗарылдыгы дөврдә, онун фәалијәтиндә бу өзүнү ме'марлыгда көстәрмиш, өз әкиси-ни тапмышдыр.

Бу бахымдан Бакы шәһәри Сабунчу рајону Бакыханов гәсәбәсинин булвар золагында иншасы давам едән "Имам Рза" мәсчидинин лаһијәсинин һазырки дөврдә Тәл'әт Ханларовун јарадычылығынын зирвәсидир. Мәсчидин јығчам вә мүтәшәккил планынын композија мәркәзинин ичәрисиндә өлчүлү мөһраб һүчрәси олан, ибадәт залы тәшкил едир. Мөһрабын композисија һәлиндә симметрик форма вә тәтбиғи элементләрин гаршылығы вәһдәтинә наил олмушдур. Баш фасадын ме'марлығыны, нәбати нахышлы фризи вә тағы олан мәркәзи имигра-сијалы орижинал портал, күнбәз вә квадрат штилли әсас үзәриндә 35 метр һүндүрлүҗә учалан сәккизбучағлы минарәләр формалашдырыр. Бүтөвлүклә "Имам Рза" мәсчиди, планлашдырма, компози-сија принципләри вә ме'марлыг-декоратив элементләринин вәһдәтинә көрә мөһтәшәм вә јүксәк мә'нәви бахышлы көрүнүр.

Бакы шәһәринин Нәриманов рајонунун Тәбриз күчәсиндә тикилмиш "Чүмә мәсчиди" онун ән дәрәҗли Ислам ме'марлыг абидәсидир.

ИСЛАМ АБИДƏЛƏРИНИ БƏЗƏЛƏН НƏГГƏШЛƏР

Нəггəш һансы нəгшə башласа, кəрək
Аллаһын адына вурсун илк бəзək.

Низами Кенчави

Кəзəl сəз кими кəзəl хəтт дə
Аллаһдан бир нишанəдир. Əлиф-
басында кəзəллик вə мənəви лəз-
зəт, нигəһасыз эстетик зəвг дујулан
Ислам хəтти олдуғча рəгсан вə
аһəнклəр, ојағ вə мутəнасиблик,
һəрфлəрин "хəтти-хал"ыны инчə
деталларла гучағлашдыран, мутəд-
лəс Гур'ани-Кəримин ајəлəрини
сүслəшдиран мочүзəдир.

Ислам хəттинин өјрəнилмəsi вə
кəзəллəшдирилмəsi Пейғəмбər-
имиз (с) вə имамларымыз (ə)
тəрəфиндən тəkидлə төвсијə
эдилмишдир.

Əмирүлмө'минин Əли (ə) дејир:
"Бисмиллаһир-рəһманир-рəһим"
ифадəсинин ајəсини кəзəl хəтлə
јазан алама беһишт вачиб олду".

Хəттатлығ сənəти јалпыз Ислам
модəнијəтинə мəхсусдур. Хəт-
татлығ сənəти əсасən Орта əср-
лəрдə Шəргдə, о чүмлəдən
Азəрбајчанда кениш јайлмыш,
əрəб əлифбасы илə јазылан мұх-
тəлиф хəтт нөвлəri мейдана
чыхмышды. 10-12-чи əсрлəрдə
формалашмыш "сүлс", "ринга",
"нəсх", "мүһəггəг", "рејһани",
"тавғи" хəтлəri јаранмышдыр.

Шəрг өлкəлəриндə, һəмчинин
Азəрбајчанда сонралар "тəлиғ",
"нəстəғил", "шикəстə" хəтлəri дə
мейдана кəлмишдир. Хəттатлығ
əсасən дини китабларын бəдии
тəртибиндə, Ислам абидалəринин
вə биналарын Аллаһ кəламлары
илə бəзəдилмəсиндə кениш исти-
фадə эдилмишдир.

Куфи, сүлс, мүһəггəг даһа чох
ишлəнмишдир. Бу һал һеч дə
тəсəдуфи олмајыб, Ислам дининин
даһа мүкəммəл бир дин оларағ
нүфуз вə тəсириндən прəдл
кəлмишдир. Ислам инчəсənəтинин
ən гəдим вə онула дəмək олар ки,
əкиз јаранмыш хəттатлығ сənəти
өзүнүн эстетик тəсири бахымындан
һələ чох јүзиликлəр əввəl нəинки
сənəткарларын, слəчə дə бəјүк
даһилəрин, мутəхəсислəрин
нəзəрини чəлб этмишдир.

Һəтта белə дејирлəр ки,
хачпəрəст кијсəлəрини вə саир
мəбəдлəр мұхтəлиф мəвзу шəкил-
лəri бəзəјирсə, мүсəлман
мəсчидлəрини исə, истəр савадсыз,
истəрсə дə савадлы, бүтүн инсан-
лары һəјрəтə кəтирən, олдуғча рəн-
карən јазы, нəбати вə һəндəsi
нахышлардан ибарəт, мүкəммəл
декоратив ишлəр бəзəјир. Əнəнəјə
кəрə белə ишлəр биналарын һəм
дахилиндə, һəм дə харичиндə
ишлəнмишдир.

Ислам инчəсənəтинин бу са-
һəсиндə Азəрбајчан хəттатларынын

олдуғча бəјүк ролу олмышдур. Дəмək
олар ки, бу саһədə ихтисəслашмыш
хəттатларымыз нəинки өз вəтəн-
лəриндə, һəтта Түркия, Орта
Асија, Əфғаныстан, Иран,
Һиндистан вə дикəр өлкəлəрдə дə
бəјүк шəһрəт газанмышлар.
Онларын əл ишлəri, кəзəl сənəт
нүмунəлəri инди дə дурмағдадыр.
Лакин чох тəəссуфлə дəмək
кəрəkдир ки, сənəткарларымызын
əl ишлəринин чох олмасына бах-
мајарағ онларын онлары са-
һилблəринин адларыны ашкар
слəмək һələ дə мүмкүн
олмамышдыр.

АШУР ИБРАҺИМ ОҒЛУ (?-?) -
XII əср Азəрбајчан харрəты. Һичри
567 (1171-1172) - чи илдə
Бакыдакы (Ичəri шəһəр) Лəзки
мəсчидинин мейрабыны дүзəлт-
мин, ону нəфис орнаментлəрлə
бəзəмишдир. Бəзəклəрин даш
үзəриндə ојулмасы онун хар-
ратлығла јананы даштəрашлығ
сənəтинə дə јијələндијини
костəрир.

ШЕЈХ ƏБУ ЈƏГУБ ИБН СƏД -
XIII əср Азəрбајчан устасы. Һичри
670 (1271-72) иллəрдə Фүзули рај-
онунун Баба кəндиндə Баба түр-
бəsi (Шыхбаба) үзəриндə Куфə
хəтти илə јазылмыш китабдə
Шејх Əбу Јағуб ибн Сəд
тəрəфиндən тикдирилдији костə-
рилр.

Ағ дашдан һөрүлмүн, үстү

сəккизбучағла чатма күнбəзлə
өртүлмүшдур. Түрбəнин күнбəзи
бағна түрбəлəрдən фəргли оларағ,
бир гала сəфи дашдан
һөрүлмүшдур. Баба түрбəсинин
харичи сəтһ бəлкүлəриндə
Нахчывандакы Мəминə Хатун түр-
бəсинин сəтһ бəлкүлəрини тəсир
көрүнүр.

МУБАРƏКШАҺ ЗƏРИНГƏЛƏМ (?)
Тəбриз - ? Тəбриз) XIV əср
Азəрбајчан хəттаты мəшһур əрəб
хəттаты Јағут əл-Мүстəсиминин
"Алты Устəл" ады шəһрəти газан-
мыш тəлəблəлəриндən биридир.
Классик хəтт нүмунəлəринин
мəһир устасы олмушдур. Пəсх, сүлс
вə рејһани хəтлəрлə јаздығы 2 јазы
нүмунəлəрини Ленинградда М.Ј
Салтыков Шедринин күтлəви
китабханаларда сахланылып. Нə-
чəф шəһəринə (Ирағ) Султаи
Үвејсин (1358-74) тикдирдији
бинанын декоратив јазыларына,
мүкəммəл сүлс хəттилə ишлəт-
дијинə кəрə "Зəрингəлəм"
лəғəбини алымышдыр (VII- 114).

Ғейд: Чох мүкəммəл сүлс хəт-
тилə јаздығына кəрə
"Зəрингəлəм" лəғəби газан-
мышдыр. Һəтта ел арасында бир
сənəткар өз ишини чох кəзəl,
мүкəммəл јеринə јетириндə она
"əлини ғызыла тутмағ лəзымдыр"
дејирлəр.

МИР ƏЛИ ТƏБРИЗИ ИБН ИЛАС
(1330-1446) Азəрбајчан хəттаты.

Орта әср мұәлифләри ону нәстәлиг хәттинин жарядычысы һесаб едирләр. "Нәсх" вә "тәлиг" хәтләринин синтези әсасында жаранмыш "нәстәлиг" хәттинин системә салынмасы, мустәгил хәтт үслубу кими формалашмасы, XV әсрдән Јахын вә Орта Шәргдә кениш јайылмасы (VI-584) Мир Әли Тәбризинин фәалијјәти илә бағлыдыр.

НИЗАМ БӘНДКИР - (? - ?) XIV әср Азәрбајчан кәчтәрәши. Тәбриздә доғулмушаур. Мәлум әсәри Мәрәнд шәһәриндәки Чүмә мәсчидинин ибадәт сәтундакы 1329 илә аид кәч үзәриндә ојма нахышлар, китабәләр вә меһраб бәзәкләридир (меһраб тахчасынын ортасынада Низам Бәндкирин ады јазылмышдыр). Меһрабын китаблара куфи вә ругә хәтләри илә ишләнмиш Ислами нахышларла бәзәдилмишдир. Низам Бәндкирин бу әсәри Азәрбајчан вә Өн Асија мемарлығында кәч үзәриндә ојма сәнәтинин надир нүмунәләриндәндир.

МОВЛАНИ ЧӘФӘР ТӘБРИЗИ (? - 1480) әср Азәрбајчан хәттаты. Узун мүддәт һерат һакими Бајсунгур Мирзәнин сарај китабханасынын рәиси олмуш, бир сыра әлјазмаларын нәфис шәхидлә һазырланмасында иштирак етмишдир.

СУЛТАН МӘБӘММӘД (1470-чи

илин сону - 1555) - Азәрбајчан миниатүр рәссамы, Тәбриз миниатүр мәктәбинин башчысы. Тәбриздә доғулмуш, орада да вәфат етмишдир.

Тәбриздә Шаһ Исмәил Хәтәинин сарај китабханасында ишләмиш, I Шаһ Тәһмасибә рәссамлыг сәнәтинин өјрәтмиш, узун илләр сарај емәлатханасынын рәһбәри олмушдур. "Мүһәмәдин мерачы" миниатүрү тәкчә Ислам дүнјасында дејил, бүтүн дүнја мәдәнијјәт тарихиндә ән гүјмәтли миниатүр сајылыр.

СУЛТАНӘЛИ МӘШӘДИ МОВЛАНӘ СУЛТАНӘЛИ МӘШӘДИ НИЗАМӘДДИН (1433-1520) - Иран хәттаты. Мүсәлман өлкәләриндә танынмыш шәхсијјәтләрдәндир. Мәшһәддә доғулмуш вә орада да вәфат етмишдир. Руһани аиләсиндә тәрбијә алмыш, дини-дүнјәви елмә вә сәнәтләрә јијәләнмишдир. Һератда хәтгәтлыг мәктәби јаратмышдыр. Дини вә әлјазма китабларына, диван, рисалә вә башга әсәрләрә миниатүрләр чәкмишдир. Тәваилхүтут (Хәтт гәјдалары) рисаләси дә вар. Мемарлыг абидәләринин декоратив тәртибаты саһәсиндә (биналарын, китабәләрин вә саир) фәалијјәт кәстәрмишдир.

НЕЈМӘТУЛЛАҺ БӘВВАБ ИБН МӘБӘММӘД (? - ?) XV әср Азәрбајчан хәттаты вә кашы

устасы. Тәбриз јахынлығында Әнәрчан кәндиндә доғулмуш вә орада вәфат етмишдир. Классик хәтт нөвләринин маһир устасы олмушдур. Нејмәтуллаһ Бәввәб мемарлыг абидәләринин бәдии тәртибиндә иштирак етмиш, онларын кашы дөвһәләриндән гурашдырылмыш вә мәрмәрлә ојулмуш декоратив јазыларла бәзәмишдир. Гарағојунлу һөкмдары Чәһаншаһын (1437-1467) Тәбриздә тикидирији кәј мәсчидин китабәләри ән јахшы ишләриндәндир. Куфә вә сулс хәтләри илә јазылмыш бу китабәләр Шәрг мемарлыг бәзәкләринин надир нүмунәләриндәндир. Еһтималә кәрә Нејмәтуллаһ Бәввәб һәм дә мемар олмушдур.

Гәјд: Өзбәкистанын Сәмәргәнд шәһәриндә тикилмиш мәсчид, мәғбәрә вә мәдрәсәләрин иншасында вә бәдии тәртибатында Тәбриз Кәј Мәсчидинин бирбаша тәсири олмушдур.

МИРӘК НӘГІШАШ (тәхәллүсү, әсл ады Әмир Руһуллах; ? - тәғрибән 1507) миниатүр рәссамы вә хәтгәт. Һерат миниатүр мәктәбинин нүмајәндәси. Султан Һүсәјн Бајкаранын сарај китабханасынын рәиси олмуш, әлјазма, китабларын јазылмасына, бәдии тәртибатына рәһбәрлик етмишдир.

СУЛТАН БӘЛ ӘФШАР - САДИГІ (1533 Тәбриз - 1610 Исфаһан)-

Азәрбајчан рәссамы, шаир, хәттат вә алим.

МУЗӘФФӘР ӘЛИ (XVI әср) - Азәрбајчан хәттаты. Тәбриз миниатүр мәктәбинин кәркәмли нүмајәндәләриндән бири. Мәшһәд, Тәбриз вә Гәзвин шәһәрләриндә чалышмыш, дини әсәрләр, сарај әлјазмаларын вә саир кәзәл хәтләрә, әрәби нахышларла јазылар јазмыш, рәсмләр чәкмишдир. Ислам тарихи вә әдәбијјатынын маһир биличиләриндән сајылмышдыр. Гәзвиндәки Чәһелсүтун сарајынын монументал дивар рәсмләри онун ән јахшы ишләрдәндир.

МӘБӘММӘД РЗА ТӘБРИЗИ (? - 1627) Азәрбајчан хәттаты. Бәдии хәтт нөвләри, хусусилә нәстәлиг хәтти илә нәфис хәтгәтлыг нүмунәләри (гитәләр вә саир) јазмышдыр.

ӘЛИ РЗА АББАСИ ТӘБРИЗИ (? - ?) - XVI әсрин сону - XVII әсрин әввәлләриндә јашамыш Азәрбајчан хәттаты. Нәстәлиг хәттинин маһир усталарындан олмушаур. Тәбриздә, сонралар исә Гәзвин вә Исфаһанда јашамышдыр. Бир мүддәт Гәзвиндә хәтгәтлыглә мәшғул олмуш, орада "Чүмә мәсчиди" вә "Али Гапы сарајы"нын гапыүстү јазыларыны ишләмишдир. Исфаһанда "Шаһ мәсчиди"нин гапысы үстүндә вә "Шәјх Лүтфуллаһ мәсчиди"нин гапысындакы вә күнбәзини

дахилиндə китабələr дə Əли Рза Аббас тərəфиндən язылмышдыр.

ƏВƏЗ МƏҺƏММƏД, МОЛЛА БƏҺЗАД, МƏҺƏММƏД (жахуд Хоча) Муким вə башга миниатюрчү рəс-самлар фəалијəт кəстəрирди. XVIII əсрин сонунда Өзбəkистанда шəһəрсалма кенишлənир, энənəви типли дини биналар вə һокмдар сарајлары учалдылыр. XVIII əсрин биринчи јарысы XIX əсрдə деко-ратив тəтбиги сənəт инкшаф едир, орнаментлəрдə ислими, нəбати, епиграфик вə һəндəsi (ромб, үчбу-чаг вə саир) нахышлар, күнəш, ај, улдуз тəсвирлəri мүнм јер тутур-ду.

Өзбəkистанда орта əср тики-лилəриндə, хусусилə Сəмəргəнд абидлəрини (Бибиханым мəсчиди вə саир) тикинтисиндə вə бəзək ишлəридə Азəрбајчан мемарлары вə нəггашлары иштирак етмишлэр.

НƏВВАБ МИР МОҺСУН ҺАЧЫ МИРМƏҺƏММƏД ОҒЛУ (1833, Шуша - 1918 Шуша) - Азəрбајчан шаири, филолог, рəссам, хəтгəт вə мусигишүнəс. Нəвваб рəссамлыг, хəтгəтлыг вə китаб тəртибаты саһəсиндə кениш фəалијəт кəстəрмишди. Нəввабын орнамен-тал дивар рəсмлəri (Шушадə Бəјүк мəсчиди миниатюрлəриндə, өз евини вə дəрс дедји мəктəбин диварларында), елəчə дə нəфис хəтлə јаздыгы əлјазмаларын бəдди тəртибаты XIX əсрин сону XX

əсрин əввəллəриндə Азəрбајчан тəсвири сənəт вə китаб тəрти-батынын инкшафында əһəмијјəтли рол ојнамышдыр.

КƏРБƏЛАЈИ ЗЕЈНАЛАБДИН (Ахундзадə Кəрбалаји Зејналабдин Əбусəнд оғлу) - Азəрбајчан нəггашы олмагла Ордубаддə 1839-чу илдə анадан олмуш вə 1904-чү илдə һəмин шəһəрдə вəфат етмишди. О.Тəбриздə охумуш əрəб-фарс диялəрини вə нəггашлыг сənəтини ојрəнмишди. Ордубад, Тəбриз вə Тифлисдə бир сыра бинанын декоратив бəзəклəрини ишлəмишди. Нахчывандакы "Хан Сарајы"нын јашајыш бинасынын, Ордубаддакы "Чүмə мəсчиди"ни бəзəклəri Кəрбəлаји Зејнал-абидини эн јакшы ишлə-риндəнди.

ШЕЈХ МƏҺƏММƏД ИБН ҺАЧЫ БƏНДКИР ƏЛ-ТУҒРАН ТƏБРИЗИ - XIV əср Азəрбајчан устасы сənəткарларындандыр. Сəмəргəндə "Шаһи Зиндə" орта əсрлərə анд надир мемарлыг абидə комплек-синə дахил olan "Туган əкə түр-бəsi"ни (1405-06) китабəсиндə уста Шејх Мəһəммəd ибн Һачы Бəндкир əл-Туғран Тəбризини ады гəлмышдыр.

БƏСРОДДИН МƏҺƏММƏД ТƏБРИЗИ БƏНДКИР (? - 1399) - Азəрбајчан хəтгəты. Азəрбајчан хəтгəтлары Абдулла Сəјрəфи Тəбризи вə Мир Əли Тəбризини

шакирди олмушдыр. Куфи вə классик хəтлəрлə (сүлс, нəсх) јанашы, тəлиг, нəстəлиг хəтлəri илə дə јазмышдыр.

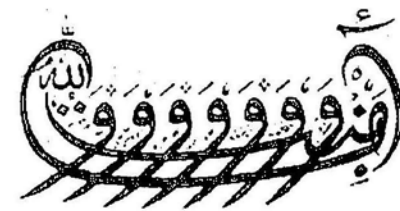
ƏЗИЗОВ МҮЗƏФƏДДИН СУЛ-ТАПМƏЧИД ОҒЛУ - Азəрбајчан хəтгəты. 1948-чи ил Губа рəјонун Алгран кəндиндə анадан олмушдыр. 1971-чи илдə Азəрбајчан дowləт университетини Шəргшүнəслыг фəкүтəсини əрəб филолокијасы шобəсини битирмишди. Узун мұд-дəт Мисир, Јəмən Əрəб Респуб-ликасы, Јəмən Халг Демократик Республикасы вə Ливијадə тəр-чүмəчи ишлəмишди. 1974-чү илдəн Азəрбајчан ЕА М.Фүзули адына Əлјазмалар Институтунда елми ишчи вəзифəсиндə чалышыр. Хəтгəтлыг сənəтинə институтда јилəнмиш вə əсасən гəлүм тут-магы устад Гулам Дарабидлən ојрəнмишди. О, хəтгəт кими бир чох əрəб дили дəрсликлəрини мəтнлəрини, алимлəрин һазыр-ладылары мұхтəлиф елми-тəнғиди мəтнлəрин үзүнү кəчүрмүшдүр. Бакынын Нардаран гəсəбəсиндə тикилən əзəмəтли мəсчиди (Нардаран Пири) ири һəчмли деко-ратив (куфи, сүлс, мүнəггəг хəтлəri илə), Шүвəлан гəсəбəсиндəки гəдим мəсчиди һəјəт ганысынын порталындакы, Бакыда Күвəјт Хəјријјə Мəркəзини ишлə етдији "Əбу Бəкр Мəсчиди"ндə, Лəкбатан

гəсəбəсиндə јени тикилмиш мəсчиди декоратив јазыларыны ишлəмишди. Нахчыванда тикилмиш мəсчиди, мөмин бир шəхсин мəгбəрəси үчүн нəсх хəтти илə декоратив јазылары Азəрбајчанын шимали-шəрг зонасында тикилən јени мəсчидлэр үчүн јазылар ишлəнмишди.

ЧАВАНШИР (хəтгəт) вə **ƏЛИ-ШИР** (нəггаш) Əһмədov гар-дашлары

Мəшəди Чаваншир Əһмədov мəсчид вə зијарəткəһларын тəрти-батында бəјүк ишлэр кəчүр. О, Бузовна əлјазма вə "Мəшəди Гүтб мəсчид"лəрини, Шүвəландə "Əтаға түрбəsi"ни, Һовсанда "Һəзрəт Аббас мəсчиди"ни, "Билкəһ Мəсчиди"ни, "Нардаран пири"ндə сəгф вə күнбəзлəri онун чох фəснəггə јаздыгы Аллаһ кəламлары илə бəзəдилмишди.

Аллаһ веркисен кими Мəшəди Чаванширни кичик гардашы Əлишир онун кағыз үзəриндə ишлəдији "туғра"ларын, ајə вə дуаларын даш үзəринə нəггаш едир.

ИСЛАМЫН МҮГЭДДЭС ШӨӨР ВЭ ЗИЈАРЭТКАҢЛАРЫ

*Шүкр олсун Аллаһа ки,
Исламын ибадәт јерләринә,
әзәмәт вермишидир.*

Шөһәр вә кәндләрин јаран-масынын лүзумијјәтинә кәлдикдә, Уча Аллаһ инсанын јер үзәриндә елә хәлг едиб ки, о һејван кими тәкбашына јашаја билмәз вә башгасыјла тәмасда олмаға еһтијачы вар. Инсанын јашамасы үчүн бүтүн зәрури оланлары һазырламаг үчүн бир-бири илә тәмасда олмалы, бир-бириндән фәјдаланмалыдыр. Одур ки, онларын бир-бири илә тәмасда олмасы үчүн Аллаһ-Тәала инсанлара дивар, хәндәк, һасәр тикмәји тәлгин едиб. Беләликлә, шөһәрләр, кәндләр вә мәнтәгәләр әмәлә кәлибдир. Ејни заманда, Аллаһ-Тәала инсанлара һидајәт едән Пејгәмбәрләр кәндәрмишидир ки, онлардан да сонунчусу Мүһәммәд Пејгәмбәр (с)-дыр. Онун (с) зүһуру илә Аллаһын рәһмәти аләми бүрүдү вә мөвчуд олан шөһәр вә сонрадан тикилән шөһәр вә мәнтәгәләр Исламын мүгәддәс шөһәр вә зијарәткаһларына чеврилди.

Мүмкүн гәдәр, имкан даирәсиндә онларын һаггында мәлумат вермәји өзүмүзә борч билдик.

БАҒДАД - Ислам өлкәсинин агасы вә саламатлыг шөһәридир (Мәдинәт әс-әслам)

Шөһәри мәшһур Әбу Чәфәр Абдуллаһ ибн Мәһәммәд ибн Әли ибн Абдуллаһ ибн Әлаббас, Гөвс (Охатан) бүрчүнүн алтында, Күнәш бүрчүнүн дәрәчәсиндә олан заман тикдириб. О, шөһәрин чајын гәрб тәрәфиндә тикдириб вә дашын биринчисини өз әлијлә гојуб. Өз игәмәткаһынын вә "Чүмә мәсчиди"ни шөһәрин мәркәзиндә јерләшидириб.

Орада әл-Мүгтәдирбиллаһын тикдирдији биналардан үстүртүлү баг вар (дарүсиншәчәрә). Бу чохла ағачлардан вә кәзәл бағлардан олан кениш бир саһәдир. Мәшһур Азәрбајчан сәјјаһы вә чографијашунасы һачы Зейналабдин Ширванинин фикринчә шөһәрин ады Әнуширван тәрәфиндән салынмыш бағла әлағәдардыр; дад, рәвајәтә кәрә мүгәддәс бир шәхс имиш Багдадын мәнәсы. "Дад багы" демәкдир.

ГӘДИРИ ХУМ - Мәккә илә Мәдинә арасында јер ады. Мүһәммәд Пејгәмбәр (с) ахырынчы дәфә һәчдән гајыданда бурада Имам Әлини (ә) мәминләрә хәлифә вә вали кими тәгдим етмишидир.

ГУМ - Иранда, Тегһран астанасында шөһәр. Шиәләрин Иранда икинчи (Мәшһәддән сонра) мүгәд-

дәс шөһәри вә зијарәткаһ јеридир. Гумда Сасани һөкмдары I Губад (488-496, 499-531) тәрәфиндән салындыгы еһтимал едилир. Илк Аббасиләр дөврүндә (VIII әсрин икинчи јарысында) ири јашајыш мәнтәгәсинә чеврилмишидир. Фатимәнин - Мәсумәнин (шиә Имамы Муса әл-Казимин (ә) гызы) мәгбәрәси Гумдадыр.

ГУБЕЈС - Мәккә илә Мәдинә арасында бир мүгәддәс дағын ады

ГҮДС - Гүдүс, Мәгдис, Мүгәддис, Әл-Гүдс, Бејт әл-Мүгәддис, Бејт әл-Мәгдис - мүсәлманларын, јәһуди вә христианларын мүгәддәс шөһәри. Исламын мүгәддәс мәбәдләриндән бири олан вә "горуг әразиси" кими адланан "Әл-Һәрам Әш-Шәриф" бурададыр. Мүһәммәд (с) Мәккәдән бура кәлмиш вә орадакы јүксәликдән мерач етмишидир. Һәмин јүксәклик (тәә) мүгәддәс јерләрдән биридир. ("Әл Исра" вә ја "Бәни Исраил" сурәси). 628-чи илдә Хәлифә Өмәр, Гүдсү, мүсәлманларын Мәккәдән сонра икинчи "мүгәддәс шөһәри" елан етмишидир. Әмәви хәлифәси Әбу әл-Маликин заманында (686-691) 688-691-чи илләрдә "Гүббәт әс-Сәһра мәсчиди" учалдылмыш, бир гәдәр аралыда исә "Әл-Әтсә мәсчиди" тикилмишидир.

ӘРӘФАТ - Мәккәдән 20 км аралы, узунлуғу 11-12 км, ени 6.5 км олан вәди. Шималда Әрәфат дағ

силсиләси учалыр. Әрәфат вәдиси Һәчч заманы "Аллаһ" дәркаһында дајанмаг јеридир. Зәвварлар вәдијә чатмаг үчүн Мәзәмејн кечидини вә сүтунлары кечмәлидирләр (Мәккәнин сәрһәдидир).

КАЗИМЕЈН - Шөһәр әввәлләр Багдаддан бир фәрсәнк кәнарда олмушдур. Инди исә Багдада говушмушдур. Бурадакы мәсчиддә VII Имам Әбу-л-Һәсән Муса бин Чәфәр әл-Казым (вәфаты 183/799) вә онун нәвәси, 9-чу имам, Әбу Чәфәр Мүһәммәд бин Әли әт-Тәһи (вәфаты 220/835) дәфн едилмишидир. "Казым" кәламы "Гәзәбинни чиләвләјән" мәнәсиндадыр. Бурада ики Имам дәфн едилдији үчүн Һәмин јерә "Казимејн" дејилмишидир.

КӘРБӘЛА, КӘРБЕБӘЛА - Ирагда, Багдаддан 104 км чәнуб-гәрбдә, Фәрат чајы јахынлыгында, сәһранын кәнарында шиәләрин зијарәт јери, шөһәрдир. Кәрбәлә сөзүнүн мәншәји барәдә ики фикир вардыр. Бәзиләри, "Кәрбәлә"ны "Кур Баба" - Бабил рајонундан әмәлә кәлдијини, башгалары исә онун "Күрб вә бәлә" - "Һүзн вә мүсибәт" сөзләриндә јарандыгыны көстәрирләр. Бу, Имам Һүсејн (ә) вә Һәзрәт Аббасын Һәмин јердә фәһиәли сурәтдә өлдүрүлмәси илә әлағәдардыр. Бурада "Имам Һүсејн (ә)" вә "Һәзрәт Аббас мәсчид"ләри вә

шиөлөрүн сон дөрөчө бөжүк гөбирстандыгы вардыр.

Имам Садиг (ә) бујурмушдур ки, бу јерләри (јөни Кәрбәланы) зијарәт сәәләрүн һәр аддымыны Аллаһ-Тәәлә јахшы әмәл кими јазыр вә һәр аддымына көрә пис әмәлләрдән бириңи позар.

КУФӘ - шәһәр 637-чи илдә Мүсәлманларын Сасани гошуну үзәриндә гәләбәсиндән сонра орду башчысы Сәд бин Әби Вәггас тәрәфиндән салынмышдыр. Имам Әли (ә)-ын дөврүндә вә 133/750-чи илдән сонра бәзи Аббаси хәлифәләри дөврүндә, хилафәтин пәјтахты олмушдур. Лакин, Куфәнин ады Мәккә вә Мәдинә шәһәрләрүннн адлары илә јанашы чәкилир. Шәһәр, тарихи чох гәдимләрә кедиб чыхан "Сүһејл (Сәһлә) мәсчиди" вә Имам Әлинин (ә) һәјаты илә бағлы һадисәләр сәјәсиндә мәшһур олмушдур.

Имам Әлинин (ә) еви Куфәдәдир. Һәзрәт Әлинин гүјусу да бурадалыр. Куфә мәсчидинин мәшһур сәһәби, шәһәрүн валиси Сәд ибн Вәггас (вәфаты 56/676) бина етдириб.

Имам Әли (ә) Куфә шәһәриндә зәрбәтләнишидир.

МӘДИНӘ - Әл-Мәдинә, Мәдинәт әл-Нәби, Әл-Мәдинә-әл-Мүнәввәр, Јасриб, Јасриб - Сәудијјә Әрәбистанда, вәһдә јерләшән шәһәр. Мүсәлман әләминдә мүгәддәс

сајылан шәһәрләрдән биридир. Пејгәмбәрүн (с) шәһәри кими мәшһурдур. Исламдан әввәлки дөврдә ады Јасриб (Јәсриб) олмушдур. 622-чи илдә Мүһәммәд Пејгәмбәр (с) Мәккәдән Јәсрибә һичрәт етмиш вә о күндән Мәдинә адланмышдыр. Пејгәмбәр (с) Мәккәдә мүсәлман ичмасынын (үмү) јаратмыш, мәсчид тәсис етмиш, мүсәлман ичмасынын һәјат гәјдаларындан бәһс едән Гур'аның бир һиссәсини бу шәһәрдә халға чатдырмышдыр. Мәдинәдә Ислам мүстәтил дин кими формалашмыш, мүсәлман дәвләтинин әсасы гојулмуш, истәр Пејгәмбәрүн (с), истәрсә дә илк хәлифәләрин заманында Мәдинә мүсәлман дәвләтинин пәјтахты олмушдур. Мәһәммәд Пејгәмбәр (с) Мәдинәдә вәфат етмиш, мәгбәрәси дә өзүнүн тәсис етдији "мәсчид Әл-Нәби"дәдир. Пејгәмбәрүн мәзары мәшһур зијарәткәһдыр.

Он ики Имамдан дордү - Әбу Мүһәммәд Һәсан бин Әли әл-Мүчтәба (вәфаты 49-669), Әбу Мүһәммәд Әли бин Һүсәјн әс-Сәччәд (вәфаты 95/713), Әбу Чәфәр Мүһәммәд бин Әлиәл-Багир (вәфаты 114/732) вә Әбу Әбдиллаһ Чәфәр бин Мүһәммәд әс-Садиг (вәфаты 148/755), һабелә Пејгәмбәр (с)-ын гызы Һәзрәт Фатимәји Зәһра (с.ә) (вәфаты 11/632) Мәдинәдә дәфи

едилимишдир.

МӘЗАРИ ШӘРИФ - Әфғаныстанда шәһәр. Мүсәлман дүнјасынын мүгәддәс шәһәрләриндән биридир. Һәрфи мәнасы "Шәрәфтан мәзар" демәкдир. Ислам идеологларынын фикринчә шиәләрин биринчи имамы Һәзрәти Әли ибн Әбу Талибин (ә) мәзары мөһз бурададыр. 1481-82-чи илләрдә һәммин мәзар үстүндә мәгбәрә ишһа едилмиш вә һәммин дөврдән дә шиәләрин зијарәткәһына чеврилмиш, ејни заманда шәһәрүн индики ады да о вахтдан адландырылмышдыр.

МӘККӘ - Исламын әсас, мүсәлманларын исә ән мүгәддәс шәһәри. Кәбә илә бирликлә, "Мәсчид әл-Һәрәм" Мәккәдәдир. Ислам дининин баниси Һәзрәти Мүһәммәд Пејгәмбәрүн (с) вәтәнидир. Һәзирдә Сәудијјә Әрәбистанын, Һичаз әјаләтинин инзибати мәркәзидир. Ислам дүнјасынын мүгәддәс "горуг әразиләриндән" (Әл-Һәрәм) биридир.

МӘШҲӘД - Иранда шәһәр. Хорасан останынын (вилајәтинин) инзибати мәркәзи. Ислам дүнјасынын мүгәддәс шәһәрләриндән бири кимү "икинчи Мәккә" адланыр. 818-чи илдә Тус шәһәри јахынлығында Сәнабад кәндиндә шиәләрин 8-чи имамы, Әли ибн Муса әр-Риза гәфләтән вәфат етмиш вә вәфат (Мәшһәд)

јери шиә мүсәлманларынын һәрмәтлә јанашдылары јерләрдән биринә чеврилмишдир. Һәммин кәндин јериндә Мәшһәд шәһәри салынды. "Мәшһәд" сөзү илк дөфә јер ады (топоним) кими, X әсрдә, чографијашүнасы вә сәјјаһы әл-Мүгәддәсит тәрәфиндән ишләнишидир. Ислама көрә, Имам Ризанын (ә) шәһид вә дәфи едилдији јер олдугу үчүн "Мәшһәд" адланыр (јөни, шәһид).

МИГАТ - Ислам дүнјасында мүгәддәс мәканалардан бири. Мәккәјә зијарәтә (Һәччә) келән зәвварлар бурада хүсуси пәттар - сһрам кејиндикдән сонра зијарәт едирләр.

МИНА - Мәккә јахынлығында јер ады. Мәккәнин шәргиндә, Әрәфат дагына келән јолун үстүндәдир. Мүһәммәд Пејгәмбәрлә (с) Мәзинәниләр арасында кечирилән сәһбәтләр вә чыхышлара көрә "Әгәбә" адланыр. Минаја һәмчинин "гөч гурбан едилән јер" дә дејирләр. Зәвварлар Зилһиччә ајынын 8-дә сәһәр тездән Мәккәдән чыхыб Минаја чыхар, сәһәрис күнү, обашдан Әрәфат дагына кедирләр. Гур'анын "Бәгәрә" сүрәсиндә ады чәкилир.

НӘЧӘФ - Ирагда Кәрбәлә шәһәринин 72 км-дә шәһәрди. Һәрфи мәнасы "тәпәлик", "јүксәклик" демәкдир. Имам Әли (ә) һәммин шәһәрдә дәфи едилибдир.

Бурада “Әли (ә) мәсчиди” вардыр. Мәсчидин күнбәзинин һүндүрлүҗү 36 метрди.

САМИРӘ - Самарра - Сурра Ман Раа (“Ону көрән севинир”) - Багдадла Тикрикин арасында, Дәчлә чаынын шәрг саһилиндә јерләшән нәһәнк бир шәһәр иди. Ону һичри 281 (835 - 836)-чи илдә Әл-Мөтәсибиллаһ тикдириб. Шәһәрдәки мәсчидин тикилмәсинә 5 жүз мин динар хәрчләниб. Оун диварларынын үстүнә миңа вуруб. О, шәһәрин мөчүзәләриндән олан минарә тикдириб. Хәлифә әл-Мүтәвәккил исә Дәчлә чаындан ики, архы ајыраара, буңлары “Чүмә мәсчиди” тәрәфә чәкирмишидр. Архлар шәһәр күчәләриндән дә кечирди. Оунчу Имам Әли ән Нәги (ә)-ын мазары да бурададыр. Он икинчи Имам һәччәт иби һәсән Саһиб әз-Заман Мейди (ә.ч) Самаррада мәсчидә гејб олмуш-дур.

ХОРАСАН - Муасир Иран дәвлә-

тинин Мәрв вадисиндә шәһәр. Мүсәлман аләминдә мүгәддәс шәһәрләрдән вә дини мәркәзләрдән сајылан Хорасанын адынын мәнәсы, “күнәш јурду”, “күн доған шәһәр”, “Шәрг шәһәри” демәкди.

ЧӘМРӘ - Мәккә, Кәбә јахынлығында мүгәддәс јерләрдән бири. Чәмрәнин торпағындан тәсбех вә мөһүр һазырланыр.

Гејд етмәк јеринә дүшәрди ки, Исламын мүгәддәс шәһәр вә зијарәткаһлары чоҳдур. Онларын һамысыны гејд етмәк мүмкүн дејилди. Лакин, Азәрбајчан Республикасынын әразисиндә “Бибиһејбәт пири”, “Нардаран пири”, Имамзәдәләрин (Кәһчә, Бәрдә) олмасы вә орада мөмин мүсәлманларын тикдирдији мөһтәшәм Ислами абидәләрини јада салмамаг мүмкүн дејил. Кәләчәк јазымызда Исламын мөһтәшәм абидәләри, онларын мемарлығындан сөз ачачагы.

ИСЛАМЫН МӨҢТӘШӘМ АБИДӘЛӘРИ

“Бизим күчүмүзә вә бојуклүҗүмүзә шубһә едирсинизсә, учалтдыгымыз биңалара бах!”

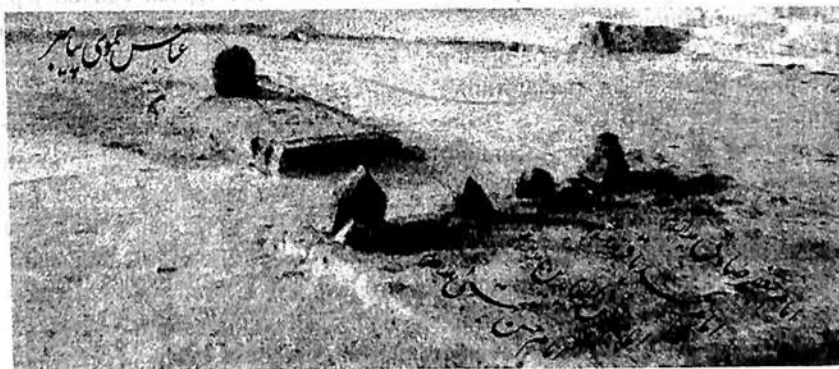
(Ағсарај баштагы китабәсиндән)

Мәлумдур ки, инсан јарандыгы күндән бәри имана еһтијач һисс етмишидр. Батил инанчларә инанан бүтпәрәстләр бүтханаларыны, христианлар килсәләләрини, атәшпәрәстләр атәшкаһларыны, јәһудиләр һавраларыны, һагга иман кәтирәнләр исә чаме вә мәсчидләрини инша етдиләр. Һагг илә батилин мүчадиләси һәр саһәдә давам етмиш, иләр боју чоҳлу биңалар инша олунмушдурса да, Мәккәдәки “Мәсчидүл һәрәм”, “Бейт-Үл-лаһ”, “Мәсчидүл-Шәриф” кими дүңјада мөһһур олан “Аллаһ еви” јарада билмәмишләр.

Дүңја миғјасында истәр мөһтәшәмлијинә, истәрсә дә мемарлыг вә бәзәк ишләринә көрә буңлар әсл мемарлыг абидәләриндәншидр. Әмәвиләр мәсчиди (Дәмәшиг), Гүббәүс Сәһра, Әл-Әһса (Гүдс), Көјмәсчид, Әлишаһ мәсчиди (Тәбриз), Гүтбијә мәсчиди (Мәракеш), Кәлан мәсчиди (Бухара), Чүмә мәсчиди (Исфәһан), Сүләјманијә, Сәлимијә мәсчидләри (Истанбул), Әл-Һәзәр, Мәһәммәд Әли мәсчидләри (Ғаһирә), Казимијә мәсчидләри (Бағдад), Имам Рза мәғбәрәси мәсчиди

(Мөһһәд), Һәзрәти Хызыр мәсчиди (Сәмәргәнд), Шаһ Исмајыл Мәсчиди, Биби Һејбәт, Көј мәсчид, “Сыныг гала” мәсчидләри (Азәрбајҗанда), Бакынын “Ичәри шәһәри”ндә Ширваншаһлар сарај комплекси, Мәрләкан, Нәрдаран, Раманадакы галалар вә башга сәнәт абидәләри әрәб вә диқәр өлкәләрин Ислам мемарлығынын һадир инчиләриндәншидр.

Әбу-үр-Рәһман (731/34-788) Кордово Әмәвиләри сүләләсинин вә Пириней Јарымадасында әмирлијин баниси Кордова јахынлығында мәсчид тикдирмишидр. Әмир Тујмурун нәвәси Улугбөј Мөһәммәд Туругај Сәмәргәнд, Бухара вә Кичдиван шәһәрләриндә мүсәлман аләминдә XV әсрә анд ән көзәл мемарлыг абидәләри, мәдрәсәлән инша етмишидр. Мәсчидләрин кениш һүчрәләри, дәрс отаглары, минарәләри олан һәмин мәдрәсәләр бүтүн дүңјада мөһһурдур. Ејни заманда VII әсрдә Бәсрә (838), Куфә (838), Фустат (VII әсрин 40-чы илләри) вә саир шәһәрләрдәки сүтунлу мәсчидләри тиклиди. Дәмәшиг (VII әсрин өввәләр), Кајраун (VII-IX әсрләр) вә Кордовадакы (VII әсрләр) мәсчидләр мөһтәшәмлији илә фәргләнир. Сүтунлу мәсчидләр Ғаһирәдә Әһмәд ибн Тулун мәсчиди (IX әср), Әлчазанрәдә Бөјүк мәсчид (XI әср), Рабатда Һәсән мәсчиди (XII әср) вә саир мәсчидләр әрәб өлкәләринин монументал дини мемарлығында

әсас жер тутмуш вә Иран, Гафгаз, Орта Асија, Һиндистаннын мүсәлман мемарлығына тәсир кәстәрминшир. Мәсчидләр, көргүләр, гала диварларыны бәзәмәк үчүн ән мәһһур вә маһир усталар дәвәт олунараулар. 870/1465-чи илдә Тәбриздә мемар вә хәтгәт Немәгуллаһ Бәвваб оғлу-нун ишһа етдји вә көј, бәзән дә фирүзеји нәбәти нахышларла бәзәк вурлуғу Көј Мәсчид Он Асијада мүсәлман мемарлыг сәнәтинин ән парлаг нүмунәләриндән сајылыр.

Азәрбајҗанын Ираван (Рәван) ви-лајәтиндә Шаһ Исмајыл Хәтәнинин әмри илә илк мәсчидләриндән бири тикилмниш вә мәсчид шаһ Исмаил Хәтән адаландырылмышдыр.

О, ејни заманда Ирәван вилајәтин-дә ән гәдим вә мәһтәшәм мәсчид-ләрдән, һәмчинин надир инчи-ләр-дән бири Шаһ Аббас Сәфәви (1587-1628/29) тикирмишди. Мәсчиди Азәрбајҗанын мәһһур мемарларын-дан бири сајылан Шејх Бәһәуддин тикмишди. Ејни замандан 1606-чы илдә Кәһчәләки Шаһ Аббас Чүмә мәсчидини дә о тикмишди. Артыг VII-VIII әсрләрдә Ислам мемарлы-гында күнбәзли тикилишләр банла-нылыр.

686-691-чи илләрдә Әбу-әл-Ма-лик Гүдсә Әл-Һарам-әл-Шәрифин мәркәзиндә мәсчидә Гаһирәләки Фатимәләр дөврүнә аид тикилишләр: шәһәр диварлары, карвансара, һа-мам, дүкан, јашајын евләри, һәмчи-нин дөврүмүзәдәк галымы мәһтә-

шәм Әл-Һаким, Әл-Әһзәр, әс-Салиһ Талан мәсчидләрин вә саир Ислам мемарлығында хүсуси мәктәб тәш-кил еиди. XIII әсрдән XVI әсрин әввәлинәдәк Мисир вә Сурија ме-марлығы гаршылыгы алағадә инк-шаф етмиши.

Индијәдәк галымы көзәл мемар-лыг әсәрләри шаһидлик едир ки, XIII-XIV әсрләрдә Азәрбајҗанда ири мемарлыг комплексләри тики-лир, өлкәнин мүхтәлиф јерләриндә моһкәм тәсрләр, көзәл бағ-сарај комплексләри учалдылыр. Гејд ели-лән абидәләр, әлхүсус мәсчидләр әрәб өлкәләринин монументал дини мемарлығында әсас јер тутмуш вә Иран, Гафгаз, Орта Асија Һиндиста-ныны мүсәлман мемарлығына бојук тәсир кәстәрмишди.

Һарун әр-Рәшид фәрман вермиш-ди ки, хилафәтә дахил олан бүгүн әразиләрдә һәр бир мәсчидин ја-нынла мәдрәсә дә тикилсин.

Сон илләр Азәрбајҗанын бир чох јерләриндә, о чүмләдән Нәрдәран пири, Бибиһејбәт пири, Мирмоһсүн ағанынын зијарәтҗаһы комплекс-кими мәһтәшәм абидәләр тикил-мәкдәди. Иранын Тегһран шәһә-риндә Имам Хомейни комплекс вә онун мәзары үзәриндә әзәмәтли вә мүасир бир мәсчид учатыр. Гызылы күнбәзли мәсчид мемарлыг бахы-мышдан ән мүасир тәләбләрә чаваб верир. Мәһбәрә сәндугә формасын-да тикилмниш, һәндәси фигурларла бәзәдилмишди.

Ашағыда - ислам дүнјасынын мәһтәшәм абидәләриндән әсасларыны нәзәрдән кечирәк.

Мәсчид Әл-Нәби, Мәсчиди Нәба-ви - Мүһәммәд Пејгәмбәр (с)-ын мәсчидидир. Пејгәмбәр (с) бују-ругу илә 623-чү илдә Мәдинәдә ти-килмишди. Пејгәмбәр (с) өзү дә бу мәсчидин ишһаасында иштирак ет-дијинә корә “Мәсчидүл-Шәриф” адаландырылмышдыр.

Әмәви сүләләсиндән 6-чы хәлифә Валид ибн Әбүлмәлик Пејгәмбәр (с) мәсчидини (705-715) тикмәк үчүн Рум падишаһындан усталар көн-дәрмәји хәһиш етмиши. О, Румдан 40 уста, даһа 40 адам вә 40 мин мис-гал (170 кг) гызыл вә јүкләрлә бәзәк көндәрилди.

Усталар кәлиб дашдан мәсчидин бунәврәсини гурдулар, сүтунлары-нын исә дәјирми дашдан дүзәлдилиб орҗатарына дөмир дајаглар салдылар вә гургушунла долдурулар. Таваны-ны гызылла бәзәдиләр. Мәһрабын дашларыны да зәрләдиләр, чәһүб диварыны исә ичәридән ашағыдан јухарыјадәк, (инсан бојунда) мәр-мәрдән һөрдүләр. Бу абидә Ислам дүнјасынын ән мәһтәшәм мемарлыг инчиси сајылыр.

Мәсчид әл-Һарам, Мәсчидүл-Һә-рам (горуг мәсчид) - зијарәт едилән вә мүсәлманларын әсас мүғәддәс јерләриндән бири сајылан мәсчид. Мәккәдә јерләнир. Мәсчидин һәјә-тинин мәркәзиндә Кәбә вә Зәмзәм ченимәси јерләшир.

Кәбә - әл-Кәбә, Һәчәрүл-әсвәд, Гара даш-тәблә - Исламда мүсәл-манларын, Мәккәдә, мүғәддәс мәбә-ди. Әрәбчә “Әл-Кәбә” сөзүнүн һәр-фи мәнасы “куб” дәмәкди. Һүндүр-лүјү 15 метр, узунлуғу 13 метр, ени 12 метрди. Јасты дама вә кубәһән-зәр бинадан ибарәт олан Кәбә боз дашдан тикилмиш, сүтунларла әһатә олунадыр. “Гара даш” Кәбәдәди.

Зәмзәм - Мәккәдә, Кәбә јахын-лығында Мәсчид әл-Һарам әрази-синдә мүғәддәс су гүјүсунун ады. Кәбәни-зијарәт едәнләр бу мүғәддәс судан ичирләр.

Мәсчид әл-Әһса - Мәсчидүл-Әһса, Әл Мәсчид-Әл Әһса Гүдсә, әл-Һә-рам Әл Шәрифин чәһүб һиссәсин-дә мәсчид. Исламын ән мәһһур ибадәт јерләриндән бириди. Мү-һәммәд Пејгәмбәр (с) бурадан мәрәч етмишди. Гур’анын “Исра” сүрәси-нин 1-чи әјәсиндә бу һагда бујуру-лур: “Мүннәзәһди О Аллаһа ки, бир кечә өз бәндәсинин Мәсчидүл-Һарамдан (Мәккәји-Мүзәммә) әт-рафына бәрәкәт вердијимиз Мәсчи-дүл Әһсәја доландырды ки, өз әјәлә-римизин бәзисини она кәстәрәрәк “Шүһһәсиз, о енидән вә корәнди”.

Мәсчид әл-Әһсанын (ән узак мәс-чид) узунлуғу 784 дирәкди, ени 455 дирәкдән чоҳдур. Мәсчидин ичәрисиндә 684 сүтун вар. Мәсчид чоҳ көзәл вә моһкәмди. Мүхтәлиф-рәйкдә вә алабәзәк мәрмәр сүтун-лар үзәриндә тикилиб. Мәсчидин һәјәтиндә 5 дирәклик һүндүрлүјүн-

дә бојук ејван вардыр. Бураја бир нечә тәрәфдән пилләканла галхыр. Ејваның мәркәзиндә мәрмәр сүтунларын үстүндә гурулмуш сәккизкушәли гүббә вар. Оун үстү гургушунла өртүлүб, ичәридән вә бајыр-дан мұхтәлиф рәңкли мәрмәрлә бәзәниб. Гүббәниң мәркәзиниң ашагысында чәшинә узанмыш гаја вар. Оун алтында мағара вә бураја бир нечә пилләканла ениб ибадәт едирләр. Гүббәјә бир нечә кириш јолу вар. Ондан шәргә, гүббәдән кәнарда һәмниң ејвандан јерләшән көзәл сүтунлар үзәриндә башга бир гүббә вар. Гајаның ичәрисиндә 30 сүтун вар. Гаја үстү гургушун лөвһәләрлә өртүлүб вә чәмиси 3992 лөвһәдән ибарәтдир. Буиларын үстүндә зәрләнмиш лөвһәләр вар. Мәсчидиң таванларында 4000 ағач тири, дамларында исә 45 миң гургушун лөвһәси вар. Гајаның олчүсү 33 дирәк ијирми једдидир. Гајаның алтында олан мағараја 69 адам јерләшир. Мәсчиддә 5100 чыраг јандырылып. Гајаның үстүндә исә 450 чыраг.

Әли түрбәси - Куфәдә Һәзрәти Әли (ә)-јә абидә учалдылмышдыр вә мүсәлманларын зијарәткаһына чеврилмишдир. Һәзрәти Әлиниң (ә) адыны әбәдиләшдирмәклә әлағәдәр Мәшһәди Әли шәһәри салынмышды. Имам Әлиниң (ә) Мәшһәди бу шәһәрдәдир. План вә һәчми - мәкан һәллиһә көрә Нәчәф шәһәриндә олан Имам Әли (ә) түрбәси Аббас түрбәсиниң демәк олар ки, ејнидир.

Анчаг, Әли (ә) түрбәсиниң баш фасында ағач сүтунлу ејван јохдур. Гоша минарәли баштағын симметрија охунда мәркәзи салбун ири күнбәзи учалыр. О бири түрбәләр кими Әли (ә) түрбәсиниң алт гаты мәрмәрдән, үст гаты бишмиш кәрпичдән тикилмишдир. Бурада да абидәниң бајыр бәзәји кашы мозаикасы илә гызылы сәтһләрин бирләшмәсиндән јаранмышдыр.

Имам Һүсәјн түрбәси - Кәрбәлә фачиәсиндән 3 күн сонра Бәни Әсәд тајфасы кәлиб шәһидләри дәфи етди. Имам Һүсәјниң мүбарәк чәсәдиниң дәфи олуңују јер Гәбр Әл-Һүсәјн адланды вә аз мүдәт сонра мәшһур зијарәткаһа чеврилди. Даһа сонра мәзар үзәриндә түрбә тикилди.

Имам Һүсәјниң мүгәддәс түрбәси Аббаси хәлифәләриндән Һарун әр-Рәһишд заманында (170-193 һ. -786-809м.) дағдылып. Хәлифә Мәмун түрбәни јенидән тикдирир. Јенә Аббаси хәлифәләриндән әл-Мүтәвәккил һичрәтин 236-чы (850-851) илиндә Имам Һүсәниң түрбәсини вә әтрафындакы биналары јерлә-јексан етдирир. Азғын хәлифә зијарәткаһла бағлы бу вә диқәр мөғамлары зијарәт етмәји ағыр чәзаларла јасаг етдирир.

Тарихчиләрдән Ибн Әл-Әсир вә Һәмдулла Мустафониңиң вердикләри мәлумтлара көрә Бүвәјһи сүләләси һөкмдарларындан Фәна Хосров Әзиздәвлә (һ. 372-(982)-чи илдә

вәфат етмишдир) Нәчәфдә Һәзрәти Әлиниң вә Кәрбәләлә Имам Һүсәјниң түрбәләриниң тәмири үчүн бојук һүммәт кәстәрир. Һ. 407 (1016) ил ики шамданың дүшмәси нәтичәсиндә түрбәдә бојук бир јанғын баш верир. Јенә Бүвәјһиләрдән Султанудовкәтәниң вәзири Һәсән бин әл-Фәзл түрбәни тәмир етдирир вә әтрафына һасар чәкдирир.

Елхани һөкмдарларындан Маһмуд Газанхан һ.703-чү (1303-04) илдә Кәрбәләны зијарәт едиб вә түрбәјә бојук һәдјијәләр верир. Һичрәтин 930-чу (1523-24 чү) илиндә Шаһ Исмајыл Хәтәи түрбәјә чоһ көзәл вә сәпәткаранә бир зирәһ һәдјијә едир. Султан Сүләјман Гануни һ. 941-чи (1534-35-чи) илдә Кәрбәләны зијарәт едәркән орадакы каһалы тәмир етдирир вә күнәјиң гумларла ортају саһәләри тәмишләтириб, багча һалына сәлһәрир. III Султан Мурад һ. 991-чи (1585-чи) илдә Багдад вәриси Әлипаша бин Әлвәддиң вәситәси илә Имам Һүсәјниң мәзари үзәриндәки гәдим түрбәни јенидән тәмир етдирир.

Һ. 1135-чи (1722-23) илдә Надир шаһиң човчәси Имам Һүсәјн Чамәсиниң тәмири үчүн 20 миң шаһрилик (Аббаси кими пул ваһиди олмушдур) бир вәһф тәсәс едир. Надир шаһың өзү һ.1155-чи (1742-43) илдә Кәрбәләны зијарәт едир. Ағамәммәд шаһ Гачар XVIII әсриң сонларында Имам Һүсәјн түрбәсини күнбәз вә минарәсини гызыла

тутдурур.

Имам Һүсәјн (ә) түрбәси 108 метр, ени 82.5 метр олан бир сәһн (һәјәт) ичәрисиндәдир. Сәһниң әтрафлары һүчрәләрлә әһатә олунмушдур. Имам Һүсәјниң сәндүгәсиниң ајаг тәрәфиндән оғлу Әлиәкбәрә аид кичик бир сәндүгә нәзәри чәлб едир. Гәбриң үстү мәрмәрдәдидир, ләкин, фил сүмүју вә башга зинәтләрлә дә ишләнмишдир. Әтрафы гызыл вә күмүшдән дүзәлдилмиш шәбәкә илә әһатә олунуб. Кириш гапысының һәр ики тәрәфиндә минарә учалыр. Минарә әл-Әбдәһ адланан үчүнчү бир минарә дә һәјәтин шәрг кәнарындакы биналар үзәриндәдир. Үмүмијјәтлә, бу моһтәшәм абидәниң 10 дарвазасы вардыр.

Әбүлфәзл Аббасың һәрәми шәрәфи - Имам Һүсәјн (ә) түрбәсиниң тәхминән 500 метр шимал-шәргиндә гардашы Әбүлфәзл Аббасың түрбәси јерләшир. Тәғдигатчы алим Гәзәнфәр Пашажев "6 ил Дәчлә Фәрат саһилләриндә" китабында Һәзрәт Аббас түрбәсиндән бәһс едәркән јазыр: "Һәр ики абидә бир-биринә бәзәјир. Бурада да чоһлу отаг вә дарвазалар вардыр. Ләкин ишбәтән сәдә олан Һәзрәт Аббас мәсчидиндә алимләр вә дин хәдмләри басдырылмышдыр. Һәзрәт Аббасың гәбри дә мәсчидиң ичиндәдир. Гиблә гапысы үстүндә гәдим саат варды. 1385-чи һичридә (1965) Һәзрәт Аббасың гәбриниң үстүнү дүзәлтмәк үчүн Иранда дүзәлдилмиш күнбәз

Көрбөлажа кәтирилди. Күнбәзә 2 тондан чох күмүш, 400 кг гызыл вә даш-гаш ишләдилмишир. Бу Ислам алаеминдә ән дәјөрли күнбәз һеса олунур". Багдадын 50 км-дә олан Маһмудийјә шәһәринә чатанда бир чүт гоша күнәшин сағдан доғдуғу көрүнүр. Бу гоша күнәш Көрбөлажа Имам һүсәйнә һәзрәт Аббас мәсчидләринин күнбәзләришир. Парылыжа сәбәб исе Күнбәзләрин үзәрин чәкилмиш 4-5 миллиметр галынлыгында гызыл "тәбәгәдир".

Казимијјә комплекс - Комплекс Казимендә салынмыдыр. Бу шәһәр әввалләр Багдадан бир гәдәр кәнарда олмушдур. Инди исе Багдада говушмушдур. Бурадакы мәсчиддә 7-чи имам Әбу-л-Һасән Муса бин Чәфәр әл-Казым (вәфаты 1803/799) (ә) вә онун нәвәси, 9-чу Имам Әбу Чәфәр Мүһәммәд бин Әли-әт- Тәғи (вәфаты 220/835) (ә) дәфн едилмиш вә буна корә һәмин јерә Казимејн дејилмишир.

Сәфәви сүләләси мүгәддәсләрин гәбирләри үстүндә монументал түрбә, мәсчид комплексләри тикдирдиләр. Бу индә биринчи Шаһа Исмајыл хусуси илә фәргләнмишиди. Онун көстәриши илә Багдад јакынлыгында тикилмиш Казимијјә комплекс һәмин дини - хатирә тикилиләринин ән көзәләриндән биридир. Шаһ Исмајыл Хәтәи Багдады тутдуған сонра түрбәни учуртдуруб јериндә тикинтиси 1519-чу илдә баша чатмын монументал бина учалт-

дырды. Зијарәткаһ 7 кириш олан сыртаг вә һүчрүләрлә дөврәләнмиш һәјәтин ортасындадыр. Казимијјә ики күнбәзлә ортүлән мәркәзи салон вә ону дөвр-еләјән дәһлиз вә отагларда тәшкил олунмушду. 1823-чү илдә гызыла тутулуш гоша күнбәзин үзәриндә сәфәвиләр чағы кашы бәзәкли олмушдур. Гурулуш мүрәккәблији, форма рәнкәрәнклији, декор зәнкинлији, сәтһләрин үзләмәсиндә кашы илә јанашы гүмәтли метал рәнкли шүшә вә күзкү парчаларынын ишләдилмәси Казимијјә түрбәсинә бир гәдәр гарышыг, аңчаг олдугча тәнтәнәли вә тәсирли көрүнүш верир.

Султанијјә күнбәзи - Султанијјә шәһәринин әсасы Елхани һөкмдары Аргун ханын доврүндә гојулмуш сонра Султан Мәһәммәд Хутабәндә бу шәһәри өзүнүн пәјтахты етмишдир.

Султанијјә күнбәзи, Султан Мәһәммәд Хутабәндә түрбәси Ислам мәдәнијјәтинин дүңја шәһрәтли мемарлыг абидәләриндән биридир. "Султанијјә күнбәзиндән тапылан сәнәт әсәри мемарлаарын усталыг вә бачарытындан, хусусиә дә опларын јапма нахышларындан хәбәр верир. Мүхтәлиф формада јонулмуш көрпичләр, дүзәлмиш нахышлар, даш, метал, ағач үзәриндәки китабәләр, инсаны һејран едир вә инсанда бир чазибәлик јаратыр."

Күнбәзин һүндүрлүғү 48 метр, диаметри исе 25 метрдир. Күнбәзин

ашағысындакы мејдан 8 тәрәфә истигамәт атыр. Бу бинанын 8 сүтунун һәр биринин 50 квм. саһәси вардыр. Вә торпагла көрпичин гарышыгындан дүзәдилмишир. Султанијјә күнбәзинин тәхминән 1600 тон күләси вардыр. Сүтунлардан һәр бири 200 тон јүк сахлајыр. Бу тарихи бинанын тикинтисиндә гәрибә бир инчәлик вар. Бу 1600 тонлуғ бина 700 ил кечмәсинә бахмајараг, чәми 2-7 см јерә чокмушдур. Беләки, бу бинанын бүгүврәсинин галынлыгы 50 см, бәзи јерләрдә исе һөгга 20 см-ә чатыр.

Күнбәзин дахилиндә вә онун диварларындакы арабексләр, китабәләр ону дүңјанын мемарлыг абидәлри сырасына чыхарыр.

4 бөјүк вә 4 кичик ејван күнбәзи әсас мемарлыгыны тәшкил едир. Кичик ејванлардан үчүнүн енисиз дәһлизләрлә јухары мәртәбәләрә јолу вардыр. Бу енисиз дәһлизләр елә дүзәдилмишир ки, бу ағыр бинанын чөкмәсинин гаршысыны алмышдыр.

Енисиз дәһлизләр долајы ишләкәнлә биринчи мәртәбәни икинчи мәртәбәјә баглајыр. Бу мәртәбәнин бајыра пәнчәрәси олан ејванлары вардыр. Күнбәзи нахышы, бәзәји әсасән бу мәртәбәдәдир. Бу мәртәбәләки јапма ишләрә атлас пәрдәнин парьытысы кими көзләри гәмәшдырыр. Бинанын икинчи мәртәбәсинин ејванлары гөвсвари шәкилдәдир вә таван ортүғү јапма иш-

ләри илә бәзәдилмишир. Дејиләнләрә корә, бу мәртәбә гәдинләра мәхсус олуб. Онлар дини мәрасимдән сонра вә ја мәрасим әразисиндә бура кәлиб истираһәт едирдиләр. Бураја 8 минарәјә 8 пилләкән чәкилмишир. Бу минарәләрдән 8 азанчы, чамааты кур сәлә ибадәтә чағырырды.

Өмрүнүн јарысындан чохуну бу гәдим бинанын тәмиринә, Султанијјәдә газынты ишләринә сәрф етмиш Сејид Әли Әсгәр Мирфәтгаһ дејир: "Султанијјә күнбәзиндә ишләнмиш китабәләр бу бина һағында статистик мәлуматлар верир. Мемарлыг саһәсиндә нанлијјәтләр әлдә етмәкдән отру, күнбәз вә Султанијјә галасы (бир вахтлар бу гүлләнин 16 һүндүр гүлләси, шимал вә чәнуб дарвазасы вар иди) әтрафында газынты ишләри давам етдирилир".

Дәмәшг мәсчиди - Ону Васид ибн Әбдүлмәлик тикдириб. Бу мәсчидин тикилмәсинә довләтин једди иллик хәрәчини хәрчләмишиди. Ону јанында 18 дөвә јүкү тәшкил едән мәхарич гејдләри олан дөфтәртәри кәтирәндә, Валид һеч онлара бахмады. Вә әмр етди ки, бунлары рәдә етсинләр. О, деди "бүтүн бунлардан биз Аллаһ јолунда хәрчләмишник вә буна корә дә кәлин бунун үчүн һејфеләнмәјин". Дејирләр ки, мәсчидин мочүкәләриндән бири дә одур ки, әкәр кимсә 100 ил јашајыб һәр күн бу мәсчидә тамапа етәјди, О, һәр күн јени-јени көзәл бәзәкләр вә

эчаиб шейләр корә биләрдн.

Әмәвиләр мәсчиди - Сурија Әрәб Республикасынын ән мәшһур вә көркәмли тарихи абидәләриндән бири сајылан Әмәвиләр мәсчидинә бәзән Бөјүк Мәсчид дә дејиләр.

О, өзүнүн оячүләринин нәһәнкәлијинә, гурулушунун мүрәккәблијинә, дахили тәртибатынын зәңкинлијинә вә саирә корә һағлы оларағ бу шөһрәти газаныб. Даһа әввәл тикилмиш вә Ислам аләминдә танынан Мәккә, Мәдинә, Куфә, Бәсрә вә саир шөһәрләрдәки мәсчидләрдән өз мемарлығ гурулушуна корә фәрғәлир. Өзүндән сонра ишша едилән мүсәлман дини очағлары үчүн бир нов нүмунә ролуну ојнамышдыр.

636-чы илдә башда сәркәрдә Халид Бен Вәлиһид олмағла әрәб хилафәти гошуну Дәмәшгги истила едир. Јарым ерлән артығ бир мүддәтлә мүсәлманларын сајы о гәдәр чоғалыр ки, артығ кичик ибадәтханалар онлара дарлығ едир.

Бир мүддәтдән сонра Дәмәшг хилафәти ади әјәләт шөһәрләриндән башлыча шөһәринә чеврилир. Јени сүләлә Әмәвиләр ону оғләринә пәјтахт едиләр. Христиан киләсәи бураја ибадәтә кәлән христиан вә мүсәлманлара хидмәт едир. Бундан әләвә әмәвиләр јени пәјтахтда јени өлкәннн шөһрәгннә ләјиг вә Мәккә, Мәдинә, Куфә, Бәсрә шөһәрләриндә тикилиб фәалијәт көстәрән мәсчиддән керн галмајан биһа тикдирмәк гәрарына кәлирләр. Бу дөвр

әрәб хилафәтинин ән гүдрәтли дөврү олуп, сәрһәдләр шәргиндә, Чин өлкәсиндән башлајыр, гәрбдә Пириней дағларында вә Атлантнк океанында гуртарылды. Әмәви нәслиндән олан VI- хәлифә Әл-Валид ибн Әбдүл Мәлик (705-715) христиан имасы илә данышығлардан сонра кечмиш киләсәи ағыр вә ону сәндүрмәји әмр едир. О, һәмчинин тапшырыр ки, тикиләчәк мәсчидин ишшаасында киләсинн вә Рома мәбәдинин материаларындан истифадә едилсин. Әрәб тарихчиси Әблүр-Рәһид әл-Бакуви јазыр ки, хәлифә бу арзусуна о гәдәр ујмушду ки, бүтүн өлкәннн једди иллик хәрәчынн бу биһанын тикинтисинә сәрф етмишди. Нәһәјәт иш тамамландығдан сонра 18 дөвә көтүрән һағ-һесаб қағызларыны онун һүзуруна көтирдикләри заман о дејир: "Бүтүн бу мәбләғләр Аллаһ јолунда хәрчәлиб, кәлип бит дә һејифсәнмәјәк".

Дәмәшгин тарихинн јазмыш мұасир әрәб тарихчиси Ибн Шәдлақ гәдлм мәнбәләрә әсәсланыб көстәрир ки, мәсчиддә һәр бириндә 14 миһ динар олан 400 сандығ вә 28 миһ динар олан 2 сандығ гызыл сәрф едилмишди.

Ғәзи Хосров бөј Чамеси- Југаславиянын Сарајевада түрк мемарлығынын ән дәјәрли бир абидәсинин 1531-чи илдә азәрбајҗанлы мемар Әсир Әли гәрәфиндән тикилмишди. Бу чаме бүтүн балканларда ән ири, көзәл вә әһәмијәтли абидәдир.

План гурулушуна, мемарлығ һәллиһә корә орижинал әсәрди. Онун ибадәт салону ири күнбәзли квадрат вә меһраб тәрәфдән она арғырылан јарымкүнбәзлә өртүлү дүзбучағлы мәканлардан ибарәтди. Чамедә мемарлығ күтәләри чоғ мәнтиғи јерләндирилмишди. Онун ағыр монументал мәркәзи тутуму илә сүтүнлү ејваны јүңкүл гурулушу вә чоғүзлү ишчә көвдәси олан миһарәнин динamik бичими көзәл аһәнкдарлығ јарадыр.

Шаһи Зиндә комплекс - Сәмәрҗәндәки һүндүр барабанлы түрбәләрин јаранмасында азәрбајҗанын өнәкәләри илә бағлылығы мәшһур Шаһи Зиндә комплексиндә даһа ғабарығ изләмәк олур. азәрбајҗанлы мемар вә устад Әзбәкистанын ән әһәмијәтли мемарлығ ансамблындан олан Шаһи Зиндә (Јашары Шаһ) комплексинин формалашмасында да бирбаһа иштирак етмишдәр. Гәдлм гәбиреталығ ичиндә салышыш ансамблы әсасы ән азы DXI јүзилликдә гојулмушдур. Башлыча биһалар XIV-XV әсрләрдә тикилмиш Шаһи Зиндә әсәриндә Тејмуриләрин некролополуна чеврилмишди. Ансамблын оғји тәпәлә Јухарыја галхан есиғз күчәдир. Онун јанларында түрбәләр, мәсчид вә јардымчы тикилиләр учалдылыр. Вахтлә чоғ һуғузулү зијарәткәһ олан Шаһи Зиндә Орта Асиянын хатирә тикилишләринин вә мемарлығ бәјҗинин нов зәңкинлијинн, инкишаф

мәрһәләсинн нүмајинн етдирән дәјәрли музейди.

Мәһәммәд Мәсчиди - Бакынын Ичәри Шөһәр әразисиндә јерләшир. һамар јонулмуш даһлардан һөрүлән бу мәсчидин миһарәи јухарыја кетдикчә даралан силиндир шәклиндәдир. Ичәришөһәр планынын гурулушунда тутлуғу мөвҗејә корә бу миһарәнин мүшаһидә мәнтәғәси кими дә истифадә олунмушдур. Миһарәнин јухары һиссәсинн маһикул гурунағы әвәзинә ири еталактитләр дөврәјә алыр. Сталактитләр бурада бәзәк елементи олмағдан әләвә, һәм дә конструктив һиссә әмәлә көтириб даһ балкону сахлајыр. Балконалты даһларын үзәриндә дәрнн рејлсәли һәндәси орнаментләр һәкк олунмушдур. Миһарә XI әсрдә тикилмишди.

Мәһәммәд (Сыныгтата) мәсчиди 1078-чи илдә Устад рәис Мәһәммәд Әбубәкр олунун әмри илә тикилмишди. Бу мәсчидин миһарәси исә азәрбајҗан әразисиндә сәләмат галдан миһарәләрин ән гөчәманыдыр. Јонулмуш даһдан тикилмиш Мәһәммәд мәсчиди тәк миһарәси, асиметрик вә јығчам гурулушу, бәзәк азлығы илә Сәңҗијәви Абшерон мәсчидидир.

Әбу Сәид Түрбәси - 1049-чу илдә тикилмиш вә XIV јүзиллијин әввәләриндә әсәсән бәрпа едилмиш, јенидән бәзәдлмишди. Инди онун баштағына кашы бәзәји, арашдырычылары даһа чоғ чәлб еләјир. һә-

мин кашы мозаикасы үсулу илэ үзлөнмиш баштагында кој, фирузэји, аг вэ бир аз да сарымгыл рэнкли кашы довхэлэри иштэдилминшир. Кашы бэзэјинин чох көзэл рэнк калорити вэ инчэ нахыш гурулушу вар. Орта Асија мемарлығынын коркөмли арашдырмачысы Г.А.Пугаченкованын фикринчэ "Хорасан мемарлығы үчүн ... Әбу Сәид Түрбөснинин жыгма мозаикасы мүстәсна бир шејдир".

II Һәсән мәсчиди - Мәракешин Касабланка шәһәриндә тикилмиш бу мәсчид Мәккә вә Мәдинәдәки зиярәткарлардан сонра бөјүклүјүнә көрә дүңјада үчүнчүдүр. II Һәсән мәсчидинин узунлуғу 200 м, ени 100 м, һүндүрлүјү 60 м-дир. Орада ејни заманда 100 минәчән мүсәлман ибадәт едә билир - 20 мин мәсчидин өзүндә, 80 мин исә кениш дахиин һәјәтиндә.

Дүңјада ән уча минарәнин һүндүрлүјү 172 метр идисә, бу мәсчиддә һүндүрлүк 200 метрә чатдырылмышдыр.

Бу минарә Мәракешин ән бөјүк шәһәриндә тикилән мәсчиди тамамламышдыр. 50 км мәсафәдә сечилән минарәнин башында нарлајан лазер шүасы гиләнин истигамәтинин көстөрир.

Тач Маһал - Һиндистанын Агра шәһәриндә 1629-чу илдә вәфат етмиш Мүмтаз Маһалын шәрәфинә тикилмишдир. Јаса батмыш Чаһан шаһ шәрг аләминин ән јахшы ме-

марларыны шураја жыгмағы бујурду. Гоншу өлкәләрә чапарлар көндәрилди. Онларын әлиндә фәрман вар иди ки, нәјин баһасына олурса-олсун сәнәткарлары көтүрүб көтирсинләр. Шаһын елчиләри Шираз вә Бухараны, Сәмәргәнд вә Бағдады, Дәмәшг вә Истанбулу долашдылар. О бири чапарлар исә (о вахтлар нечә мүмкүндүрсә) тәчили олараг Асијадакы бүгүн мәшһур тикилиләрин план вә тәсвирийин (сәлнамәдә белә дә јазылмышдыр) Аграја көтирдиләр.

Нәһајәт, шура чағырылды. Сајсыз һесабыз вариантлар музакирә олунду. Јүзләрлә схем вә план сынагдан чыхарылды вә чыхдаш едилди. Император истәјирди елә бир бина тикдирсин ки, дүңјада нә инди, нә дә кәләчәкдә мисли бәрәбәри олмасын. Ахыр ки, Һинд мемары Устат Исанын лајиһәси үзәриндә лајандылар. Онун варианты һәм усталарын, һәм дә императорун хошуна кәлди. Чаһан шаһ әмр етди ки, кәләчәк мәгбәрәнин модели тахтадан дүзәлдилсин. Модел бәјәнилдикдән сонра тикинти һазырлығы башланды. Усталар кәләчәк күнбәзләрин хотлорини чызыр, мәмурлар фәһләләри жығыр, Рачпутана карханаларында ән јахшы мәрмәрләр кәсилди. Баш бәнналар Деһли вә Гәндәһардан кәлмишдиләр. Мемарлар истамбулу Хан Руми вә сәмәргәндли Шәриф күнбәзләрин тикинтисинә рәһбәрлик етирдиләр. Вә бир ла-

һорлу уста онлара көмәк етирди. Декоротив ишләрә бухаралылар вә деһлиләр бахырды, бағбаны Бенглијалан чағырмышдылар, хоттатлар вә рәссамлар Дәмәшгдән. Бағдад вә Ширазданды. Баш мемар исә јерли сәнәткар, лајиһәнин мүәллифи Устат Иса инди.

Тәкчә бу сјаһыны көздән кечирмәк кифајәтдир ки, баша дүшәсән: Нә үчүн Мүмтаз Маһал шәрг мемарлығынын о вахтачан әлдә етдији ән јахшы наилијјәтләринин өзүндә әкс етирмишди - Бухарадан, Дәмәшгдән, Сәмәргәнддән, Бағдаддан, Шираздан кәлән усталар о шәһәрләрин төчрүбәсини өвләри илә көтирмишдиләр. О шәһәрин һәр бири өз мәсчидләри минарәләри, мәгбәрәләри вә сарајлары илә мәшһурду. Баш мемар, рәссам, һәккаклар вә фәһләләр кими, усталарын да бөјүк әксәријјәти Һиндистандандыр. Өз өлчүсүнә көрә бу тикинти дүңја әһәмијјәти кәсб етирди.

Мемарлыг дәрәликләри јазанлар сәһв етирләр: Тач-Маһал елә тикилиб ки, онун там һүндүрлүјү фасадын ениңә бәрәбәрдир, јәни тәрәфләринин узунлуғу 75 метрә чатанда дәһиғ квадрат шәклини алып. Өзү дә иштәгын һүндүрлүјү бинанын һүндүрлүјүнүн дүз јарысы гәдәрдир. Әлбәтгә, чызыгларын сајыны артырмаг да олар вә онда Тач-Маһалын нисбәтиндә даһа бир сыра гәрибә танунајуғунлуг вә мүтәнасиблик ашкар едиләчәк. Неч шүбһәсиз бу ону ти-

кәиләрин бөјүк хидмәтидир. Онлар буна наит олублар ки, тамашачы Тач-Маһалы мүрәккәб вә дүзкүн һәндәси фиғур кими гәбул етмир, јалныз онун көзәллијинин дүјүр, һисс етир.

Енсиз чарховузун кәнары илә габага јеридикчә Тач-Маһал бөјүјүр. Даһа ону бахышла әһагә етмәк мүмкүн дејил. Диварларын аг мәрмәри арасында бәзи јердә гырмызы әһәнк дашындан нахыш салыныб. Нахышлар јерсиз корүмүр, көз охшајыр.

Мүмтаз Маһалын ичәрисини (шаһа Тач Маһал дејә билмирдим) харичи корүнүшү кими бир о гәдәр дә жычам дејил. Санки һәр јана - диварлар, дөшәмә вә кенотаплара халча дошәнмишдир. Мүмтаз Маһалын баш салонунда јалныз кенотафлар - зәнкин бәзәнмиш сәрдабәләр јерләнир. Мүмтаз Маһалын вә арвадынын јанында дәфи олунмуш Чаһан шаһын сәрдабәләри ашағыда, мәгбәрәнин зирзәмисиндәдир. Бу сәрдабәләр башабаши јарыбаһалы дашгашла инкрустасија едилмишдир. Әфсанәви ағачларын будаглары чичәкләрә гарышмыш, јарпаглар вә ләчәкләр фиесунар нахышлара допуб, сәрдабәләрини һәр тәрәфинә јыжылмышды. Инкрустасијада чиләланмыш аг мәрмәрдән истифадә олунур. Үмумијјәтлә, мәгбәрә башдан-баша бу мәрмәрдән тикилиб вә бәрг вуран даш-гашларын гырмызы, јашыл, мави рәнкли чох мүләјимдир. Лазурит Шри-Ланкадан вә Памир-

дән, нефрит Чиндән, аметист Ирандан кәтирилмишди - Мүмтаз Маһалы яратмагдан отәри 20 мин фәһлә, рәссам вә һәккәк 18 ил зәһмәт чәкмишләр.

“Тач Маһал” дәрәндә биз тәкчә мөгбәрәни нәзәрәдә тутмурут. Мөгбәрә комплексиниң јалғыз мәркәзидир. Мөгбәрәниң јерләшдији платформада күнчләриндәки ејни бичимли 4 минарә дә тәкчә Тач Маһал вә минарәләрин дәрјил. мәсчид вә гырмызы гумашдан олан үстүртүлү галерейаның да јерләшдији даһа бөјүк платформада бу комплексә дахилдир. Бу тикилиләр өз-өзлүјүндә көзәлдир, лакин мөмәр олар үчүн ағ мәрмәр јох, гырмызы гумашдан сечмишдир ки, һәмин биналар бир нөв икинчи планга кечсин, мөгбәрәдән дигрәти јајындырмасын. Әксинә, онун бәјазлығыны вә хәфифлијини бир аз да габарыг шәкилдә нәзәрә чарпдырсын. Комплексә һәмчинин чарховуз вә фәвварәләр олан бөјүк бир бағ да дахилдир вә бу бағ сәә планлашдырылып ки, мөгбәрә мүхтәлиф тәрәфләрәдән даһа јахшы корүнсүн. Бағда хадимин дедији ағачлардан јохдур, сәә сөрв ағачларын өзү дә гәбиреистан овгаты јаратмыр, јамағ тәсири бағышламыр.

Мүмтаз Маһалың тикинтиси дәвләт әһәмијјәтли һадисә иди. Бөјүк Моғол архивиндәки материаллар мөгбәрәниң нечә јаранмасы барәдә тәсәввүр әлдә етмәјә имкан верир.

Гарабағлар Түрбәси - Түрбә Нах-

чываның шимал-гәрбиндә Гарабағлар кәндиндә јерләшир. Әсас охлар үзәриндә јерләшиб, 4 чоғрафи сәмтә чәһәтләнән кириш јерләри түрбәни 4 бәрәбәр јерә бөлүр. Түрбәниң бүтүн сәтһләринә хырда ширли јашыл кәрпичләрән чәкилмиш үзлүк гырмызымтыл кәрпич фон үзәриндә онун сәтһини бөјүк квадратлара бөлүр. Чәпинә гојулан белә кәрпичләрән исә ромблар әмәлә кәтирилмишдир. Квадратларын һәр бириниң ичәрисиндә исә ири јашыл кәрпичләрә “Аллаһ” вә “Бисмиллаһ” сөзләри јазылмышдыр. Кириш гапыларының ичәрисинә рәңкбәрәңк ширли кашы дүзүлмүш дүзбучаг чәрчивәли бәзәкләр вардыр. Түрбәниң гүлләси сәккизбучағлы постамент үзәриндә гурулмушдур. Түрбәдән 30 м гәрбдә 2 јанашы минарә вардыр. Минарәләр 19.5 x 19.0 x 5 см өлчүлү гырмызымтыл вә боз кәрпичләрән һөрүлмүшдүр. Түрбә вә минарә һөркүләриндә әһәнк мөһлулуидән истифадә едилмишдир.

Бақы Ширваншаһлар Сарајы комплекси - Бақыда Ширваншаһлар Сарајы биналарының комплекси өз мөмәрлығы, композисија вә гурулушу илә Азәрбајҗан мөмәрлығы абидаләри ичәрисиндә ән көркәмли јер тутур. Ширваншаһлар Сарајы Комплекси әсас бина - сарај, диванхана, түрбә, шаһ мәсчиди, дәрвиш мөгбәрәси, мураш гапысы вә һамамдан ибарәтдир. Истәр һәчмчә вә истәрсә дә Хан Сарајы Комплексиндә

тутлугу саһәјә көрә бөјүк вә тарихчә гәдим олан бина сајылып. Сарај фасадларын мөмәрлығында декоратив элементләр јохдур. Даш диварын енсиз вә еңли һөркү чәркәләри илә чанланыр. Диванхана сарајын әсас бинасына јапышыгдыр. О, әсасән сәккизбучағлы күнбәзли бөјүк отагдан ибарәт олуб, 3 тәрәфдән тағлы сјванга бир тәрәфдән исә диварга әһәтә олуңмушдур.

Онун гәрб фасады монументал порталга бәзәдилмишдир. Чатма формалы ојучу гәшәнк типли јарымкүнбәзлә тамамланага једди чәркәли сталактик кәмәр үзәриндә отурут.

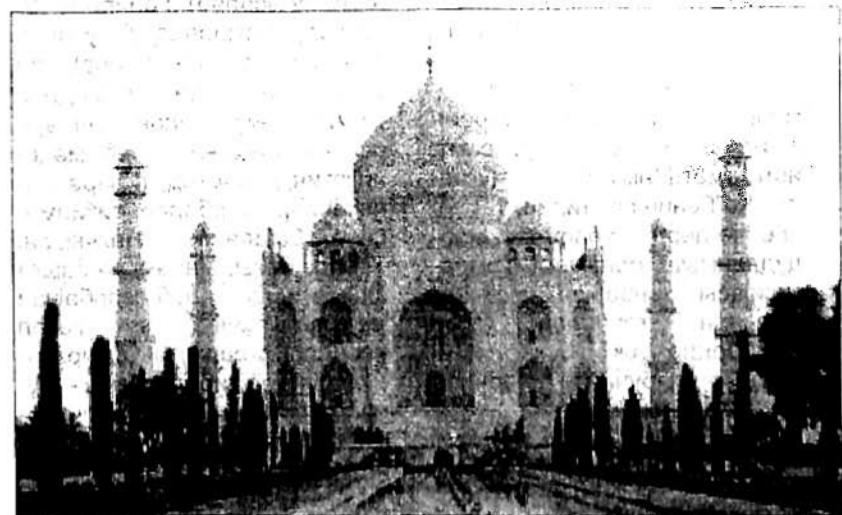
Порталын тимпант вә кириш јериниң үст сәтһи даш ојамагла бәзәдилмишдир. Бурада композисијаның мөмәрлығы формаларының вә конструктив гурулушда тамамладыгы вә

орнаментал элементләрини бөјүк мөһәрәтлә ишга олунмасы диванханың Азәрбајҗан халғының мөмәрлығы ирсиндә бөјүк јер тутмасына имкан вермишдир.

Сарај комплексиниң бинасы олан түрбә Азәрбајҗанда XV -XVIII әср дини тикинтиләрини чоһу үчүн сәчијәвишдир.

Сарај мәсчиди мөгбәрәни јанында јерләшир вә ону фәргәндирән чәһәтләнән бири дә ибадәт отагының көзәл мүтаһасиблији, тағбәнд вә күнбәз өртүкләриниң мүхтәлифлијидир.

Мәсчидиң шимал-шәрғи күнчүндә минарә учалыр. Минарәниң јухары һиссәсиндәки сталактитла гурушаг балкону өз үзәриндә сахлајыр.

Абака-сүтун башлангычынын тава шәкилдә үст һиссәси.

Абрис-чеврә, контур.

Абидә-сәнәт вә тарихи дәјәри олан тикинти, шәхсијјәт вә һадисәләрин шәрәфинә јарадылан ме"марлыг әсәри.

Абсида-дини вә ичтимаи бинанын бир һиссәси, планда јарымдаирәви, чохтәрәфли вә тәсадүфи һалларда дүзбучаглы формада олур.

Акведук-чај, дәрә вә с. үзәриндә көрпү шәклиндә чәкилән су кәмәри.

Ансамбл-ујғунлуг.

Архиволт-тағын профиллә вә јахуд һәркү илә чәрчивәләнен һиссәси.

Архитекtonика-бинанын һиссәләри арасындакы ујғунлуг.

База-тәмәл, өзүл, (сүтуналты өзүл).

Гиблә, әл-Гиблә-һәр мүсәлманын намаз гыларкән, гурбан кәсәркән үз чевирдији сәмт, истигамәт. Мәккәдәки мүгәдәс Кә"бәнин сәмтидир.

Гәнчә-дөрд тәрәфдән мөһдудланмыш орнамент композисијасы. Азәрбајҗан ме"марлығында гәнчәләр әсас е"тибарилә сәккизбучаглы вә јахуд алтыбучаглы чәрчивә дахилиндә јерләшир.

Дәстәмазхана-намаз гылмаздан әввәл гүсл етмәк үчүн јер.

Әрәб ме"марлығы-дүнја ме"марлығында хусуси јери вардыр. Дүнјада Исламын мејдана кәлмәси, јајылмасы вә инкишафы илә әлагәдар олараг мүсәлман өлкәләриндә вә мүсәлманларын мәскунлашдығы бә"зи әразиләрдә ме"марлыг да јараныб, инкишаф етди. 7-чи әсрдән башлајараг Ислам дининин тәригәт ганунларынын, ајинләрин ичрасы үчүн мәсчидләрин тикинтисинә башланды. Илк мәсчиди Мөһәммәд Пејғәмбәр (с) 623-чү илдә Мәдинәдә тикмишдир. Сонра мәсчид Бәсрәдә (635), Куфәдә (638), Дәмәшгдә (Шамда, 8-чи әср), Гүдсдә (687-691), Кордовада (8-10-чу әсрләр), Гаһирәдә (9-чу әср), Самирәдә (9-чу әср), Әлчәзаирдә (11-чи әср), вә башга јерләрдә мә"бәдләр тикилди. 7-чи әсрдән башлајараг Азәрбајҗанда әрәб мәдәнијјәтиндә мәсчид, тинарә, ханәкаһлар, түрбәләр тикилмәсинә башланды. Нахчыван, Тәбриз, Бақы, Мараға вә башга шәһәрләрдә әрәб-азәрбајҗан ме"марлығынын ән көзәл әсәрләри јарадылмышдыр.

Ибадәтҗаһ, ибадәтхана - мүсәлманларын ибадәт етдикләри мәсчид, мә"бәд, пир вә сарәнин ады.

Интерјер- бинанын ичрасы, бинанын ич көрүнүшү.

Калиграфија-бах хәттатлыг.

Каркас- бинанын көвдәси.

Карниз- биналарда диварын сәтһиндән ирәли, чыхан чох профилли кәмәр.

Кашы- бишмиш кил тәбәгәси вә јахуд кәрпиж үзәринә чәкилмиш шүшәвари, минаја охшајан парлаг мәддә.

Китабә- Шәрг, һәмчинин Азәрбајҗан ме"марлыг вә тәсвири сәнәтиндә үзәриндә һәкк олунмуш јазы. Гәдим дөврләр, хусусән орта әсрләрә аид епиграфик абидәләрин вә китабәләрин бир чоху динли мәзмунлу еһкамлардан ибарәтдир.

Кәшкарлыг- декоратив сәнәт нөвү, кәч үзәриндә бәди и ојма вә кәчдән төкмә үсулу илә бәдии-ме"марлыг элементләринин һазырланмасы. Кәч мөһлулу дивара суваг кими чәкилир, нахышлар онун һазырланмыш сәтһиндә (јаш суваг үзәриндә) ојулур. Ме"марлыг бәзәкләринин емоционаллығыны артырмаг үчүн кәчкарлыгда бә"зән бојалардан да истифадә едилир. Бу мөгсәдлә кәчин ојулмуш јерләри парлаг темпера илә рәнкләнир.

Композисија- инчәсәнәтдә әсас ифадә васитәләриндән

бири. Ме"марлыгда бинанын әсас һиссәләринин гаршылыгы вәзијјәтини мөәјјәнләшдирән схемдир. Композисијанын ән кениш јајылмыш ганунларындан бири симметријанын-јә"ни мәркәзә нисбәтән бинанын сағ вә сол тәрәфләринин ејни олмасыдыр.

Конха-јарымкүнбәз. Бә"зән планда даирәви вә ја квадрат формалы абидәләрдә күнбәзалты саһәни кенишләндирмәк үчүн үч-дөрд абсидадан истифадә едирләр. Бу абсидаларын јухары һиссәси күнбәзлә бирләшәрәк даирәви формаја чеврилир вә күнбәзин ағырлығыны өз үзәринә көтүрүр.

Куфи хәтти-гәдим әрәб әлифбасынын бир шәкили олуб, 14-15-чи әсрләрә гәдәр абидәләрдә ишләнилирди. Куфи хәтин башлыча хусусијәти һәндәси дүзкүнлүклә јазылмасы вә дүз чизкиләрдән истифадә едилмәсидир.

Күнбәз-биналарын үстүнү өртмәк үчүн ишләдилән ән гәдим конструијалардан бири. Дашларын вә кәрпичләрин маили шәкилдә гојулмасы илә әлагәдар олараг, күнбәз јухарыја кетдикчә даралыр вә беләликлә хырда дашлар васитәси илә бөјүк бошлугун үстүнү өртмәк мүмкүн олур.

Ислам өлкөлөрүндө мәсчидләрүн үзөрүндө тикилән гүббә Азәрбајчан, Иран, Түркіјә, Орта Асија, Әрәбистан мәсчидләрүнүн күнбәзләри дүнја ме"марлығынын ән надир инчиләрүндән сајылып. Аја-Софија, Сүлејманијјә, Султан Әһмәд чамеләрүнүн (Түркіјә), Казимијјә комплекси (Багдад), Әли түрбәси (Нәчәф), Аббас түрбәси (Кәрбала), Имам Рза мәгбәрәсинин (Иран), Кури-Әмир түрбәсинин (Сәмәргәнд), Тәзәпир, Көј мәсчидинин, Кәнчә чүмә мәсчидинин (Азәрбајчан) Султан Сәнчәр түрбәсинин (Мәрв) күнбәзләри дүнја мигјасында мәшһурдур.

Мавзолеј-монументал гәбирүстү тикинти. Бураја бә"зән сәрдабәдән башга мемориал зал да дахилдир.

Мајоликс-кашы.

Мә"бәд-Исламда дини әјинләрин, мәрәсимләрин ичрасы, ибадәт едилмәси мәгсәди илә әлагәдар тикили. Ислам дүнјасы, о чүмләдән Азәрбајчан мәсчидләри, ибадәткахлары, мә"бәдләри милли ме"марлығы нүмунәләрини өзүндә әкс етдирир. Әһәмијјәтинә көрә мә"бәдләрин ичра етдији дини мәзмун даһа бөјүк мә"налар кәсб едир.

Мәгбәрә-бах түрбә, мавзолеј

Меһраб- мәсчидләрдә гибләнин истигамәтини көстөрән ме"марлығы елементи. Адәтән, мәсчид диварында ојулмуш

тағшәкилли формаја малик олур. Меһрабын кәнарларыны орнаментләр, Гур"ан әјәләри вә Аллаһын мүгәддәс адлары јазылмыш хәттатлығы нүмунәләри илә бәзәјирләр. Адәтән, меһрабын дүз гаршысында, мәсчидин дөшәмәсиндән бир гарыш ашағы сәвијјәдә дөрдбучаглы формаја малик кичик бир јер олур. Чамаат намазына башчылығы едән шәхс (имам) һәмин јердә намаз ғылып. Мәдинә, Дәмәшг, Истанбул, Гаһирә, Исфаһан вә с. кими шәһәрләрдәки гәдим мәсчидләрин меһрабы әсил ме"марлығы инчиси сајылып. Бир јердән башга јерә апарыла билән меһраблар да олур. Гур"анын 34 вә 38-чи сурәләриндә ады чәкилир. Мәсчидләрдә меһрабын олмасы тарихи дәгиг олмаса да, лакин 7-чи әсрин сонларында меһраб вачиб олмушдур. Бә"зи мәсчидләрдә, хусусән чамеләрдә бир нечә меһраб дүзәлдилир.

Мәдрәсә- тәдрис мүәссисәси. Ибтидаи мәктәбин икинчи мәрһәләсини тәшкил едән тәдрис мүәссисәсидир. Исламын јайылдығы өлкәләрдә илк мәдрәсәләр тәгрибән 10-чу әсрдә јарадылмыш, илк белә мәктәбләр Хорасанда вә Мавөрәншәһрдә тә"сис едилмишдир. 11-чи әсрдән башлајараг мәдрәсә әсас тәдрис мүәссисәси һесаб едилмишдир.

Лјунет- тағбәнддә, күнбәздә вә јахуд гапы вә пәнчәрә үс-түндә дүзәлдилән тағвари бошлуг. Бу бинанын ичәрисини ишыгландырмагга бәрәбәр онун ме"марлығы формасыны да зәнкинләшдирир.

Мәсчид- әрәб сөзүдүр. Аллаһа сәчдә јери, мүсәлман ибадәткаһы. Бир гајда олараг дәстәмаз алмаг үчүн нәзәрдә тутулмуш һәјәтдән вә бир о гәдәр дә бәзәји олмајан ичәри отагдан ибарәт олур. Бурада мүсәлманлар намаза дурур, руку вә сәчдә едирләр. Чүмә күнләри хусуси чүмә намазлары ғылыныр вә дини ичманын башчысы олан имам хутбә охујур. Илк мәсчиди Мәһәммәд Пејғәмбәр (с) Мәдинәдә 623-чү илдә өз евинә јахын јердә сәмти (үзү) Кә"бәјә тәрәф (гиблә) инша етмишдир. Гүбә мәсчиди 630-чу илдә Кә"бә әтрафы вә һәјәти илә бирликдә мәсчид адланмышдыр. Мәккәдәки мәсчид бүтүн дүнјада "Мәсчидүлһарам" ("Бәјт ил-лаһ", јә"ни "Аллаһын еви") ады илә мәшһурдур вә мүсәлман аләминдә ән мүгәддәс мәсчид һесаб едилир. Сонралар Јахын вә Орта Шәргдә, Орта Асијада, Азәрбајчанда, Сүријада, Иранда, Түркіјәдә вә башга өлкәләрдә дә мәсчидләрин тикинтисинә башланды. 7-8-чи әсрләрдә иншасы бир гәдәр дә кенишләнди. Тикилән мәсчидләрдә меһраб, һүчрә јерләшди-

рилди. Бөјүк мәсчидләр "Чаме" адланыр. Дүнја ме"марлығында истәр мөһтәшәмлијинә, истәр сә дә ме"марлығы вә бәзәк ишләринә көрә бунлар әсл ме"марлығы абидәләридир.

Минарә-Ислам ме"марлығында мүгәддәс абидәнин бир абидәнин бир һиссәси, мүсәлманлары намаза сәсләјән әзан (азан) гүлләси. Илк минарә Бәсрәдә вә Фустатда (Багдад) Әмәвиләр мәсчидиндә Дәмәшгдә (Шамда) тикилмишдир. 13-чү әсрдән јалныз бир минарәли мәсчидләр тикилирди ки, минарә ондан аралы инша едилирди. Дөрд минарәли Мәккә мәсчиди истисна олмагла). 14-чү әсрдә Иранда вә Орта Асијада, сонралар Мисирдә вә Јәмәндә гоша минарәли мәсчидләрин тикинтисинә башланмышдыр. Минарәләрин ики нөвү вардыр: даирәви вә дүзбучаглы формалы минарәләр. Мәсчидин минарәсинә чыхмаг үчүн әввәлләр харишдән, сонралар дахилдән пилләканлар гојулурду. һазырда Түркіјәдә бә"зи мәсчидләрин минарәләринә лифт гурашдырылып. Азәрбајжанда да бир, ики, дөрд минарәли мәсчидләр вардыр.

Минбәр- мүсәлман мәсчидинин елементи. Моизә едән шәхсин отурмасы үчүн нәзәрдә тутулур. һамы тәрәфиндән көрүнсүн дәјә минбәр мәсчидин сәһиндән бир гәдәр јуха-

рыда гурулур. Моизэ едэн шәхс пилләкәнләрлө минбәрә галхыр. Үчдән башлајараг онларла пилләси олан минбәрләр вардыр. Адәтән, минбәр мәсчидин гиблә диварына битишик, меһрабын сағ төрәфиндә олур. Мәккә, Мәдинә, Гаһирә, Исфаһан, Истанбул, Дәмәшг кими ири шәһәрләрин мәсчидләрини бәзәјән гәдим минбәрләр Ислам мәдәнијәтинин инчиләриндән сајылып. Илк минбәрдә 628-629-чу илләрдә Мөһәммәд Пејғәмбәр(с) әјләшиб хүтбә охумушдур.

Моллахана- ибтидаи дини тәдрис мүәссисәси.

Мөһлул- дивар дашларыны вә ја кәрпичләрини бир-бири-нә бәрkitмәк үчүн һазырланмыш һорра.

Нервјура- тағбәндин дахили вә ја харичи төрәфдән габырға формасында галынлашдырылмыш һиссәси.

Неф- бинанын харичи диварлар, тағлар вә ја дирәкләрлө әһатә олунмуш, гурулушу е"тибари илә узунсов вә дүзбучағлы формада олан дахили фәзасы.

Нәзиркаһ- нәзркаһ- нәзир дејилиб, кәсилән (гурбанлыг, нәзирлик һејваны) јер, пир, очаг.

Нәсх- әрәб јазы нөвләриндән биридир. Куфи хәттдән фәргли олараг, бу дүз хәттләрлө дејил, әри чизкиләрлө јазылып.

Ојма- мүхтәлиф иншаат ма-

териалларына. (даш, ағач, сүмүк вә с.) газыма үсулу илә ишләнмәси.

Орнамент- мүхтәлиф фигурларын ваһид композисијалы нахышы. Нахышы тәшкил едән үнсүрләрин (фигурларын) һәндәси шәкилли вә ја нәбатат амилиндән кәтүрүлмәсиндән асылы олараг, орнаментләр һәндәси вә нәбати адланан ики әсас група бөлүнүр.

Пир- мүсәлманларда дини, е"тигади вә инамла әләгәдар ибадәт, ситајиш јери.

Портал- биналарын кириш гапысынын әтрафында дүзәлдилмиш ме"марлыг елементи. Портал, үмумијәтлө гапыдан хејли һүндүр вә дивардан ирәли чыхмыш шәкилдә дүзәлдилир. Азәрбајҗан ме"марлығында портал адәтән, чатма тағ шәкилдә верилир.

Профил- јандан көрүнүш.

Ротонда- кирдә вә ја јарым-кирдә гүббәли кичик бина. Чох вахт сүтунлар үзәриндә гурулур.

Сәрдабә- мәғбәрәләрин вә түрбәләрин мејит басдырылан јералты һиссәси.

Сталактик- мағараларын таванындан асылан дамчылардан әмәлә кәлән әһәнкли әрп. Хүсусилә Азәрбајҗан ме"марлыг абидәләринин јонма дашдан вә хүсуси шәкилли кәрпичләрдән гурашдырылмыш һәндәси һәмликләрдән ибарәт һиссәсинә дә дејилир.

Субстриксия- бинанын вә ја худ һәр һансы бир јукдашыјан ме"марлыг елементинин (дирәк, сүтун, пилон) јералты һиссәси.

Тағ- пәнчәрә, гапы вә башга ојуғларын (дивардакы бошлуғун) горизонтал олмајан өртүјү. Тағларын шәкли мәркәзә доғру симметрик олмалыдыр. Ән чох јајылмыш јарымдаирәви тағдыр.

Тағбәнд- принцип е"тибарилә күнбәзин гурулушуна ујғундур. Лакин, тағбәндлә планда узунсов шәкилли отағлар өртүлүр.

Тағ јелкәнләри- квадрат профилдән (күнбәзлә бирләшәрәк) даирәви формаја кечмәк үчүн күнбәзалты тағларын арасына конструктив елемент гојулур. Онлар јухары галхдыгча даирәви барабана чеврилип. Тағ јелкәнләри ики тағ арасындакы күнбәзалты дајаг вәзифәсини көрүр. Тағ јелкәнләри бинианын каркасы илә бир конструктив систем тәшкил едир.

Тағпара - тағ һөрүлөркән даш вә кәрпичләрин алтына гојулан гөвсшәкилли тахта.

Тамбур - күнбәзин барабаны. Күнбәзи сахлајан бинанын силиндрик вә јахуд чохитли тамамлаңан (јухары) һиссәси. Мәркәзи һиссәни ишыгландырмаг үчүн барабанда пәнчәрә јери гојулур. Она чох вахт дини биналарда тәсадүф олу- нур.

Терракат- биширилмиш сары јахуд гырмызы килдән һазырланан бәдии мәмулат.

Терраса- сәки, мејданча, ејван
Тетраконх- дөрд јарымкүнбәз
Трансепт- мә"бәдин планына хачвари форма верән енинә нефләрин харижә чыхан һиссәси.

Тромп - квадратформадан сәккизбучағлыја, оналты бучағлыја вә даирәви формаја кечмәк үчүн дивар тинләриндә дүзәлдилмиш конструктив елемент. Тромплар күнбәз даирәсинин дүзбучағлы һәчминдән даирәви шәкилә кечмәсини асанлашдыран амилләрдән биридир.

Түрбә, мәғбәрә- ислам, илаһијат мүғәддәсләри, өвлијалар вә башга шәхсијәтләрин хәтирәсини әбәдиләшдирмәк үчүн онларын мәзарлары үс- түндә тикилән бина.

Фәрамүшхана- дәрвиш ојунларында зикр кәстәрилән бинанын ады.

Хәттатлыг- бәдии јазы сәнәти, авропалашдырылмыш ады "каллиграфијадыр". һүрүфатын јазы васитәләринин (мәсәлән; гамышгәләм, ләләк гәләм вә с.) вә онларын үслубу инкишафы илә әләгәдар олмушдур. Хәттатлыг сәнәти, әсасән орта әсрләрдә Шәргдә, о чүмләдән Азәрбајҗанда кәниш јајылмыш, әрәб әлифба- сы илә јазылан мүхтәлиф хәтт нөвләри мејдана чыхмышдыр.

10 - 12- чи эсрләрде форма-
лашмыш "сүлс", "нәсх", "мүг-
гә", "реһан", "тоги" вә "ругә"
хәтләри јаранмышдыр. Шәрг
өлкәләриндә, һәмчинин Азәр-
бајчанда сонралар "дивани",
"тәлиг", "шикәстә", "нәстәлиг"
хәтләри дә мејдана кәлмиш-
дир. Хәтәтәтлыг әсасән, дини
китабларын көчүрүлмәсиндә,
мәсчид биналарын бәдии тәр-
тибиндә кениш истифадә

едилмишдир.

Һәрәмкаһ - мүгәддәсләрин
дәфн олундуғу јер, түрбә,
мәгбәрә, мәсчид, кәнд, шәһәр
Чаме, әл-Чами - мүсәлман
өлкәләриндә, о чүмләдән
Азәрбајчанда чүмә мәсчиди
"Мәсчиди әл-Чами", "Мәсчиди-
әдинә" дә адланыр. Үмүмијәт-
чә һәчми-планлашдырма һәл-
ли бәјүк олан мәсчидә "Чаме"
дејилір.

Имам Садиг (ә) бујурмушдур: "Аллаһ-таәланын 100-дән бир әсик (јә'ни 99) ады
вардыр; һәр ким оқун бу адларына иман кәтирәрәк сајса, бәһиштә дүшәр";
Һәммин адлар булардыр:

1. АЛЛАҢ - бүтүн көзәл сифәтләри өзүндә еһтивә
едән ад;
2. Әл-ВАҺИД - јекәнә;
3. Әл-ӘҺӘД - бәһзәрсиз;
4. Әс-СӘМӘД - еһтијассыз;
5. Әл-ӘВВӘЛ - һәр шәјдән аввал мөвчуд олмуш;
6. Әл-АХИР - һәр шәјдән сонра мөвчуд олачак;
7. Әс-СӘМИ' - һәр шәји ешкән;
8. Әл-БӘСИР - һәр шәји көрән;
9. Әл-ГӘДІР - һәр шәји гүдрәти чәтән;
10. Әл-ГАНИР - эдләмләри гүһр едән;
11. Әл-ӘЛИЈЈ - јүксәк, уңа;
12. Әл-Ә'ЛА - ән јүксәк, ән уңа;
13. Әл-БАГИ - обәди, даими, галары;
14. Әл-БӘДИ' - һәмишә ихтира едән;
15. Әл-БАРИ - јарәдчы;
16. Әл-ӘКРӘМ - ән кәрәмәтли;
17. Әс-ЗАҺИР - ашкарда олан (јахүд
лшкардакылары билән);
18. Әл-БАТИН - кизлиндә олан (јахүд
кизлиндәкылары билән);
19. Әл-ҺӘЈЈ - дири;
20. Әл-ҺӘКИМ - чох һикмәтли;
21. Әл-ӘЛИМ - һәр шәји билән, чох еһли;
22. Әл-ҺӘЛИМ - чох мүдәри;
23. Әл-ҺӘФИЗ - ән јакшы гөрүјүчү, мүһәфизчә;
24. Әл-ҺӘГГ - һәггәт;
25. Әл-ҺӘСИБ - һәр шәји һесаба алаң;
26. Әл-ҺӘМИД - һәмд едилән (јахүд һәмдә ләри);
27. Әл-ҺӘФИЈЈ - әз јарәтдыларын чох сәвән;
28. Әр-РӘББ - бәсләјән, һәрвариш верән;
29. Әр-РӘҺМАН - чох мәрһәмәтли;
30. Әр-РӘҺИМ - һәмишә мәрһәмәтли;
31. Әс-ЗАРИ - јарәдән (јахүд бәндәләрин
ағибәтини мүәјән едән);
32. Әр-РӘЗЗАГ (јахүд Әр-РАЗИГ) - рузи верән;
33. Әр-РӘГИБ - нәзәрәтчи, кәшиқчә;
34. Әр-РАУФ - мәрһибән, шәфәтчи;
35. Әр-РАИ - һәр шәји көрән;
36. Әс-СӘЛАМ - әмин, әманлыг вә саламәтлыг;
верән;
37. Әл-МО'МИН - иман бәхш едән (јахүд иман
бәсләнилән);
38. Әл-МҮНӘЈМИН - һимәјо едән;
39. Әл-ӘЗИЗ - чох иззәтли;
40. Әл-ЧӘББАР - эдләмләра әзијәт верән;
41. Әл-МҮТӘКӘББИР - мәғамы уңа тутулаң;
бәгүдлән;
42. Әс-СӘЈЈИД - аға, башчы;
43. Әс-СУББҮН - һәр нәрсәдән узәг;
44. Әш-ШӘҺИД - һәр шәји шәһид вә нәзәрәтчи
олән;
45. Әс-САДИГ - доғручүл, содағәтли;
46. Әс-САНЕ' - јарәдчы;
47. Әт-ТАНИР - пәк, саф;
48. Әл-ӘДЛ - әдәләтли (јахүд әдәләтин өзү);
49. Әл-ӘФҮВВ - әфә едән, бағышлајән;
50. Әл-ҒӘФҮР - күнаплары бағышлајән;
51. Әл-ҒӘНИЈЈ - еһтијассыз, вары;
52. Әл-ҒИЈАС - кәмәкчи, дада јетишән;
53. Әл-ФАТИР - јарәдән, вүчүдә кәтирән;
54. Әл-ФӘРД - тәк, јекәнә;
55. Әл-ФӘТТАҢ - кәтиликләри һәлл едән;
56. Әл-ҒӘЛИГ - дан јерини јарән, ләрчәләјән;
57. Әл-ҒӘДИМ - өзәли, олмадығы заман
тәсәвүр кәлмәјән;
58. Әл-МӘЛИК - мүлк сәһибчә;
59. Әл-ГҮДДҮС - мүгәддәс;
60. Әл-ҒӘВҮЈЈ - чох гүвәтчи;
61. Әл-ҒӘРИБ - чох јакын;
62. Әл-ҒӘЈЈҮМ - дајанылыг, сәрсылмаз, сабит
едән);
63. Әл-ҒӘБИЗ - сыхан (вә јә чәпләри алаң, гәбз
едән);
64. Әл-БАСИТ - ачыб сәрән (вә јә сәхавәтли);
65. ҒАЗИЈҮЛ-НАҢАТ - һәкми верән, еһтијачлары
һәлл едән;
66. Әл-МӘЧИД - шән-шәһрәтли, әзәмәтли, үлү;
67. Әл-ВӘЛИЈЈ (јахүд Әл-МӘВЛА) - дост (јахүд
аға, сәрвар);
68. Әл-МӘННАН - бәндәләрини чох еһсан едән;
69. Әл-МУҢИТ - һәр шәји әһәт едән;
70. Әл-МУҢИМ - һәр шәји бәјән едиб ашкарлајән;
71. Әл-МУГИТ (јахүд Әл-МУҒИС) - рузи верән
(јахүд јарәдчы, дада јетишән);
72. Әл-МУСӘВВИР - һәр шәји формәја салаң;
73. Әл-КАРИМ - чох кәрәмәтли;
74. Әл-КӘБИР - чох бәјүк;
75. Әл-КАФИ - кифәјәт едән, һәр шәји бәс едән;
76. КАШИФҮЗ-ЗҮРР - сәрәрин үстүн ачыб
ишә едән;
77. Әл-ВИТР - тәк-тәһһә;
78. Әл-НҮР - нур;
79. Әл-ВӘҺҺАБ - не мәт бағышлајән;
80. Әл-НАСИР - кәмәкчи, јарәдчы;
81. Әл-ВАСЕ' - чох әһәтәли, кәниш;
82. Әл-ВӘДУД - бәндәләрини чох сәвән;
83. Әл-ҺАДИ - һидәјәт едән, доғру јол кәстәрән;
84. Әл-ВӘФИЈЈ - вәфәли, садик;
85. Әл-ВӘКИЛ - һимәјәтчи, пәнаһкаһ;
86. Әл-ВАРИС - гүһәмәтдә һәр шәји мөһв олдуғдан
сонра тәһһә галачак вүчүд;
87. Әл-БИРР - јакшы сифәтләрин сәһибчә;
88. Әл-БАИС - гүһәмәтдә оллури дирилдәчәк
зәт;
89. Әт-ТӘВВӘБ - тәвбәләри гәбул едән;
90. Әл-ЧӘЛИЛ - чәлаллы;
91. Әл-ЧӘВӘД - сәхавәтли;
92. Әл-ХӘБИР - һәр шәјдән хәбәрләр олан;
93. Әл-ХАЛИГ - јарәдән, көлг едән;
94. ХЕЈРҮН-НАСИРИН - ән јакшы јарәдчы;
95. Әд-ДӘЈЈАН - һесабаб күнүн сәһибчә, һәкми;
96. Әш-ШӘКУР - шүкр едилән (јахүд шүкрә ләри);
97. Әл-ӘЗИМ - әзәмәтли;
98. Әл-ЛӘТИФ - лүтф едән;
99. Әш-ШАФИ - шәфа верән, сағалдән

*«Ҳуваллази халәгә лакумма фи-л әрзи чәминән суммас-
тәва иләс-сәмаифә сәвва һуннә сәб'ә сәмаватин вә һувә бикул-
ли шә'ин әлим»*

*Тәрчүмәси: «Јер үзүндә нә варса һамысыны сизин үчүн
јарадан, сонра сәмаја үз тутараг ону једди гат көј һалында дү-
зәлдиб низама салан Одур. О, һәр шеји биләндир».*

Бәгәрә сурәси, ајә 29

*«Вә ләһул-кибријау фис-сәмавати вәл-әрзи вә һувал-әзи-
зул-һәким»*

*Тәрчүмәси: «Көјләрдә вә јерләрдә бөјүклүк јалныз Она
мәхсусдур. О, јенилмәз гүввәт вә һикмәт саһибидир».*

Әл-Ҷасијә сурәси, ајә 37.

Еј тәб'имә гүввә бәхш едән зат,
Еј гүввәмә тәб'и нәгш едән зат,
Вер күч бумуначатым јазылсын,
Мәгсудә јенә чатым, јазылсын.
Вер күч Сәни бир дә вәсф едим мән,
Мәгсудимә догру јол кедим мән.
Күл мөвсүмү битди, ғыша аз вар,
Јарәб, јашым алтмыша аз вар,
Вер гүввә ше'рдә һалым олсун,
Сөз сөјләмәјә мачалым олсун.
Вер гүввә ибадәт ејләјим чох,
Гур'аны гираәт ејләјим чох,
Гал әһлинә һејрәт ејләјим чох,
Ҳал әһлинә рәғбәт ејләјим чох,
Агил илә сәһбәт ејләјим чох,
Чаһилләрә нифрәт ејләјим чох.
Шәкк јох, әзәли кәрамәтин вар,
Ваһидлијини олармы инкар?
Ҳәгсән әмәлү сөзүндә, еј һәгг,
Ҳәр шеј өтәри, Сән исә мүтләг!
Ҳәр шејдә фәна, Сән исә бағи.

Сәнсән бу јерин, көјүн дајағи.
Сәнсән бизә Адәми едән хәлг,
Сәнсән бүтүн аләми едән хәлг.
Сәнсән јерә көндәрән Китабы,
Сәнсән едән елчи бир чәнабы.
Ол заты өзүн рәсул едибсән,
Сон елчи гәбул едибсән.
Ме'рачә чыхармысан рәсули,
Бу һагда көзәл дејиб Фүзули:
«Фәрз олду бир әзмә чәзм ғылмаг,
Ме'рачи-кәмалә әзм ғылмаг».
Ән үлви бәшәр дејиб о затә,
Кирдин бәшәр илә ихтилатә.
Ме'рач-кәмал ме'рачыјды,
Ме'рач-вүсал ме'рачыјды...
Сәнсән бәшәријјәтин гүрури,
Сәнсән әбәдијјәтин зүһури.
Сәнсән әбәди вары һәјатын,
Сәнсән улу ме'мары һәјатын.
Сәнсән гара гәлби зар едән дә,
Сәнсән јары јарә јар едән дә.
Олмазса әкәр ичазән, еј Рәбб,
Мә'лум ки, мән олмарам мән, еј Рәбб.
Сәнсән мәнә «алим ол» дејән дә,
Сәнсән мәни шаир ејләјән дә.
Амма мәни һеј чәкир мүәмма,
Јарәб, мәнә чох фикир мүәмма.
Дүзкүнмү Фүзулинин хитабы,
Вардырмы суалынын чавабы:
«Ҳәр хилгәтә кәрчи бир сәбәб вар,
Аја, сәбәби ким етди изһар?
Кәр каф илә нундан олду аләм.
Аја, нәдән олду кафү нун һәм?
Ај көј доланыр, нәдир буна сирр?
Күн көјдә јаныр, нечин түкәнмир?
Мәһрумду нечин сәма һәвадан?
Улдуз нијә көз вурур сәмадан?
Ҳичран олачагмы јох чаһандан?

Нөгсан олачагмы јох чаһандан?
 Түгјан олачагмы јох чаһандан?
 Туфан олачагмы јох чаһандан?
 Үсјан олачагмы јох чаһандан?
 Шејтан олачагмы јох чаһандан?
 Дүзкүнмү бу Шаһинин хитабы?
 Вардырмы суалынын чавабы?
 «Һәр риштә ки, һәгг әјан едибдир,
 Сәрриштәсини ниһан едибдир».
 Һәрчәнд көзәл дејиб Фүзули,
 Изаһыны ејләјиб Фүзули,
 Амма мәни һеј чәкир мүәмма,
 Јарәб, мәнә чох фикир – мүәмма:

Һәр керчәјин үстүндә вар пәрдә, мүәммадыр,
 Јерләр дә мүәммадыр, көјләр дә мүәммадыр.

Јохдан вар олан аләм, килдән јаранан Адәм,
 Бир затә јегиндирсә, чох фәрдә мүәммадыр.

Бармагы едиб хәнчәр «Шәггүл-гәмәр» е'казы,
 Бармаг да мүәммадыр, хәнчәр дә мүәммадыр.

Мүлчәм нечин өлдүрдү һејдәр кими бир мәрди?
 Мүлчәм дә мүәммадыр, һејдәр дә мүәммадыр.

Логманларын сәһри һәр дәрәдә дөвадырмы?
 Бир дәрәдә дөвадырса, чох дәрәдә мүәммадыр.

Зәмзәм сују Көвсәрми, Көвсәр сују Зәмзәмми?
 Зәмзәм һәлә сирр исә, Көвсәр дә мүәммадыр.

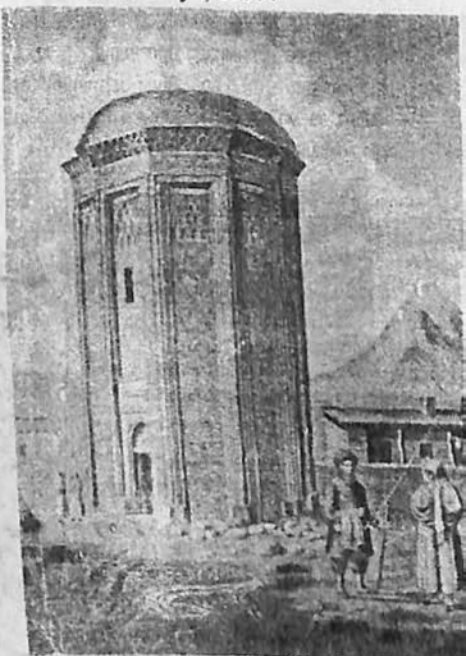
Һәр шејдә мүәмма вар, Аллаһ – мүәммасыз!
 Шаһин сөзү үстүндә јох пәрдә, мүәммадыр.

Мәнбәләр вә әдәбијат.

1. Әл - Гурани Әл – Кәрим.
2. һәзрәт Әмир әл-Мөминин Әли ибн Әбу Талиб (ә) Нәһчүл-Бәләғә. Тегһран, 1995.
3. Ағазадә Ф. Көзәл хәтт өзү сәрвәтдир. "Исламын сәси" гәзети. 1-4 сәј.
4. Азәрбајҗан Совет Ен­сик­ло­педијасы .1-10-чу чилд.
5. Алпатов М. В. Всеобщая история искусства. т.1, Мос­ква, 1948.
6. Ариф Ханлароғлу, Елмира Новрузгызы Дүнјаны һеј­рәтә салан сәнәткар. "Гүтб" журналы. №4, 2000.
7. Бузовналы Рәһимаға Има­мәлијев. Ислам Ен­сик­ло­педијасы. Бақы, "Боз Оғуз", 1997.
8. Гасанова А.А. Сады и парки Азербайджана. Баку, "Ишыг", 1996 .
9. Гијаси Чәфәр. Јахын-узаг елләрдә. Бақы, "Ишыг" 1985
10. Гијаси Чәфәр. Низами дөв­рү ме"марлыг абидәләри. Бақы, "Ишыг", 1991.
11. Емин Әлијев. Орта әср­ләрдә Азәрбајҗанда Ис­лам мәдәнијјәти. Көнч Азәрбајҗаншүнәсларын ме"рузәләри. Бақы, 1998.
12. Әли һејдәр Бабајев. Низами Көнчәвинин әсәр­ләриндә кеолокија мәсә­ләләри. Бақы, 1999.
13. Әли Иззәтович. Ислам ин­тибаһы вә мүасир реаллыг "Гүтб" журналы, №2, 1999.
14. Әлијев Г.Ә. Әчәми Нахчы­ванинин јарадычылыгында һармонија вә мүтәнасиб­лик проблемләри. Ме"мар­лыг намізәди апимпик дө­рәчәси алмаг үчүн төгдим едилмиш диссертасијанын авторефераты. Бақы, 1996
15. Әбдүрәшид әл-Бакуви. "Абидәләрин" хүласәси вә гүдрәтли һөкмдарларын ме"чүзәләри. Бақы, "Нур", 1992.
16. Әзизов М. Эрәб графика­сында хәтт нөвләри. "Ислам дүнјасы" гәзети.
17. Әһмәд Чәфәрзадә, Сеј­фәддин Гәнијев, Рафик Алышов, Сәрван Рәсулов. Шамаһы. Бақы, 1982.
18. Закир Мөммәдов. Азәрбај­чан фәлсәфәси тарихи. Бақы, "Иршад", 1994.
19. Истамбул. Јүчел Акат Анкара, 1993 .
20. Ислам, тарих, фәлсәфә, ибадәтләр. Бақы, "Елм", 1994.
21. Имран Чәфәрзадә. Әчәми илк Азәрбајҗан ме"марлыг мәктәбинин банисидир. "Игтисадијат" гәзети. 4-10 октябр. 1999.
22. Иман ишыгында. Бақы, "Көнчлик", 1998.

23. Идаят Керимов. Формирование Исламской архитектуры Азербайджана. Көнч Азербайжаншүнасларын мәрүзәләри. Бақы, 1998.
24. Идаят Керимов. Гармония и ритм зодчества Азербайджана в Исламский период. Азербайжан инчәсәнәтинин Авропа мәдәнијәти илә гаршылыгы алағәләри. Бақы. "Чашыоғлу", 1999.
25. Казиев А. Ю. Художественное оформление Азербайджанской рукописной книги 13-16-ых веков. М: "Книга", 1977.
26. Мәшәди Ариф Ханлароғлу Мән елм шәһәријәм. Бақы, 1998.
27. Мәшәди Ариф Ханлароғлу Мәшәди Иттифағ Мирзәбәјли. Ибн Сина илә Бәһмәнјарын сәһбәти. "Нурлан", 1999.
28. Мурад Фильфрид Хоффман. Из дневника немца – мусульманина. Кувейт – Москва. 1997.
29. Мәшәдиханым Нәмәт. Азербайжанда пирләр. Бақы, Азәрнәшр, 1997.
30. Мәммәдзаде К. М. Азербайжанда иншаат сәнәти (4-16) әсрләр. Бақы, "Елм", 1978.
31. Мәммәдов Х. С., Әмирасланов И. Р., Нәчәфов Н. Н., Мүрсәлов Л. А. Нахышларын јаддашы. Бақы, Азәрнәшр, 1981.
32. Мүасир Азәрбајжан ме"марлығы вә инчәсәнәти. Бақы, "Елм", 1982.
33. Мәммар Тәләт Ханларов. Бақы, 1997.
34. Мәммәдов А. М. Әмәк, вәдәләт вә јохсуллуғ һағғында Ислам тәсәввүрләри. Ислам арашдырмалары. 9-чу бурахылыш. Бақы, 1999.
35. Неймат М. С. Корпус эпитафических памятників Азербайджана. т.1, Баку, "Элм", 1981.
36. Низами Кәнчәви "Искәндарнамә". Бақы, Јазычы, 1982.
37. Низами Кәнчәви "Једди көзәл". Бақы, Јазычы, 1983.
38. Нәбијев Н. Чоғрафи адларын мәншәји. (ғыса лүғәт) Бақы, "Маариф", 1969.
39. Нәркиз Әлијева. Азәрбајчан Јағуб әл-һәмәвинин әсәрләриндә. Бақы., "Чашыоғлу", 1999.
40. Осман Нури Топбаш. Мөвлана дәрһаһындан әсинтиләр. Бақы, "Кәнчлик", 1997.
41. Пашајев Г. Алты ил Дәчлә-Фәрат саһилләриндә. Бақы, 1976.
42. Расим Әфәнди. Азәрбајжанда декоратив тәтбиги сәнәтләри. Бақы, 1976.
43. Ризван Гарабағлы. Азәрбајжан ме"марлығы дүнән, бу күн, сабаһ. "Чаһан" журналы, №3, 1997.
44. Саламзаде Ә. Әчәми Нахчывани. Бақы, "Елм", 1976.
45. Саламзаде А. В., Мәммәдзаде К. М. Азәрбајжан ме"марлығынын Нахчыван мәктәби абидәләри. Бақы, "Елм", 1981.
46. Сејид Чәфәр Шәһиди. Ислам тарихи вә тәһлилләр.
47. Титус Бурһард. Ислам инчәсәнәтиндә әбәди дөјәрләр. "Чаһан" журналы, №4, 1998.
48. Телман һағвердијев. Абидәләр тарихин сирдашы. Бақы. "Кәнчлик", 1982.
49. Устад Чәфәр Сүбһани. Вилајәт күнәши. 1-чи чилд. 1999.
50. Усейнов М. Бретаницкий А. Саламзаде А. Архитектура Азербайджана. М., 1963.
51. Фатуллаев-Фигаров. Архитектурная энциклопедия Баку Международная Архитектура стран Востока. Баку-Анкара. 1998.
52. Фарид Алекперов. Охрана здоровья в средне вековом (10-17 в.) Азербайджане. Баку 1999.
53. Хачә Нәсрәддин Туси. Әхлағи-Насири. Бақы., "Елм", 1986.
54. һачы Сабир һәсәнли. һағга доғру. Бақы., "Елм вә һәјат", 1998.
55. һачы Абуталиб Мәммәдов Исламын зијарәт абидәләри. Бақы. "Иршад мәркәзи", 2001.

56. Чамал Мустафајев. Орта әсрләрдә сәнәткар тәшкилатлары. "Чаһан" журналы, №4, 1982.
57. Шейхүл-Ислам Аллаһшүкүр Пашазаде. Гафғазда ислам. Бақы, Азәрнәшр. 1991.
58. Шаһзаде Чарлз. Гәрбдә Ислам дүнјасы арасында көрпү салынмалыдыр. "Чаһан" журналы, №4, 1998.
59. Шаһин Фазил Фәрзәлибәјли. Азәрбајжан вә Османлы империясы. Бақы, Азәрнәшр, 1995.
60. Сеидбейли Марјам Гасан кызы. Научно-культурная жизнь Азербайджана. Баку, "Чашыоғлу", 1999.

Шүкүрлөр олсун ки, Улу Танрынын көмөклији
илә дини вә елми мәнбәләрдән топланмыш
мәлуматларга асасан, Ислам мәмарлығы вә
иншааты һаггында китабчаны тамамлаја билдик.
Бунула алагодар, фикрими бир нечә кәлмә дуа
илә баша чатдыраам.

Һәмд вә сәнә олсун Аллаһа.

Онун Салам вә Салаваты олсун бәшәрин ән
јахшысы Һәзрәт Маһәммәд вә Һидајәт јолунун
чыраглары олан Әһли-бейтинә.

Сәнин бейүк, әзәмәтли, јүксәк, әзиз адынла, ја
Аллаһ!

Пәрвәрдиқара, үрәкләримизи иман нуру илә
ишыгландыр

Өз мәрифәт вә мәһәббәт нурларыны
үрәкләримизә сач.

Бизи Өз мүгәддәс затын илә Улу Пејғәмбәрини
(с) таныјан ет.

Әзиз Пејғәмбәрини (с) мәһәббәт нурларыны
һамымызын үрәкләримиздә јерләшдир.

Пејғәмбәрин (с) вә Әһли-бейтинин (ә)
мәһәббәт вә мәрифәт нурларыны һамымызын
үрәкләримиздә јерләшдир.

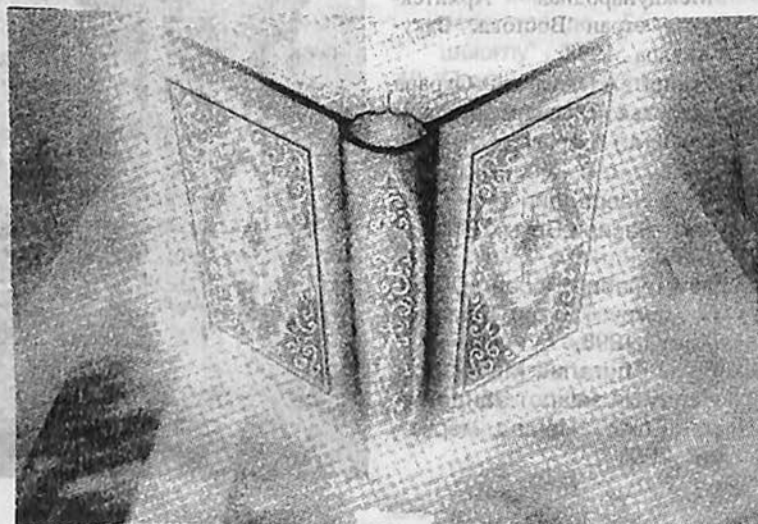
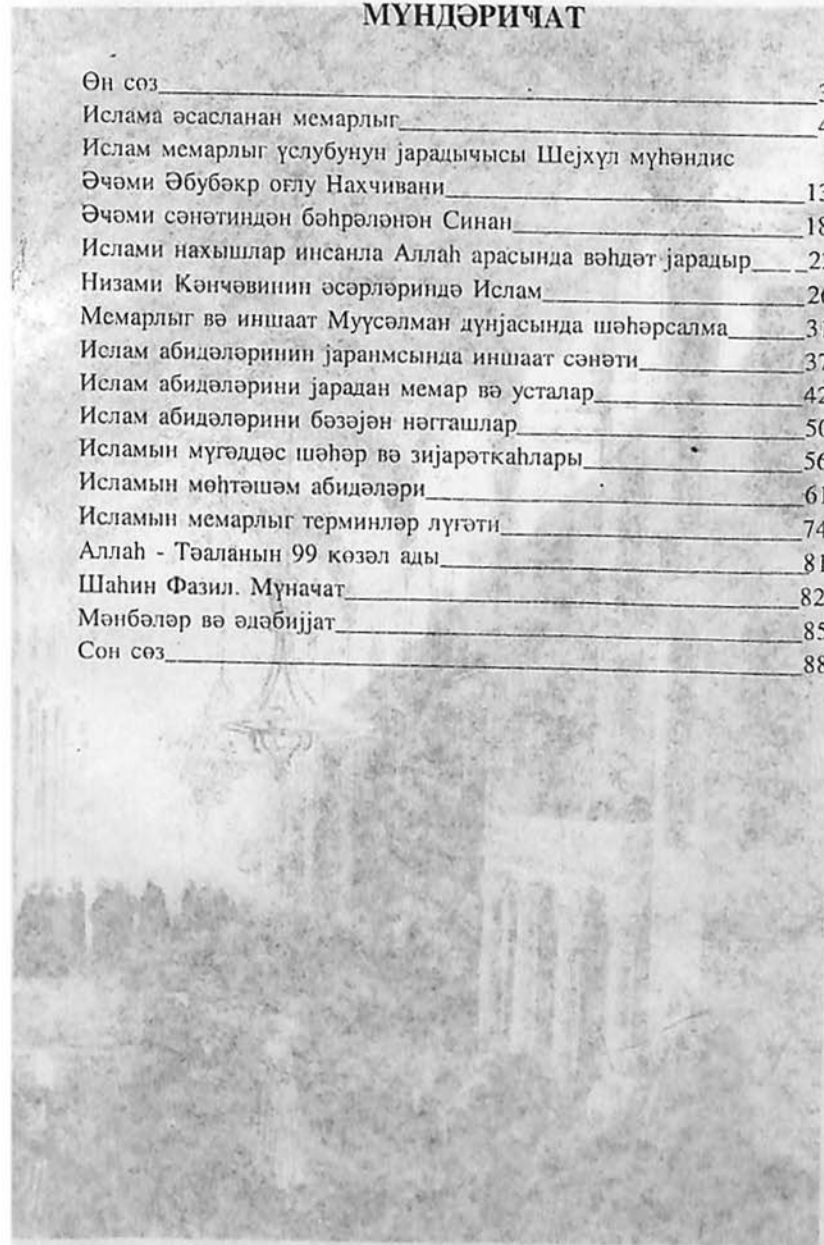
Бизи Өз Пејғәмбәрини (с) вә мәсум
Имәмларынын давраышлары илә таныш ет. Гој
биз Ислам, Гур'ан вә бу мүгәддәс варлыгларын
һәдирини билән ола. Өлүләримизи Өз лүтф вә
рәһмәтинә шәмил ет.

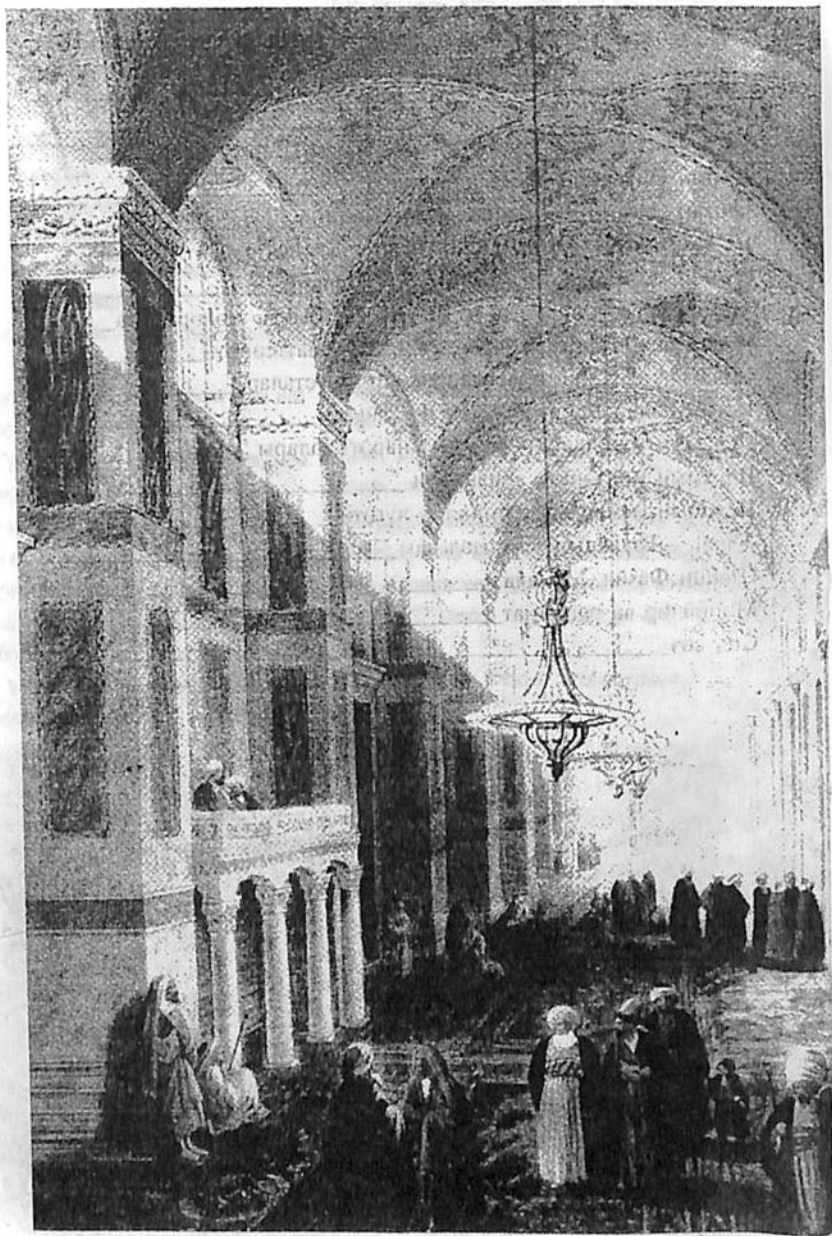
Вә ағамыз Саһибәз - Заманын зүһрүнү
јахынлашдыр.

Китабын јазылышы әрәфәсиндә өз дәјәрли
мәсләһәтләрини верән вә көмәк едән шәхсләрә:
мәмарлығы доктору Каримов Виләјәтә, тарих
елмләри доктору Шаһин Фәзилә, бәдиин редактор
Гурбан Чәбраила, Бейнәлхалқ Еко Енер ки.
Академијасынын президенти, академик Әлијев
Фәғана, Фәзули адына әлјазмалар институтунун
елми ишчиси һачы Мүзәфәддин Әзизова вә
сабиғ тәләбәләримиз Шелф Ләјлиһә тикинти
истеһсалат бирлијинин иншаатчы-мүһәндисләри
Атакишијев Әләддин Абдуллаһ оғлуна мадди:
Нәчәфов Акиф Муса оғлуна мәнәви чәһәтдән
көмәкликләри үчүн дәрин миннәтдарлығымызы
билдириб, онлара Улу Аллаһдан чансағлығы
арзулајырыг.

Вәссаламу әлејкум рәһмәтуллаһу вә
бәрәкәтуһу.

Өн сөз	3
Ислама әсасланан мемарлығы	4
Ислам мемарлығы үслубунун јарадычысы Шејхүл мүһәндис Әчәми Әбубәкр оғлу Нахчивани	13
Әчәми сәнәтиндән бәһрәләнән Синан	18
Ислами нахышлар инсанла Аллаһ арасында вәһдәт јарадыр	22
Низами Көнчөвинин әсәрләриндә Ислам	26
Мемарлығы вә иншаат Муүсәлман дүнјасында шәһәрсалма	31
Ислам абидәләринин јаранмсында иншаат сәнәти	37
Ислам абидәләрини јарадан мемар вә усталар	42
Ислам абидәләрини бәзәјән нәгташлар	50
Исламын мүгәддәс шәһәр вә зијарәтқаһлары	56
Исламын мөһтәшәм абидәләри	61
Исламын мемарлығы терминләр лүгәти	74
Аллаһ - Тәаланын 99 көзәл ады	81
Шаһин Фәзил. Мүнәчат	82
Мәнбәләр вә әдәбијат	85
Сон сөз	88

“Рәббимизин елми һәр шеји ғһатә етмишдир.
Биз Аллаһа тәвәккүл едирик.”
Әраф сурәси, ајә 89.

Гур”ани -Кәримә истинадән Ислам ме’марлыг үслубуну
јарадан, дүнја ме’марлыг вә иншаат елминә јениликләр
кәтирән даһи ме’мар, Шејхүл-Мүһәндис Әһәми Әбубәкр
оғлу Нахчыванинин (Аллаһ ондан разы олсун)
хатирәсинә итһаф олунур.

